

NARXOZ
UNIVERSITY

ISSN 2789-4398
e-ISSN 2789-4401

CENTRAL ASIAN ECONOMIC REVIEW

**CENTRAL ASIAN
ECONOMIC REVIEW
VOLUME 5 (140)**

2021

Central Asian Economic Review

Журнал Қазақстан Республикасының
Ақпарат және қоғамдық даму
министрлігінде тіркелген

Қуәлік № 16353-Ж
23.02.2017 ж.

№5 (140) 2021
1996 жылдан бастап
шыға бастады

Негізін қалаушы
«Нархоз Университеті» КеАҚ
ISSN 2789-4398
e-ISSN 2789-4401

«Нархоз Университеті» КеАҚ Central Asian Economic Review ғылыми-редакциялық кеңесі

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС

Бас редактор Святов С.А.	—	экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
Редактордың орынбасары Арыстанбаева С.С.	—	экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
Адамбекова А.А.	—	экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
Байтенова Л.М.	—	экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
Сейтказиева А. М.	—	экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
Смағұлова Ш.А.	—	экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
Өмірзақов С. Ы.	—	экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
Каршалова А.	—	Ph.D., қауымдастырылған профессор, Нархоз Университеті
Раимжанова А.Ж.	—	Ph.D., қауымдастырылған профессор, Нархоз Университеті
Айтенов Н.Ж.	—	МА, Ғылыми зерттеулер бөлімінің бастығы, Нархоз Университеті, журналдың техникалық редакторы

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Бас редактор Святов С. А.	—	экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
Бас редактор орынбасары Арыстанбаева С. С.	—	экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
Адамбекова А.А.	—	экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
Байтенова Л.М.	—	экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
Кантарбаева Ш.М.	—	экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
Сейтказиева А.М.	—	экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
Симанавичене Ж.	—	экономика ғылымдарының докторы, профессор, Munksgaard University
Смағұлова Ш.А.	—	экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
Умирзаков С.Ы.	—	экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
Абенова Е.А.	—	педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Нархоз Университеті
Акимов А.	—	PhD, профессор, Griffith Business School
Баймағамбетова Л.К.	—	экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Нархоз Университеті
Браувайлер К.	—	PhD, профессор, West Saxon University of Zwickau
Дюсембекова Ж.М.	—	экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Нархоз Университеті
Елшибаев Р.К.	—	экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Нархоз Университеті
Исабаев М.	—	Ph.D., зерттеуші-профессор, Нархоз Университеті
Каршалова А.	—	Ph.D., қауымдастырылған профессор, Нархоз Университеті
Ким Д.	—	PhD, зерттеуші-профессор, Нархоз Университеті
Кожаммет С.	—	Ph.D., зерттеуші-профессор, Нархоз Университеті
Медени Т.	—	PhD, профессор, Ankara Yildirim Beyazit University
Рузиева Э.	—	экономика ғылымдарының кандидаты, зерттеуші-профессор, Нархоз Университеті
Рыскулова М.М.	—	экономика ғылымдарының кандидаты, зерттеуші-профессор, Нархоз Университеті
Сарсенбаева А.Ж.	—	«Фортуна Полиграф» Баспасы» ЖШС бас директоры, журналдың жауапты редакторы
Айтенов Н.Ж.	—	МА, Ғылыми-зерттеулер бөлімінің бастығы, Нархоз Университеті, журналдың техникалық редакторы

Central Asian Economic Review

Журнал зарегистрирован в
Министерстве информации
и коммуникаций Республики
Казахстан

Свидетельство № 16353-Ж
23.02.2017 г.

№5 (140) 2021

Издается с 1996 года

Учредитель
НАО «Университет Нархоз»
ISSN 2789-4398
e-ISSN 2789-4401

Редакционный совет Central Asian Economic Review НАО «Университет Нархоз»

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Главный редактор Святов С. А.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Заместитель главного редактора Арыстанбаева С. С.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Адамбекова А. А.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Байтенова Л. М.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Сейтказиева А. М.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Смагулова Ш. А.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Умирзаков С. Ы.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Каршалова А.	–	Ph.D., ассоциированный профессор, Университет Нархоз
Раимжанова А. Ж.	–	Ph.D., ассоциированный профессор, Университет Нархоз
Айтенов Н. Ж.	–	МА, начальник Отдела НИИР, Университет Нархоз, технический редактор журнала

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор Святов С. А.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Заместитель главного редактора Арыстанбаева С. С.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Адамбекова А. А.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Байтенова Л. М.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Кантарбаева Ш. М.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Сейтказиева А. М.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Симанавичене Ж.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Mykolas Romeris
Смагулова Ш. А.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Умирзаков С. Ы.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Абенова Е. А.	–	кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, Университет Нархоз
Акимов А.	–	PhD, профессор, Griffith Business School
Баймагамбетова Л. К.	–	кандидат экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Браувайлер К.	–	PhD, профессор, West Saxon University of Zwickau
Дюсембекова Ж. М.	–	кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Университет Нархоз
Елшибаев Р. К.	–	кандидат экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Исабаев М.	–	Ph.D., профессор-исследователь, Университет Нархоз,
Каршалова А.	–	Ph.D., ассоциированный профессор, Университет Нархоз
Ким Д.	–	PhD, профессор-исследователь, Университет Нархоз
Кожаммет С.	–	Ph.D., профессор-исследователь, Университет Нархоз
Медени Т.	–	PhD, профессор, Ankara Yildirim Beyazit University
Рузиева Э.	–	кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Университет Нархоз
Рыскулова М. М.	–	кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Университет Нархоз
Сарсенбаева А. Ж.	–	генеральный директор ТОО «Издательство «Фортуна Полиграф», ответственный редактор журнала
Айтенов Н. Ж.	–	МА, начальник Отдела НИИР, Университет Нархоз, технический редактор журнала

Central Asian Economic Review

This Journal is Registered in the Ministry
of Information and Social Development
of the Republic of Kazakhstan

Volume 5 No. (140) 2021

*The journal has been published
since 1996*

The Founder

NP JSC «Narxoz University»

ISSN 2789-4398

e-ISSN 2789-4401

Document №16353-Ж
23.02.2017

Editorial Board Central Asian Economic Review NP JSC «Narxoz University»

EDITORIAL COUNCIL

Chief Editor Svyatov S.A.	–	<i>Doctor of Economics, Professor; Narxoz University</i>
Deputy Chief Editor Arystanbayeva S. S.	–	<i>Doctor of Economics, Professor; Narxoz University</i>
Adambekova A. A.	–	<i>Doctor of Economics, Professor; Narxoz University</i>
Baytenova L. M.	–	<i>Doctor of Economics, Professor; Narxoz University</i>
Seitkazyieva A. M.	–	<i>Doctor of Economics, Professor; Narxoz University</i>
Smagulova Sh. A.	–	<i>Doctor of Economics, Professor; Narxoz University</i>
Umirzakov S. Y.	–	<i>Doctor of Economics, Professor; Narxoz University</i>
Karshalova A.	–	<i>Ph.D., Associate Professor; Narxoz University</i>
Raimzhanova A. Zh.	–	<i>Ph.D., Associate Professor; Narxoz University</i>
Aitenov N. Zh.	–	<i>MA, Head of the Research Department, Narxoz University, Technical Editor</i>

EDITORIAL BOARD

Chief Editor Svyatov S.A.	–	<i>Doctor of Economics, Professor; Narxoz University</i>
Deputy Chief Editor Arystanbayeva S. S.	–	<i>Doctor of Economics, Professor; Narxoz University</i>
Adambekova A. A.	–	<i>Doctor of Economics, Professor; Narxoz University</i>
Baytenova L. M.	–	<i>Doctor of Economics, Professor; Narxoz University</i>
Kantarbaeva Sh. M.	–	<i>Doctor of Economics, Professor; Narxoz University</i>
Seitkazyieva A. M.	–	<i>Doctor of Economics, Professor; Narxoz University</i>
Simanavicienė Ž.	–	<i>Doctor of Economics, Professor; Mykolas Romeris University</i>
Smagulova Sh. A.	–	<i>Doctor of Economics, Professor; Narxoz University</i>
Umirzakov S.Y.	–	<i>Doctor of Economics, Professor; Narxoz University</i>
Abenova E. A.	–	<i>Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor; Narxoz University</i>
Akimov A.	–	<i>Ph.D., Professor, Griffith Business School</i>
Baimagambetova L. K.	–	<i>Candidate of Economic Sciences, Professor; Narxoz University</i>
Brauweiler C.	–	<i>Ph.D., Professor, West Saxon University of Zwickau</i>
Dyussebekova Zh. M.	–	<i>Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Narxoz University</i>
Elshibaev R. K.	–	<i>Candidate of Economic Sciences, Professor; Narxoz University</i>
Issabayev M.	–	<i>Ph.D., Research Professor; Narxoz University</i>
Karshalova A.	–	<i>Ph.D., Associate Professor; Narxoz University</i>
Kim D.	–	<i>PhD, Research Professor; Narxoz University</i>
Kozhakhmet S.	–	<i>Ph.D., Research Professor; Narxoz University</i>
Medeni T.	–	<i>Ph.D., Professor, Ankara Yildirim Beyazit University</i>
Ruziyeva E.	–	<i>Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Narxoz University</i>
Ryskulova M. M.	–	<i>Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Narxoz University</i>
Sarsenbayeva A. Zh.	–	<i>General Director of Fortuna Polygraph Publishing House LLP, Executive Editor</i>
Aitenov N. Zh.	–	<i>MA, Head of the Research Department, Narxoz University, Technical Editor</i>

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ

ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКА: ДАМУ БАҒЫТТАРЫ
НАЦИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА: ВЕКТОРЫ РАЗВИТИЯ

ЗЕЛЁНЫЙ БАНКИНГ В КАЗАХСТАНЕ: ПОТЕНЦИАЛ, ФОРМИРОВАНИЕ, НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ О. В. Куур, Е. В. Варавин, М. В. Козлова	6
--	---

ПАНДЕМИЯ ЖАҒДАЙЫНДА ЖАСТАР ЕҢБЕК НАРЫҒЫН ЗЕРТТЕУ Р. К. Сабирова, Г. Ж. Каримбаева, А. К. Джумаева	18
--	----

ЖАҒАНДАНУ ЖӘНЕ ОРТАЛЫҚ АЗИЯ
ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ

ЖОҒАРЫ БІЛІМДЕГІ НЕОЛИБЕРАЛИЗМ ЖӘНЕ КОВИДТЕН КЕЙІНГІ БІЛІМНІҢ БОЛАШАҒЫ М. С. Ашилова, Ә. С. Бегалинов, Қ. Қ. Бегалинова	33
--	----

БИЗНЕС ЖӘНЕ БАСҚАРУ: МӘСЕЛЕЛЕР МЕН ШЕШІМДЕР
БИЗНЕС И УПРАВЛЕНИЕ: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ

РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В КАЗАХСТАНЕ: АНАЛИЗ И ФАКТОРЫ С. В. Беспалый	44
---	----

РЕЙТИНГОВАЯ ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ВУЗОВ И БИЗНЕСА ПО РЕГИОНАМ КАЗАХСТАНА Т. П. Драг, З. А. Сальжанова, А. А. Витренко	53
---	----

DEVELOPMENT OF TOURS TO NATIONAL PARKS AS THE MOST EFFECTIVE DIRECTION OF ECOTOURISM ON THE EXAMPLE OF THE «ILE-ALATAU NATIONAL» NATIONAL PARK M. A. Ussenova, B. I. Aktymbaeva	64
---	----

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ БИЗНЕС:
БАСҚАРУ ТЕОРИЯСЫ МЕН ПРАКТИКАСЫ
ГОСУДАРСТВО И БИЗНЕС: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА УПРАВЛЕНИЯ

ATTITUDES OF TEACHERS TOWARD INCLUSIVE EDUCATION IN KAZAKHSTAN: THE CASE OF MAINSTREAM SCHOOLS IN ALMATY D. Sh. Yussupova, M. M. Issabayev	76
--	----

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЗАКУПОК В КАЗАХСТАНЕ Ж. М. Хамитов, Г. А. Джунусбекова	90
--	----

ИНВЕСТИЦИЯЛАР, ҚАРЖЫ ЖӘНЕ ЕСЕП
ИНВЕСТИЦИИ, ФИНАНСЫ И УЧЕТ

ҚАЗАҚСТАНДА АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН НЕСИЕЛЕНДІРҮДІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ А. С. Дускалиев, А. Г. Тюмамбаева, А. Ш. Абдешова	104
--	-----

РЫНОК ЛИЗИНГОВЫХ УСЛУГ КАЗАХСТАНА: РЕАЛИИ И НОВЫЕ ВЫЗОВЫ С. Б. Урпежанов, А. А. Адамбекова	115
---	-----

CONTENT

NATIONAL ECONOMY: DEVELOPMENT VECTORS

GREEN BANKING IN KAZAKHSTAN: POTENTIAL, FORMATION, DIRECTIONS OF DEVELOPMENT O. V. Kuur, Ye. V. Varavin, M. V. Kozlova	6
RESEARCH OF THE YOUTH LABOR MARKET IN THE CONTEXT OF A PANDEMIC R. K. Sabirova, G. Zh. Karimbaeva, A. K. Dzhumaeva.....	18

GLOBALIZATION AND CENTRAL ASIA

NEOLIBERALISM IN HIGHER EDUCATION AND THE PROSPECTS FOR POST-COVID EDUCATION M. S. Ashilova, A. S. Begalinov, K. K. Begalinova.....	33
--	----

**BUSINESS AND ADMINISTRATION:
PROBLEMS AND SOLUTIONS**

THE DEVELOPMENT OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN KAZAKHSTAN: ANALYSIS AND FACTORS S. V. Bespalyy	44
RATING EVALUATION OF THE UNIVERSITIES-BUSINESS INTERACTION EFFICIENCY BY REGIONS OF KAZAKHSTAN T. P. Drakh, Z. A. Salzhanova, A. Vitrenko	53
DEVELOPMENT OF TOURS TO NATIONAL PARKS AS THE MOST EFFECTIVE DIRECTION OF ECOTOURISM ON THE EXAMPLE OF THE «ILE-ALATAU» NATIONAL PARK M. A. Ussenova, B. I. Aktymbaeva	64

**STATE AND BUSINESS:
THEORY AND PRACTICE OF MANAGEMENT**

ATTITUDES OF TEACHERS TOWARD INCLUSIVE EDUCATION IN KAZAKHSTAN: THE CASE OF MAINSTREAM SCHOOLS IN ALMATY D. Sh. Yussupova, M. M. Issabayev	76
MODERN PROBLEMS OF IMPLEMENTATION OF PUBLIC PROCUREMENT IN KAZAKHSTAN Zh. M. Khamitov, G. A. Junusbekova	90

INVESTMENT, FINANCE AND ACCOUNTING

THE CURRENT STATE OF AGRICULTURAL LENDING IN KAZAKHSTAN A. Duskaliyev, A. Tyumambayeva, A. Abdeshova.....	104
LEASING MARKET IN KAZAKHSTAN: REALITIES AND NEW CHALLENGES S. Urpeshanov, A. Adambekova	115

MPHTI: 06.71.63, 06.73.55

JEL Classification: G21, Q56

<https://doi.org/10.52821/2789-4401-2021-5-6-18>

ЗЕЛЁНЫЙ БАНКИНГ В КАЗАХСТАНЕ: ПОТЕНЦИАЛ, ФОРМИРОВАНИЕ, НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ

О. В. Куур¹, Е. В. Варавин^{1*}, М. В. Козлова¹

¹Восточно-Казахстанский технический университет имени Д. Серикбаева,
Усть-Каменогорск, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – изучение проблем и определение перспектив развития «зеленого» финансирования и «зеленого» банкинга в Казахстане, а также предложение направлений стимулирования банков к финансированию проектов «зеленой» экономики.

Методология – в процессе исследования были использованы методы критического анализа, логического обобщения, систематизации и группировки информации; базой исследования выступили научные публикации отечественных и зарубежных авторов.

Оригинальность / ценность исследования – полученные результаты исследования могут быть применены в Казахстане при совершенствовании государственного регулирования ответственной деятельности банков с целью стимулирования их участия в финансировании «зеленой» экономики.

Результаты исследования – рассмотрена сущность «зеленого» банкинга и определена роль банков в финансировании проектов «зеленой» экономики; проведен анализ структуры и состояния банковского сектора Казахстана, выявлены факторы, тормозящие становление «зеленого» банкинга; отмечено, что банковские регуляторы, применяя инструменты монетарной и макропруденциальной политики при осуществлении государственной политики способны стимулировать направление банковских финансовых ресурсов в экологические проекты. Сделан вывод, что развитие «зеленого» банкинга исключительно важно для развития «зеленых» технологий, финансирования экологически чистых производств, обеспечения целей устойчивого развития экономики Казахстана.

Ключевые слова: устойчивое развитие, «зеленое» финансирование, ответственные инвестиции, «зеленый» банкинг, финансовая система.

Благодарности: Исследование подготовлено в рамках грантового проекта Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (ИРН AP08856044 «Формирование эффективной экосистемы финансовой поддержки экологически ответственных инвестиций в Казахстане»).

ВВЕДЕНИЕ

Экологические проблемы серьезно обострились, особенно в последнее десятилетие. Процессы экологической деградации спровоцированы ускорением процесса технологического развития экономики, основанного преимущественно на эксплуатации природных ресурсов. В большинстве стран мира преобладает экстенсивное использование их ресурсного потенциала. Как следствие наблюдается рост неблагоприятных для всего человечества природных явлений и техногенных катастроф, являющихся следствием постепенно наступающего глобального потепления. Не случайна поэтому озабоченность лидеров всех ведущих стран мира нарастающими экологическими проблемами, оказывающими в целом негативное влияние на мировую экономику. Вместе с тем, по оценкам специалистов в период кризиса более высокую финансовую устойчивость по сравнению с традиционным финансовым рынком продемонстрировал рынок зеленых активов и инвестиций. По данным экспертов объем выпуска

зеленых облигаций вырос по сравнению с предыдущим годом и достиг рекордных 350 млрд. долларов США в 2020 году [1].

Сформировался отдельный сегмент венчурного рынка, ориентированного на климатические технологии, активно поддерживаемый крупнейшими в мире компаниями, такими как Amazon, Tesla, Google, Microsoft, использующими платформы электронной коммерции. Все большее распространение получает в последнее время пакетное финансирование антикризисных мер под лозунгом «Зеленое и цифровое восстановление». Сможет ли Казахстан вписаться в этот тренд во многом определит успех его дальнейшего экономического развития.

Анализ документов, регулирующих функционирование финансового рынка и определяющих перспективы его развития, свидетельствует о том, что взятый мировым сообществом, а вместе с ним и Казахстаном, тренд на зеленое развитие в них практически не отслеживается. Не является исключением и Концепция развития финансового сектора Республики Казахстан до 2030 года [2]. Ни одного упоминания термина «зеленые финансы», «зеленая экономика» или их синонимов в Концепции нет, хотя в 2013 году, когда она разрабатывалась, в официальных документах ООН уже широко использовались такого рода термины. Декорбанизация, озеленение экономики, охрана окружающей среды среди первоочередных приоритетов финансирования в Концепции не присутствуют. Следует подчеркнуть, что только в документах, принятых в Республике Казахстан после подписания Парижского соглашения по климату и его ратификации в ноябре 2016 года, появились нормы, касающиеся вопросов зеленого развития Казахстана.

Чтобы зеленое развитие стало реальностью, необходимо привлечение большого объема финансовых ресурсов, что возможно только при условии создания в республике высокоэффективного, привлекательного не только для иностранных, но и для отечественных инвесторов, финансового рынка. А для этого необходимо сформировать «зеленую» финансовую инфраструктуру, а также разработать пакет поддающейся проверке экологической и климатической отчетности, отвечающей требованиям международных стандартов. Определенные надежды при этом возлагаются на внедрение современных цифровых технологий, способных обеспечить отслеживание денежных потоков, сопровождающих реализацию экологических проектов, что в свою очередь приведет к повышению доверия со стороны иностранных инвесторов. В условиях роста актуальности финансирования экологических и природоохранных проектов и ограниченности ресурсов потенциальных инвесторов все более актуальным становится развитие «зеленого» банкинга [3].

Обзор литературы. Повышение интереса к тематике эколого-ответственного банковского дела в зарубежной научной литературе приходится на 2010-е годы, когда зарождается теория «зеленого» банкинга [4-6].

Исследователи, поддерживающие концепцию «зеленого» банкинга, в результате инвестирования считают необходимым достижение как экономических выгод, так и решение экологических проблем, таких как инверсия климата, ухудшение качества воздуха, снижение биоразнообразия.

В Казахстане вопросы формирования и развития «зеленого» банкинга пока еще учеными подробно не освещаются. Вместе с тем в Российской Федерации, Республике Беларусь работы по данной тематике публикуются.

Так, авторский коллектив Е. Г. Шершнева, Е. С. Кондюкова, Л. Я. Джафарли, М. А. Нобрега провели сравнительный анализ факторов развития «зеленого» банкинга в Бразилии, России, Индии, Китае и пришли к заключению о существенном отставании российских банков в этом направлении от других стран, где роль локомотива «зеленых» банковских инициатив играют центральные банки и национальные банковские ассоциации [7].

Важность стимулирующего регулирования экологически ответственного банкинга отмечают и О. С. Мирошниченко, Н. А. Бранд [8], особо подчеркивая, обязательность монетарного и макропруденциального «зеленого» регулирования в Бразилии, Китае, Индии, Вьетнаме, Индонезии, которые являются лидерами развития «зеленого» банкинга.

А. Лузгина [9], изучив опыт зарубежных стран в области применения ими инструментов зеленого финансирования в банковской сфере, приходит к выводу, что в Республике Беларусь «зеленый» бан-

кинг проходит лишь начальные этапы своего формирования и ключевым направлением его развития выделяет разработку системы экономических и социальных стимулов со стороны государства, таких как компенсация банкам разницы между рыночными ставками по кредитам и более низкой стоимостью «зеленых» кредитов, субсидирование части купонного дохода по «зеленым» бондам, предоставления налоговых льгот и преференций при реализации «зеленых» проектов и другие.

Очевидно, на сегодняшний день в Казахстане проблемы и барьеры, препятствующие развитию «зеленого» финансирования, будут аналогичными, соответственно, и инструменты для их решения могут применяться те же, что, по мнению российских и белорусских ученых-экономистов, будут эффективными в их странах.

Таким образом, в статье будет дана характеристика современной структуры и состояния банковского сектора Казахстана, а также оценены возможности становления «зеленого» банкинга в стране на основе применения зарубежного опыта.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Финансовый рынок является составной частью финансовой системы, наряду с финансами предприятий, учреждений и организаций, и государственными финансами. Зеленые финансы безусловно должны рассматриваться через призму всех перечисленных звеньев финансовой системы. Неустойчивая финансовая система автоматически влечет за собой неразвитость сферы зеленых финансов.

Важнейшим структурным элементом финансовой системы Казахстана выступает банковский сектор, являющийся наиболее ресурсоемким, располагающим значительными объемами финансовых средств. Тем более, что на сегодняшний день именно банковский сектор лидирует в финансировании зеленого развития экономики. При этом нужно понимать, что финансирование проектов зеленого развития пока под силу только крупным коммерческим банкам. И связано это со слишком отдаленной, по мнению более мелких игроков на финансовом рынке, перспективой возврата вложенных в такого рода проекты средств. Именно средства крупных банков являются дополнительным источником финансирования при реализации крупномасштабных экологических проектов.

Понятие «зеленые банки» пока официально нигде не зарегистрировано, тем не менее, оно становится все более популярным в обществе. «Зеленая» банковская деятельность – это любая деятельность банка, которая приносит пользу окружающей среде и снижает будущие риски. Банк становится «зеленым», направляя свои основные операции на улучшение состояния окружающей среды, содействуя экологически устойчивым и социально ответственным инвестициям. Тем самым основной задачей «зеленого» банка должно выступать целевое инвестирование в «зеленые» проекты.

«Зеленый» банк – это специализированный инновационный финансовый институт для наращивания и мобилизации частных финансов с целью увеличения «зеленых» инвестиций. Такой банк позволяет закрыть «пробелы» в ландшафте финансового рынка, чтобы увеличить скорость работы по «зеленым» проектам [10].

Первый зеленый инвестиционный банк Green Investment Bank Plc был создан в конце 2012 года в Великобритании. Тогда в его распоряжение государство направило около 3 млрд. фунтов стерлингов для финансирования проектов снижения выбросов углекислого газа. Помимо этого, банк планировал привлечение в «зеленую» энергетику частных инвестиций в объеме 15 млрд. фунтов стерлингов. Подобные банки получили развитие в Австралии (2012), Японии (2013), США (2014).

На сегодняшний день лишь два банка «Альфа-банк» и «Сбербанк», имеющие филиалы в Казахстане, реализуют так называемую концепцию осознанного инвестирования, когда процентная ставка по кредиту изменяется вслед за изменением рейтинга или иного показателя устойчивого развития заемщика [11].

«Зеленый» банк может предлагать несколько продуктов, исходя из того, что лучше всего соответствует обстоятельствам каждой инвестиционной возможности, например:

- прямые кредиты: непосредственное кредитование потребителей для финансирования экологических проектов;
- инвестиционные кредиты: прямое инвестиционное кредитование или использование государственных средств в партнерстве с частными инвестициями;
- специализированные кредитные и инвестиционные программы [12].

Для оценки потенциала становления «зеленого» банкинга в Казахстане проведем анализ структуру и состояния банковского сектора.

Всего на начало 2021 года в Казахстане функционировало 26 банков, в том числе 15 банков с иностранным участием, из них 12 дочерних банков. Для сравнения скажем, что по данным на 1 февраля 2021 года в России насчитывается 365 действующих банков и 41 небанковская кредитная организация.

Динамика активов, обязательств и капитала банков второго уровня (БВУ) в Республике Казахстан представлена на рисунке 1.

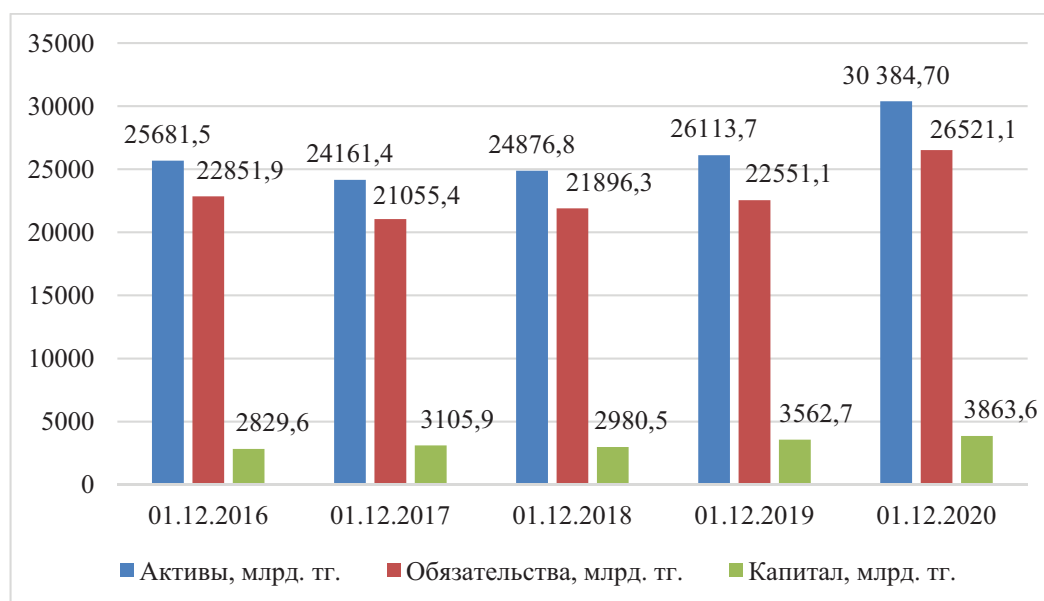

Рисунок 1 – Динамика активов, обязательств и капитала БВУ в Республике Казахстан
Примечание – составлено авторами на основе источника [13]

По данным Национального банка Казахстана, кредиты банков на 01.01.2021 год составили 14 594 526 тыс. тенге, тогда как на аналогичную дату предшествующего года они были равны 13 673 974 тыс. тенге, т.е. увеличились на 6,73 %. Кредиты экономике при этом за тот же период возросли на 11,10 % и составили на 01.01.2021 года 12 760 375 тыс. тенге. В процентном выражении на экономику выделяется 87,43 % от общей суммы кредитов [13].

Увеличить активы в кризисном «пандемийном» 2020 году удалось 19 из 26 БВУ Республики Казахстан, и 8 банкам из рейтинга топ-10. В первую тройку по годовому росту активов входят Bank RBK (рост 53,6 %), Сбербанк (плюс 43,5 % за год) и Kaspi Bank (плюс 29,4 %).

Наибольшую долю в структуре активов (47,6 %) занимает ссудный портфель (основной долг). Абсолютный размер ссудного портфеля в 2020 году увеличился в той же степени, что и в 2019 году – на 7,1 %.

Обязательства банков второго уровня Республики Казахстан на конец 2020 года составили 27 217,2 млрд. тенге, увеличившись за год на 17,5 % (увеличение за предшествующий 2019 год составило 4,2 %).

Как видно из данных таблицы 1 за последний год увеличились и объемы кредитования в секторе малого предпринимательства (на 19,27 %), возросла доля кредитов малому предпринимательству в общей сумме кредитов экономике: с 15,42 % на 01.01.2020 года до 17,23 % на 01.01.2021 года. Однако доля долгосрочного кредитования при этом сократилась на 1,88 процентных пункта.

Таблица 1 – Кредиты банков малому предпринимательству по отраслям экономики

Показатель	на 01.01.21.	на 01.01.20.	Прирост	
			в %	в процентных пунктах
Всего кредиты МП по республике, млн. тенге	2515308	2108944,603	19,27	-
из них долгосрочные: млн. тенге в %	1298064,738 51,61	1127999,121 53,49	-	- 1,88
Доля кредитов МП в общей сумме кредитов экономики, %	17,23	15,42	-	1,81
Примечание – составлено авторами на основе источника [13]				

В 2020 году Национальный Банк Казахстана и Агентство Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка (АРРФР) провели оценку качества активов БВУ – AQR. Оценкой были охвачены 14 БВУ, на долю которых приходилось 87 % активов и 90 % от общего ссудного портфеля банков. По результатам оценки AQR был сделан вывод об отсутствии дефицита капитала и рисков для вкладчиков оцениваемых банков.

Однако несколько позже в том же 2020 году рейтинговые агентства Fitch и Moody's пересмотрели прогноз по банковской системе Казахстана, изменив его со стабильного на негативный, что было связано падением цен на нефть, снижением курса тенге, а также вводом локдауна в связи с пандемией. Негативное влияние оказало и прогнозируемое на тот момент снижение ВВП в 2020 году. Агентства посчитали возможным ожидать на этом фоне ухудшения качества активов БВУ Казахстана и снижение их прибыльности [14].

Основной проблемой для кредитно-денежной политики Казахстана на сегодняшний день остается высокий, по меркам развитых экономик, уровень инфляции и недоверие населения к национальной валюте. В результате в структуре депозитов преобладают валютные депозиты в долларах США и евро (более 52 %) [15].

Как уже было отмечено ранее проблемы в развитии финансовой системы и ее составной части – финансового рынка, влекут за собой и проблемы в сфере зеленого финансирования. Неразвитый финансовый рынок сам по себе является фактором, ограничивающим использование инструментов зеленого финансирования.

Обратимся вновь к банковской статистике Республики Казахстан. О степени вовлеченности ресурсов экономики в финансовый оборот можно судить на основании показателей, характеризующих относительные размеры банковской системы. Это такие показатели, как доля совокупных банковских активов в ВВП, доля совокупных кредитов банков в ВВП и доля сбережений в ВВП. Два последних показателя позволяют сделать выводы о том, насколько активно банки взаимодействуют с другими рыночными контрагентами. Кроме того, интерес представляет и оценка эффективности банковской системы с использованием коэффициентов рентабельности активов (ROA) и собственного капитала (ROE).

В таблице 2 приведены сведения об относительных размерах банковской системы и ее эффективности.

Показатель доли совокупных банковских активов в ВВП (уровень финансового посредничества) напрямую связан с количеством совершаемых в экономике сделок. Чем выше деловая активность и больше количество совершаемых сделок, тем больше получаемые экономическими контрагентами объемы доходов.

Анализ данного показателя по Республике Казахстан свидетельствует о том, что деловая активность в 2020 году находилась на более низком уровне по сравнению с 2015-2016 годами. Наибольший уровень этого показателя 80 % в республике наблюдался в докризисный 2007 год. Резкое падение его началось с 2010 года, т.е. в посткризисный период. В 2010 году он уже составил 54,82 %. Эта тенденция продолжалась до 2014 года (44,8 %) и в последующие 6 лет показатель деловой активности оставался

нестабильным. В 2020 году его уровень составил 44,7 %, т.е. достиг уровня 2014 года, но оказался в 1,8 раза ниже уровня докризисного 2007 года. Для сравнения скажем, что по данным на начало 2021 года отношение активов банков к ВВП в России составляет около 90 % [17].

Таблица 2 – Показатели, характеризующие относительные размеры банковской системы Республики Казахстан

Год	Доля активов банковского сектора в ВВП, %	Доля ссудного портфеля в ВВП, %	Доля вкладов клиентов в ВВП, %	ROA, %	ROE, %
2014	44,8	37,6	29,1	0,89	7
2015	52,5	35,1	34,2	1,92	15,28
2016	57,9	35,4	39,5	1,64	15,18
2017	50,1	28,1	34,5	-0,08	-0,63
2018	43,3	23,6	29,3	2,64	21,44
2019	39,6	21,8	26,6	3,7	29,37
2020	44,7	22,6	30,9	2,3	17,6

Примечание – составлено авторами на основе источника [16]

Аналогичные тенденции наблюдались и по показателю объем кредитов экономике к ВВП. Это явилось результатом снижения спроса на финансовые ресурсы со стороны экономических агентов. Максимальное значение данного показателя в Республике Казахстан имело место в 2007 году – 46,5 %, в 2014 году – 37,6 %, в 2020 году – 22,6 %. Для сравнения приведем данные по аналогичному соотношению для ЕС, Китая и США. Оно равно 151 %, 194 % и 236 % соответственно. Казахстан уступает даже таким развивающимся экономикам, как Бразилия (108,7 %) и Индия (76,7 %). Данные по Казахстану примерно сопоставимы с данными по России и Беларуси. Таким образом, напрашивается вывод о недостаточном финансовом потенциале банковского сектора в Республике Казахстан, а, значит, ограничены потенциальные возможности финансирования зеленых проектов банками республики. Потенциал дополнительных инструментов зеленого финансирования банками пока задействован слабо. Несмотря на то, что прошло несколько торгов зелеными облигациями, но объем их выпуска пока ограничен, он составляет около 34 млрд. тенге. В соответствии с условиями выпуска таких облигаций вырученные от их реализации средства должны пойти для поддержки проектов устойчивого развития, однако ни в одной из форм статистической отчетности банков пока не удалось найти информацию о поступлении средств от продажи зеленых облигаций, так же, как и информацию о кредитах, предоставленных под финансирование зеленых проектов.

Доходность банковского сектора характеризуется показателями ROA (отношение чистого дохода к совокупным активам) и ROE (отношение чистого дохода к собственному капиталу по балансу), которые составили в начале 2021 года 2,3 % и 17,6 % соответственно (Таблица 2). В предыдущем году на ту же дату эти показатели были несколько выше: 3,7 % и 29,37 % соответственно. Но по сравнению с 2017 годом и предшествующим ему годами ситуация выглядит достаточно оптимистично [16].

Обращает на себя внимание снижение показателей эффективности деятельности банковского сектора Республики Казахстан в 2017 году, которое было обусловлено его убыточной работой из-за существенного превышения расходов, не связанных с выплатой вознаграждения, над доходами от аналогичных операций.

Подводя итоги анализа показателей деловой активности и эффективности банковской системы в Республике Казахстан, подчеркнем, что, хотя в посткризисный период после 2008-2009 годов наблюдалась определенная динамика их роста, но они не достигли предкризисного уровня, что свидетельствует о недостаточном удовлетворении спроса на кредиты со стороны экономических агентов.

Низкий уровень финансового посредничества в большей степени связан с несбалансированным кредитованием и низкой диверсификацией ссудного портфеля, а также преимущественно краткосрочным фондированием. В структуре займов преобладают ссуды, предоставляемые предприятиям торговли,

строительства, а также займы под операции с недвижимостью. Недостаточной следует признать и вовлеченность банковского сектора в процесс финансирования малого и среднего бизнеса. Наблюдается дефицит долгосрочных источников финансирования у предприятий данного сектора экономики, как результат недоверия банков к их способности реализовывать долгосрочные проекты, к числу которых относятся и «зеленые» проекты.

Структура ссудного портфеля свидетельствует о недостаточной ориентированности ее на финансирование индустриального сектора экономики [18]. А ведь многие экологические проекты основаны на использовании передовых научно-технических достижений.

Обращает на себя внимание тот факт, что ни в одной из форм ежегодного отчета о текущем состоянии банковского сектора Республики Казахстан, ни в каком-либо ином документе статистической отчетности о банковской деятельности информация о кредитовании зеленых проектов банками или другими финансово-кредитными организациями не присутствует.

По мнению Қ. Құрманәлі [19] «...консервация проблем или затягивание вопроса их решения повышают риск вытеснения казахстанских участников с отечественного финансового рынка иностранными финансовыми институтами в силу их конкурентных финансовых и организационно-технических преимуществ, а также ограничивают возможности казахстанских банков по поддержанию и расширению бизнеса и на рынках сопредельных стран».

Как результат сегодня финансирование «зеленых» проектов в Республике Казахстан осуществляется за счет денег институтов развития Европейского банка реконструкции и развития (ЕБРР) и Азиатского банка развития (АБР). Примером может служить Программа субсидирования процентной ставки по кредитам на повышение энергоэффективности от ПРООН, предусматривающая финансирование снижения процентной ставки по кредитам при реализации энергоэффективных и энергосберегающих проектов в Казахстане, таких как «Устойчивые города для низкоуглеродного развития» [20]. Одна из основных причин этого – недоступность заемных средств под зеленые проекты за счет внутренних источников, в том числе казахстанских банков. Реализация данной программы наталкивается на определенные трудности, связанные с профессиональной неподготовленностью персонала банков к принятию решений по продвижению зеленых проектов.

Китай вовремя понял, что по крайней мере на начальном этапе решить проблему финансирования зеленых проектов без участия государства, без использования им регуляторных мер будет затруднительным, если не сказать невозможным. Кардинально иная нежели чем в Казахстане ситуация наблюдается в Китае и в отношении статистического отражения результатов зеленого финансирования. И здесь интересно обратиться к практике учета и отражения в отчетности «зеленой» составляющей активов и пассивов банков и иных финансово-кредитных учреждений. В Китае в последние годы ежеквартально банки предоставляют в Центральный банк отчетность по «зеленому» финансированию. Банки обязаны отслеживать ход реализации финансируемых ими зеленых проектов на всех этапах их жизненного цикла, вплоть до этапа эксплуатации уже после завершения финансирования. В обязанность банков входит также подача отчетности об экологическом и экономическом эффектах от реализации экологических проектов [21].

Если среди показателей оценки деятельности казахстанских банков со стороны национального банка показатели «зеленого» финансирования сегодня отсутствуют, то в Китае, напротив, государство стимулирует увеличение количества кредитуемых банком «зеленых» проектов, ставя в зависимость от этого уровень ставки, по которой предоставляются этому банку государственные займы. Этот опыт регуляторного подхода к решению вопроса более активного вовлечения банковского сектора в финансирование зеленых проектов, по нашему мнению, следует взять на вооружение и Казахстану. Регулируются со стороны государства и нормы предоставления кредитов под так называемые «коричневые» проекты, создающие повышенный риск для окружающей среды. При этом лимитируются либо объемы кредитования таких проектов, либо их доля в ссудном портфеле банка. Невыполнение установленных норм влечет за собой штрафы со стороны государства, делающие экономически невыгодными финансирование таких проектов. Этот принцип действует и в отношении потребительских займов, которые обходятся дороже при покупке товаров, не отвечающих экологическим требованиям [22].

По примеру Китая АБР и ЕБРР начнут внедрять в свою практику кредитование по принципу зависимости его размеров от зеленой составляющей в ссудных портфелях банков стран, претендующих на получение доступа к международным финансам

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ (ВЫВОДЫ)

Формирование конкурентоспособного казахстанского банковского сектора, способного развиваться на собственной базе, быть эффективным инструментом обеспечения устойчивого экономического роста является одним из приоритетов государственной экономической политики.

В Казахстане банковский сектор более развит, чем фондовый рынок. В банковском секторе сосредоточена основная ликвидность, присутствуют крупные игроки, имеется широкая филиальная сеть. Кроме того, система пруденциального надзора и риск-менеджмента в банковском секторе осуществляется более эффективно, чем в других секторах.

Внедрение «чистых» технологий, использование возобновляемых источников энергии, оздоровление окружающей среды и т.д. это то, что призывает банки осуществлять стратегию зеленого финансирования, которая позволит достичь надежных позиций для банков, при этом принося пользу окружающей среде и обществу. Таким образом, банки должны стать ключевым звеном системы «зеленого» финансирования, потребность в котором в стране постоянно растет.

Такая система должна решить следующие задачи:

- расширить доступность финансовых средств для инвестирования в «зеленые» проекты;
- повысить инвестиционную привлекательность этих проектов;
- усовершенствовать функцию рынка капитала по распределению ресурсов и обслуживанию реального сектора экономики.

Для того чтобы, коммерческому банку стать «зеленым» банком необходимо планомерно осуществляет идею «зеленого» функционирования, внедряя методы охраны окружающей среды и экономии в процессе повседневной работы. Это относится как к простейшим организационным мероприятиям, так и к комплексным действиям по строительству энергоэффективного центра обработки данных и проведению видеоконференций в целях сокращения деловых поездок. Необходимо стремиться к сокращению выбросов углерода и снижению уровня воздействия собственной работы на окружающую среду.

Главная цель, которую преследует «зеленые» банки, наращивание инвестиций, снижение выбросов углекислого газа, эффективное использование энергии и создание рабочих мест.

В России процессы развития зелёного банкинга идут более активно. Так, «Сбер» стал участником глобальной инициативы ООН в рамках программы по охране окружающей среды для финансового сектора – Принципы ответственной банковской деятельности (UNEP FI: Principles for Responsible Banking). Казахстанские банки к данному соглашению до сих пор не присоединились [23]. Тем не менее, Казахстан начинает двигаться в направлении зеленого финансирования. В 2020 году Азиатский банк развития разместил зеленые облигации на KASE в размере 32 млн. долларов США, а фонд «Даму» привлек 200 млн. тенге на биржевой площадке Международного финансового центра «Астана» (МФЦА). В июле 2021 года ЕБРР и Банк ЦентрКредит (БЦК) подписали кредитную линию по зеленой экономике в размере 20 млн. долларов США. Цель совместных действий – финансирование энергоэффективной модернизации бизнеса и жилых объектов с использованием экологичных материалов и ресурсосберегающих технологий. Развивать спрос на новые технологии и материалы будут специальные компенсации. Каждый заем на такие цели предусматривает кешбэк в размере 10 или 15 % от суммы займа или инвестиций в энергоэффективную модернизацию, произведенную с помощью заемных средств.

Таким образом, формирование модели «зеленого» роста невозможно без активного участия банков второго уровня в качестве финансовых партнеров при реализации экопроектов.

Мировая практика показывает, что центральные банки имеют в своем арсенале достаточный набор инструментов, позволяющих стимулировать более широкое участие банков в финансировании «зеленой» экономики, в том числе используя «зеленые» финансовые инструменты [24].

Финансовый регулятор, в отношении ESG-банкинга («зеленого» банкинга) имеет возможность использовать инструменты монетарной политики и макропруденциальной политики. Монетарная политика, при этом, может быть направлена на регулирование параметров традиционных инструментов: базовые процентные ставки, операции на открытом рынке, прямые количественные ограничения, обязательные резервные требования. Инструменты макропруденциальной политики, в свою очередь включают в себя: дифференциацию пруденциальных нормативов и содействие транспарентности финансового рынка [8].

Однако в настоящий момент, в виду относительной молодости зеленого банкинга, сложно определить какие из указанных выше инструментов регулирования являются наиболее эффективными, поскольку это определяется конкретной экономической ситуацией в стране, а также соответствующей государственной финансовой политикой и действиями Национального банка, реализующего эту политику.

«Зеленый» банкинг в Казахстане получит развитие, когда финансовые институты осознают, что соблюдение принципов ответственного финансирования принесет им конкурентные преимущества на рынке, позволит улучшить свое финансовое состояние и рыночную репутацию. Такая политика коммерческих банков, несомненно, будет осуществляться и в интересах «зеленой» политики государства, способствовать «озеленению» экономики страны.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. Белов Д., Котова А., Кузнецов Е., Мильке К., Муджумдар А., Шадрин А. Глобальная зеленая трансформация: как изменится мир? [Электронный ресурс] // Доклад Международного дискуссионного клуба «Валдай». – 2021. – URL: <https://ru.valdaiclub.com/files/36510/> (Дата обращения: 10.09.2021).
2. Постановление Правительства Республики Казахстан от 27 августа 2014 года № 954 «Об утверждении Концепции развития финансового сектора Республики Казахстан до 2030 года» [Электронный ресурс] // Әділет [web-портал]. – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1400000954> (Дата обращения: 10.09.2021).
3. Paluszak G., Wiśniewska-Paluszak J. The role of green banking in a sustainable industrial network // *Bezpieczny Bank*. – 2016. – № 4. – P. 75-95.
4. Bahl S. Green banking – the new strategic imperative // *Asian Journal of Research in Business, Economics and Management*. – 2012. – № 2(2). – P. 176–185.
5. Singh H., Singh B. P. An effective and resourceful contribution of green banking towards sustainability // *International Journal of Advances in Engineering Science and Technology*. – 2013. – № 1(2). – P. 41-45.
6. Bhardwaj B. R., Malhotra A. Green banking strategies: sustainability through corporate entrepreneurship // *Greener Journal of Business and Management Studies*. – 2013. – № 3(4). – P. 180-193.
7. Шершнева Е. Г., Кондюкова Е. С., Джафарли Л. Я., Нобрега М. А. «Зеленый» банкинг как формат социальной ответственности в эколого-ориентированной экономике // *Вестник УрФУ. Серия экономика и управление*. – 2018. – № 4(17). – С. 670-689. – DOI: 10.15826/vestnik.2018.17.4.030.
8. Мирошниченко О. С., Бранд Н. А. Банки в финансировании «зеленой» экономики: обзор современных исследований // *Финансы: теория и практика*. – 2021. – № 25(2). – С. 76-95. – DOI: 10.26794/2587-5671-2021-25-2-76-95.
9. Лазугина А. Зеленый банкинг: сущность, инструменты и перспективы развития // *Банковский вестник*. – 2021. – № 3(692). – С. 31-42.
10. Рабочая группа по экологии и природопользованию Экспертного совета при Правительстве Российской Федерации. Концепция создания «зеленого» банка в России. – Москва, 2017. – 50 с.
11. Чугунов В. И., Бусалова С. Г., Горчакова Э. Р. Рынок «зеленого» финансирования в России: тенденции и перспективы [Электронный ресурс] // *Вестник Алтайской академии экономики и права*. – 2020. – № 8(1). – С. 113-123.
12. Sustainable banking: The greening of finance / Edited by J. J. Bouma, M. Jeucken, L. Klinkers. – Abingdon, New-York: Routledge, 2017. – 480 p.

13. Кредиты банков [Электронный ресурс] // Сайт Национального банка Казахстана [web-портал]. – 2021. – URL: <https://www.nationalbank.kz/ru/loans/kredity-bankov/> (Дата обращения: 27.09.2021).
14. Основные события, произошедшие в банковском секторе в 2020 году [Электронный ресурс] // Информационное агентство «Inbusiness.kz» [web-портал]. – 2020. – URL: <https://inbusiness.kz/ru/news/osnovnye-sobytiya-proizoshedshie-v-bankovskom-sektore-v-2020-godu> (Дата обращения: 27.09.2021).
15. Фурсова Т. В., Заболотникова В. Д. Финансовый рынок Казахстана: формирование, проблемы и перспективы развития // Вестник Университета Туран. – 2019. – № 1(81). – С. 83-86.
16. Обзор финансового сектора Республики Казахстан [Электронный ресурс] // Официальный интернет ресурс Агентства Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка [web-портал]. – 2020. – URL: <https://finreg.kz/?docid=3676&switch=russian> (Дата обращения: 07.10.2021).
17. Показатели деятельности кредитных организаций [Электронный ресурс] // Официальный сайт Центрального Банка Российской Федерации [web-портал]. – 2021. – URL: https://old.cbr.ru/statistics/pdko/pdko_sub/ (Дата обращения: 07.10.2021).
18. Управление активами [Электронный ресурс] // Официальный сайт АО «Halyk Finance» [web-портал]. – 2021. – URL: <https://halykfinance.kz/upravlenie-aktivami/?lang=ru> (Дата обращения: 07.10.2021).
19. Құрманәлі Қ. Проблемы и перспективы развития финансового рынка Республики Казахстан // Вестник КазНПУ. – 2016. – № 2(48). – С. 63-68.
20. Покидаев Д. Финансирование «зеленых» проектов: опыт Китая и глобальные планы ООН. Что мешает реализации такой стратегии в Казахстане [Электронный ресурс] // Республиканский деловой еженедельник «Курсив». [web-портал]. – 2021. – URL: <https://kursiv.kz/news/otraslevye-temy/2019-09/finansirovanie-zelenykh-proektov-opyt-kitaya-i-globalnye-plany-oon> (дата обращения: 07.10.2021)
21. Weber O. Corporate sustainability and financial performance of Chinese banks // Sustainability Accounting, Management and Policy Journal. – 2017. – № 8(3). – P. 358–385. – DOI: 10.1108/SAMPJ-09-2016-0066.
22. Zhang B., Yang Y., Bi J. Tracking the implementation of green credit policy in China: Top-down perspective and bottom-up reform // Journal of Environmental Management. – 2011. – № 92(4). – P. 1321–1327. – DOI: 10.1016/j.jenvman.2010.12.019.
23. Первая годовщина глобальных принципов ООН по ответственному банкингу [Электронный ресурс] // Независимый портал Finance.ua [web-портал]. – 2020. – URL: <https://news.finance.ua/ru/news-/478799/pervaya-godovshhina-globalnyh-printsipov-oon-po-otvetstvennomu-bankingu> (Дата обращения: 27.09.2021).
24. Park H., Kim J. D. Transition towards green banking: Role of financial regulators and financial institutions // Asian Journal of Sustainability and Social Responsibility. – 2020. – № 5. – Article number 5(2020). – DOI: 10.1186/s41180-020-00034-3.

REFERENCES

1. Belov, D., Kotova, A., Kuznecov, E., Mil'ke, K., Mudzhumdar, A. and Shadrin, A. (2021). Global'naya zelenaya transformaciya: kak izmenitsya mir? *Report of the Valdai International Discussion Club*. Retrieved September 10, 2021, from <https://ru.valdaiclub.com/fles/36510/> (In Russian).
2. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated August 27, 2014 No. 954 “Ob utverzhdenii Konceptii razvitiya fi nansovogo sektora Respubliki Kazahstan do 2030 goda”. (2013). *Adilet*. Retrieved September 10, 2021, from <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1400000954> (In Russian).
3. Paluszak, G. and Wiśniewska-Paluszak, J. (2016). The role of green banking in a sustainable industrial network. *Bezpieczny Bank*, 4, 75–95.
4. Bahl, S. (2012). Green banking – the new strategic imperative. *Asian Journal of Research in Business, Economics and Management*, 2(2), 176–185.
5. Singh, H. and Singh, B. P. (2013). An effective and resourceful contribution of green banking towards sustainability. *International Journal of Advances in Engineering Science and Technology*, 1(2), 41-45.

6. Bhardwaj, B. R. and Malhotra, A. (2013). Green banking strategies: sustainability through corporate entrepreneurship. *Greener Journal of Business and Management Studies*, 3(4), 180–193.
7. Shershneva, E. G., Kondyukova, E. S., Dzhafarli, L. Ya. and Nobrega, M. A. (2018). “Zelenyj” banking kak format social'noj otvetstvennosti v ekologo-orientirovannoj ekonomike. *Bulletin of UrFU. Economics and Management Series*, 4(17), 670-689, DOI: 10.15826/vestnik.2018.17.4.030 (In Russian).
8. Miroshnichenko, O. S. and Brand, N. A. (2021). Banki v finansirovanii «zelenoj» ekonomiki: obzor sovremennyh issledovanij. *Finance: theory and practice*, 25(2), 76-95, DOI: 10.26794/2587-5671-2021-25-2- 76-95 (In Russian).
9. Lazugina, A. (2021). Zelenyj banking: sushchnost', instrumenty i perspektivy razvitiya. *Banking Bulletin*, 3(692), 31-42. (In Russian).
10. Working Group on Ecology and Nature Management of the Expert Council under the Government of the Russian Federation. (2017). *Koncepciya sozdaniya «zelenogo» banka v Rossii*. Retrieved September 10, 2021, from https://nangs.org/news/association/download/1609_7841be3702772b9a804564336b4a468e (In Russian).
11. Chugunov, V. I. Busalova, S. G. and Gorchakova, E. R. (2020). Rynok «zelenogo» finansirovaniya v Rossii: tendencii i perspektivy. *Bulletin of the Altai Academy of Economics and Law*, 8(1), 113-123 (In Russian).
12. Bouma, J. J., Jeucken, M. and Klinkers, L. (Eds.). (2017). *Sustainable banking: The greening of finance*, Abingdon, New-York: Routledge, 480 p.
13. Kredity bankov. (2021). *Website of the National Bank of Kazakhstan*. Retrieved September 27, 2021, from <https://www.nationalbank.kz/ru/loans/kredity-bankov> (In Russian).
14. Osnovnye sobytiya, proizoshedshie v bankovskom sektore v 2020 godu. (2020). *Information Agency "Inbusiness.kz"*. Retrieved September 27, 2021, from <https://inbusiness.kz/ru/news/osnovnye-sobytiya-proizoshedshie-v-bankovskom-sektore-v-2020-godu> (In Russian).
15. Fursova, T. V. and Zabolotnikova, V. D. (2019). Finansovyy rynek Kazakhstana: formirovanie, problemy i perspektivy razvitiya. *Bulletin of the University of Turan*, 81(1), 83-86 (In Russian).
16. Obzor fi nansovogo sektora Respubliki Kazahstan. (2020). *The official Internet resource of the Agency of the Republic of Kazakhstan for Regulation and Development of the Financial Market*. Retrieved October 7, 2021, from <https://fi nreg.kz/?docid=3676&switch=russian> (In Russian).
17. Pokazateli deyatel'nosti kreditnyh organizacij. (2021). *Official website of the Central Bank of the Russian Federation*. Retrieved October 7, 2021, from https://old.cbr.ru/statistics/pdko/pdko_sub/ (In Russian).
18. Upravlenie aktivami. (2021). *Official website of JSC "Halyk Finance"*. Retrieved October 7, 2021, from <https://halykf inance.kz/upravlenie-aktivami/?lang=ru> (In Russian).
19. Kurmanali, K. (2016). Problemy i perspektivy razvitiya finansovogo rynka Respubliki Kazahstan. *Bulletin of the Kazakh National Pedagogical University*, 48(2), 63-68 (In Russian).
20. Pokidaev, D. (2019). Finansirovanie «zelenykh» proektov: opyt Kitaya i global'nye plany OON. Chto meshaet realizacii takoj strategii v Kazahstane. *Republican business weekly “Kursiv”*. Retrieved October 7, 2021, from <https://kursiv.kz/news/otraslevye-temy/2019-09/finansirovanie-zelenykh-proektov-opyt-kitaya-i-globalnye-plan-yoon> (In Russian).
21. Weber, O. (2017). Corporate sustainability and fi nancial performance of Chinese banks. *Sustainability Accounting. Management and Policy Journal*, 3(8), 358–385, DOI: 10.1108/SAMPJ-09–2016–0066.
22. Zhang, B., Yang, Y. and Bi, J. (2011). Tracking the implementation of green credit policy in China: Top-down perspective and bottom-up reform. *Journal of Environmental Management*, 4(92), 1321-1327, DOI: 10.1016/J.JENVMAN.2010.12.019.
23. Pervaya godovshchina global'nyh principov OON po otvetstvennomu banking. (2020). *Independent portal Finance.ua*, Retrieved September 27, 2021, from <https://news.finance.ua/ru/news/-/478799/pervaya-godovshchina-globalnyh-printsipov -oon-po-otvetstvennomu-bankingu> (In Russian).
24. Park, H. and Kim, J. D. (2020). Transition towards green banking: Role of financial regulators and fi nancial institutions. *Asian Journal of Sustainability and Social Responsibility*, 5, Article number: 5(2020), DOI: 10.1186/s41180-02000034-3.

**GREEN BANKING IN KAZAKHSTAN:
POTENTIAL, FORMATION, DIRECTIONS OF DEVELOPMENT**

O. V. Kuur¹, Ye. V. Varavin^{1*}, M. V. Kozlova¹

¹D. Serikbayev East Kazakhstan Technical University,
Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the research is to analyze the problems and prospects for the development of «green» financing and banking in Kazakhstan and to propose directions for stimulating banks to finance «green» economy projects.

Methodology – in the course of the study, the methods of critical analysis, logical generalization, systematization and grouping of information are used. Scientific publications of domestic and foreign authors are the basis of the research.

Originality / value of the research – the results of the study can be applied in Kazakhstan in improving the state regulation of responsible activity of banks with a view to stimulating their participation in financing the «green» economy.

Findings – the essence of «green» banking is considered and the role of banks in financing projects of the «green» economy is defined; the structure and condition of the banking sector of Kazakhstan are analyzed, and the factors inhibiting the emergence of «green» banking are identified. It is noted that banking regulators, with appropriate public policies, could facilitate the channeling of financial resources to environmental projects by regulating banks, for which monetary policy and macro-prudential policy instruments can be used.

It is concluded that development of «green» banking is extremely important for development of «green» technologies, financing of ecologically clean production, ensuring goals of sustainable development of the economy of Kazakhstan.

Keywords – sustainable development, «green» financing, responsible investments, «green» banking, financial system.

Acknowledgments: The study was carried out within the framework of the state grant of the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (№ AR08856044 «Formation of an effective ecosystem of financial support for environmentally responsible investments in Kazakhstan»).

**ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖАСЫЛ БАНКИНГ:
ӘЛЕУЕТ, ҚАЛЫПТАСУ, ДАМУ БАҒЫТТАРЫ**

О. В. Куур¹, Е. В. Варавин^{1*}, М. В. Козлова¹

¹Д. Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан техникалық университеті,
Өскемен, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – Қазақстанда «жасыл» қаржыландыру мен «жасыл» банкингіті дамыту проблемалары мен перспективаларын талдау және банктерге «жасыл» экономика жобаларын қаржыландыруға ынталандыру бағыттарын ұсыну.

Әдіснамасы – зерттеу барысында ақпаратты сыни талдау, логикалық қорыту, жүйелеу және топтау әдістері қолданылды; зерттеу базасы ретінде отандық және шетелдік авторлардың ғылыми жарияланымдары қарастырылды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы – зерттеудің нәтижелері Қазақстанда банктерді «жасыл» экономиканы қаржыландыруға қатысуын ынталандыру мақсатында олардың жауапты қызметін мемлекеттік реттеуді жетілдіру кезінде қолданылуы мүмкін.

Зерттеу нәтижелері – «жасыл» банкингінің мәні қаралып, «жасыл» экономика жобаларын қаржыландырудағы банктердің рөлі айқындалды; Қазақстанның банк секторының құрылымы мен жай-күйіне талдау жасалды; «жасыл» банкингінің қалыптасуын тежейтін факторлар анықталды; банк реттеушілері тиісті мемлекеттік саясат кезінде банктердің қызметін реттей отырып, қаржы ресурстарын экологиялық жобаларға бағыттауға жәрдемдесуге қабілетті екендігі атап өтілді, ол үшін монетарлық саясат пен макропруденциалдық саясат құралдары қолдануы мүмкін. Қазақстан экономикасының тұрақты даму мақсаттарын қамтамасыз ету, «жасыл» технологияларды дамыту, экологиялық таза өндірістерді қаржыландыру үшін «жасыл» банкингіні дамыту, ерекше маңызға ие болып тұр деген қорытынды жасалды.

Түйін сөздер: тұрақты даму, «жасыл» қаржыландыру, жауапты инвестициялар, «жасыл» банкинг, қаржы жүйесі.

Алғыс: Зерттеу Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің мемлекеттік гранты шеңберінде дайындалған (№ AR08856044 «Қазақстандағы экологиялық жауапты инвестицияларды қаржылық қолдаудың тиімді экожүйесін қалыптастыру»).

ОБ АВТОРАХ

Куур Ольга Вячеславовна – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Восточно-Казахстанский технический университет имени Д. Серикбаева, Усть-Каменогорск, Республика Казахстан, e-mail: ovk_pal@mail.ru.

Варавин Евгений Владимирович – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Восточно-Казахстанский технический университет имени Д. Серикбаева, Усть-Каменогорск, Республика Казахстан, e-mail: vev1974@mail.ru, ORCID: 0000-0002-7257-9213*

Козлова Марина Васильевна – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Восточно-Казахстанский технический университет имени Д. Серикбаева, Усть-Каменогорск, Республика Казахстан, e-mail: Mara_koz@mail.ru, ORCID: 0000-0002-3381-4997.

MPHTI 06.77.64

JEL Classification: J65

<https://doi.org/10.52821/2789-4401-2021-5-18-32>

ПАНДЕМИЯ ЖАҒДАЙЫНДА ЖАСТАР ЕҢБЕК НАРЫҒЫН ЗЕРТТЕУ

Р. К. Сабирова^{1*}, Г. Ж. Каримбаева², А. К. Джумаева¹

¹Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан Республикасы

²Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті,

Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – Қазақстан жастарының жұмыспен қамту, еңбек нарығы және еңбек көші-қоны мәселелері туралы қоғамдық пікірді зерттеу, сондай-ақ жастардың еңбек нарығын реттеу жөнінде ұсыныстар әзірлеу.

Әдіснамасы. Қазақстанның 14 облысы мен республикалық маңызы бар 3 қаласының: Нұр-Сұлтан, Алматы және Шымкент қалалық елді мекендерінің аумағында, Атырау облысы бойынша Атырау қаласы мен 7 ауданында Қазақстандағы 18-25 жастағы жастардың әлеуметтік хал-ахуалы, соның ішінде жұмыспен қамту, еңбек нарығы және еңбек көші-қоны проблемалары туралы жастардың пікірін білу үшін сауалнама жүргізілді. Сауалнамаға 18-25 жас аралығындағы Қазақстан Республикасының жастары қатысты. Зерттеудің іріктемелі жиынтығының жалпы көлемі 4 000 адамды құрады.

Зерттеудің бірігейлігі / құндылығы. Қазақстан Республикасы жастар еңбек нарығы мен еңбек көші-қонына қатысты «COVID-19» кезіндегі мәселелер анықталды.

Зерттеудің нәтижелері. Қазақстан жастар еңбек нарығы, жастар жұмыссыздығы мен жастар еңбек көші-қон мәселелері қарастырылып, сауалнама жүргізуден алынған нәтижелер бойынша жастар еңбек нарығын мемлекеттік реттеу бойынша ұсыныстар берілді. Атап айтқанда, жастарды жұмыспен қамтуда кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау, еңбек нарығы инфрақұрылымын цифрландыру, жастардың кәсіби дағдыларын дамыту.

Түйін сөздер: жастар еңбек нарығы, еңбек нарығын мемлекеттік реттеу, жастар жұмыссыздығы, жастар еңбек көші-қоны, жастарды жұмыспен қамту.

Алғыс. Зерттеу Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитетінің ғылыми зерттеулерді гранттық қаржыландыруы шеңберінде жүргізілді (мемлекеттік тіркеу нөмірі AP08956950 «Қазақстан Республикасында белгісіздік жағдайында жұмыссыз жастарды әлеуметтік қорғау жүйесін жетілдіру»).

Осы тұрғыдан жобаны қаржыландырған Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитетіне, зерттеуді жүргізуде жобаға қатысушы әріптестерімізге және зерттеу бойынша сауалнаманы өңдеуге қатысқан ресейлік әріптесіміз А. В. Григорьев пен А. В. Роговке алғыс білдіреміз.

КІРІСПЕ

2020 жылдың наурыз айынан бастап сандық көрсеткіштердің төмендеуі барлық салаларда байқалады. Бұрын бір стандарт бойынша ондаған жылдар бойы жұмыс істеуге болатын, ал қазір жұмысқа деген көзқарас жылына бірнеше рет өзгеруде. Көптеген құзыреттер тез ескіретін жағдайда «икемді дағдылар» бірінші орынға шығады: логикалық және сыни тұрғыдан ойлау, креативтілік, өзгерістерге бейімделу, адамдармен қарым-қатынас құру және күрделі мәселелерді шешу қабілеті. Пандемия еңбек нарығына айтарлықтай өзгерістер әкелді. Уақытша жұмысынан айрылған жұмыссыздардың санының көбеюі ұзақ уақыт жұмыссыз қалғандардың қатарын толтыруы ықтималдығы жоғары [1].

Жұмысқа орналасу мүмкіндігі жұмыс іздеуде және жұмыссыз жастардың әл-ауқатында маңызды рөл атқаруы мүмкін. Зерттеушілер жұмыссыздықтың үш аспектісіне байланысты жұмысқа орналасу мүмкіндігін атап өтеді: жұмыссыздық кезіндегі өзін-өзі бағалау; жұмыссыздық кезеңінде жұмыс іздеу; қайта жұмысқа орналастыру (6 айдан кейін) [2].

Жастардың жұмысқа орналасуында олардың креативті ойлау қабілеті, мансаптық өзіндік тиімділік, білім деңгейі, жұмыс тәжірибесі, әлеуметтік қолдау сияқты индикаторларды осы бағыттағы зерттеушілер жастар еңбек нарығын зерделеуде қолданып жүр [3].

Өзін-өзі дамыту және жаңа дағдыларды игеру заманауи еңбек нарығының жалғыз трендіне айналды [4; 5].

Жастардың еңбек нарығын мемлекеттік реттеуді жастардың жұмыспен қамтылуын қамтамасыз ету үшін мемлекеттік ықпал ету жүйесі ретінде қарастырған жөн [6; 7]. Өз кезегінде, жастардың еңбек нарығын реттеу – бұл жұмыспен қамту саласын ғана емес, сонымен бірге қоғамның экономикалық жүйесінің барлық элементтерін қамтитын кешенді шаралар жүйесі [8; 9].

Ғылыми еңбектерде еңбек нарығын мемлекеттік реттеу түрлі бағытта анықталады [10]. Сигхалдих және басқа да ғалымдар еңбек нарығын мемлекеттік реттеуде қарастыра келе, еңбекке орналастыру мүмкіндіктерін, қайта даярлау, кәсіби дағдыларын жетілдіру мен кәсіби өсуді жүзеге асыру, кәсіби

дағдыларды қалпына келтіру, табыс табу, еңбек қауіпсіздігін қоса алғанда жалдамалы еңбекті қорғауға аса назар аудару керек деп есептейді [11].

Осындай жалдамалы еңбекті қорғау үшін мемлекет заңнамалық тұрғыдан әлеуметтік кепілдікті тағайындап, жұмыскерлер мен жұмыссыздарды әлеуметтік қорғауда арнайы тетіктерді енгізу керек [12].

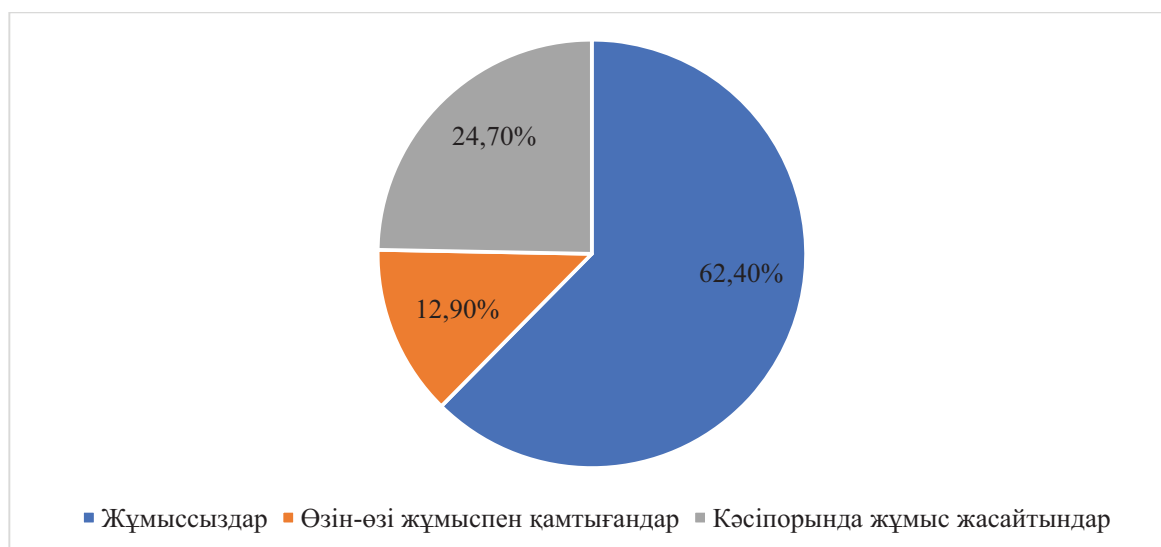
Халықты әлеуметтік қолдау тұжырымдама емес, оның тарихи негізі бар екендігін Андерссон өз еңбегінде дәлелдейді. Халықты әлеуметтік қолдаудың алғашқы тетіктері Германияда XIX ғасырда жасалған болатын, мемлекет сол кездің өзінде-ақ халық үшін түрлі әлеуметтік бағдарламалар әзірлеп, қомақты қаражат бөле бастады [13].

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІМІ

Зерттеудің әдіснамалық негізіне танымның жалпы ғылыми және арнайы әдістері кірді. Жүйелі және кешенді зерттеу тәсілдерін пайдалану жастардың еңбек нарығының ерекшеліктерін мемлекеттік реттеу объектісі ретінде айқындауға және оны мемлекеттік реттеудің кешенді тетігін әзірлеу қажеттілігін негіздеуге мүмкіндік берді.

Зерттеу барысында Қазақстан 14 облысы, соның ішінде Атырау облысы бойынша Атырау қаласы мен 7 ауданда және республикалық маңызы бар үш қалада Қазақстан жастары арасында онлайн сауалнама жүргізілді. Сауалнамаға төрт мың жастар қатысты.

Ең алдымен зерттеуде қолданылған таңдау жиынтығының құрылымына тоқталып өтейік. Сауалнаманы жүргізу кезеңінде сауалнамаға қатысушылардың басым бөлігі (62,4 %) жұмыс жасамады; төрттен бірі (24,7 %) кәсіпорында жұмыс жасайтындықтарын атап өтсе, 12,9 % өзін-өзі жұмыспен қамтығандар есебінде болды (Сурет 1).

Сурет 1 – Сауалнамаға қатысушылардың жұмыспен қамтылу жағдайы

Ескерту – сауалнама нәтижесі бойынша авторлармен құрастырылған

Жұмыспен қамтылған респонденттерге «Неліктен дәл осы жұмыс орнын таңдадыңыз?» деген сұрақ қойылғанда, келесі жауаптар алынды: осы жұмыс түрі өзіме ұнайды (37,8 %), осы ұжым ұнайды (22,9 %), жоғары жалақы төлейді (22,3 %), жұмыс уақыты икемді (17,6 %), осы қызметті жұмыс жасап үйреніп қалдым (14,7 %), басқа баламалы жұмыс орны табылмады (12,9 %). Ұсынылған мәселе бойынша талдау жұмыстарын жалғастыру барысында әйел адамдары мен ер адамдардың пікірлерінің ерекшеліктері салыстырылды. Алынған деректер негізінде ер адамдар әйел адамдарға қарағанда өздеріне жұмыс ұжымы ұнайтындығын, жалақы көлемі қанғаттандыратындығын, жұмыс орнына үйреніп қалғандығын атап өтіп, сонымен қатар ер адамдар бойынша респонденттер «тағы басқа» нұсқасын

көбірек таңдаған. Ал әйел адамдар өздерінің жұмыс жасап жатырған жұмыстарының ұнайтындығын, жұмыс орнының орналасу орны, өздеріне ыңғайлы уақытта жұмыс жасай алатындығы, сонымен қатар икемді жұмыс уақыты ұнайтындығын атап өткен. Айта кететін жағдайлардың бірі, әйел адамдар ер адамдарға қарағанда сол кездегі ұсынылып отырған жұмыс орны бойынша басқа баламалардың жоқ екендігін көрсетеді.

Ал жұмыспен қамту мәселесі бойынша «жұмыссыз» статусын таңдағандарға «Неліктен жұмыс таба алмай жүрсіздер?» деген сұрақ қойылған болатын. Нәтижесі 2-суретте көрсетілген.

Сурет 2 – Респонденттердің жұмыс жасамауының себептері
Ескерту – сауалнама нәтижесі бойынша авторлармен құрастырылған

Басты себебі: жастардың басым бөлігі (29,4 %) пандемия кезеңінде шағын және орта кәсіпорындардың жабылуына байланысты жұмыссыз қалған. Ал қалған респонденттер (22,8 %) өз жауаптарын берді. Олардың арасында «студент қатарындамын», «білім алудамын», «бала күтімімен үйде отырмын», басқаша айтқанда «басқа себеп» бөлігіне «жұмыс іздеу қажеттілігі жоқ» (18 %) деген нұсқалар жиі кездеседі.

Сауалнамаға қатысқан ер адамдар мен әйел адамдардың жауаптарын салыстыра отырып, пандемия уақытында шағын және орта кәсіпорындардың жабылуына байланысты ер адамдардың басым бөлігі жұмыссыз қалғандығын байқаймыз, ал әйел адамдар өз жауаптарын берген (Кесте 1).

Тұрғылықты мекен жайлары бойынша респонденттердің жұмыс жасамау себептеріне талдау жасайық. Мамандықтары бойынша жұмыстың жоқ екендігін Солтүстік Қазақстан облысының (18,6 %), Жамбыл облысының (18 %) және Нұр-Сұлтан қаласының (14,9 %) тұрғындары атап өткен. Ақмола (23,4 %) мен Маңғыстау облыстары (23,3 %), Шымкент қаласының тұрғындары (19,8 %) жұмыссыздықтың жоғары деңгейін нұсқады. Пандемия салдары бойынша шағын және орта кәсіпорындардың жабылуынан Шығыс Қазақстан облыстары (32,5 %), Түркістан (32,3 %) және Қызылорда облыстарының тұрғындары (28,1 %) жұмыссыз қалған. Қандай да бір белгілер бойынша дискриминациялардың болуы Қостанай облысында (12,6 %), Солтүстік Қазақстан облысында (9,8 %), Павлодарда (9,3 %) орын алған.

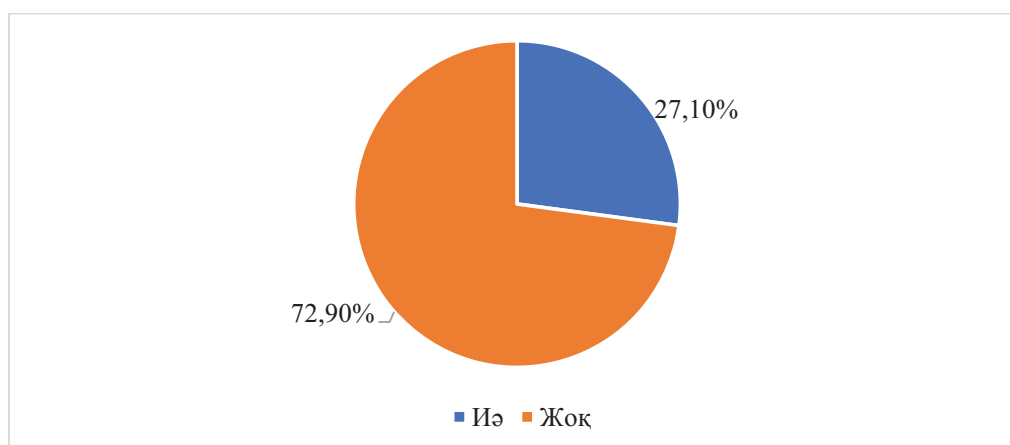
Заманауи жағдай талабына сәйкес дағдылардың болмауы Шығыс Қазақстан облыстарының (20,5 %), Алматы облысының (15,8 %), Солтүстік Қазақстан облысының (12,7 %) тұрғындары арасында кездеседі. Солтүстік Қазақстан облыстары (28,4 %), Қарағанды облысы (21,3 %), Нұр-Сұлтан қаласының (19 %) тұрғындары жұмыс жасау ниетіміз немесе жұмыс іздеу қажеттілігі жоқ деп жауап

берді. «Басқа» категориясын Қызылорда облысының (38,5 %), Батыс Қазақстан облысының (30,6 %), Түркістан облысының (30,1 %) тұрғындары белгілеген.

Кесте 1 – Респонденттердің (әйел және ер адамдар) жұмыс жасамауының себептері, (%)

Респондент жұмыс жасамауының себептері	Ер адамдар	Әйел адамдар
Мамандығы бойынша жұмыс жоқ	11,8	10,1
Жұмыссыздық деңгейі өте жоғары	16,9	13,9
Пандемия нәтижесінде шағын және орта бизнес кәсіпорындарының жабылуы	25,1	24,3
Өр түрлі белгілер бойынша дискриминация	5,5	7,1
Заманауи жағдайларға байланысты дағдының болмауы	8,9	9,1
Жұмыс іздеу ниетінің / себептерінің болмауы	16,8	14,1
Басқа себеп	15,1	21,3
Ескерту – сауалнама нәтижесі бойынша авторлармен құрастырылған		

Келесіде респонденттерден жұмыс іздеу үшін Қазақстанның басқа аймақтарына қоныс аудару мәселелері туралы сұрақтар қойылған еді. Сауалнамаға қатысқандардың төрттен үш бөлігі (72,9 %) жұмыс іздеу үшін Қазақстанның басқа аймақтарына көшу қажет емес деп санайды (Сурет 3).

Сурет 3 – Жұмысқа орналасу үшін Қазақстанның басқа аймақтарына қоныс аударғысы келетіндер
Ескерту – сауалнама нәтижесі бойынша авторлармен құрастырылған

Сонымен қатар, ер адамдар әйел адамдарға қарағанда жұмысқа орналасу үшін Қазақстанның басқа аймақтарына қоныс аударуға ниет білдіреді екен, 28,1 % және 26,6 % сәйкесінше (Кесте 2).

Кесте 2 – Жұмысқа орналасу үшін Қазақстанның басқа аймақтарына қоныс аударғысы келетіндер, (ер адамдар және әйел адамдар), (%)

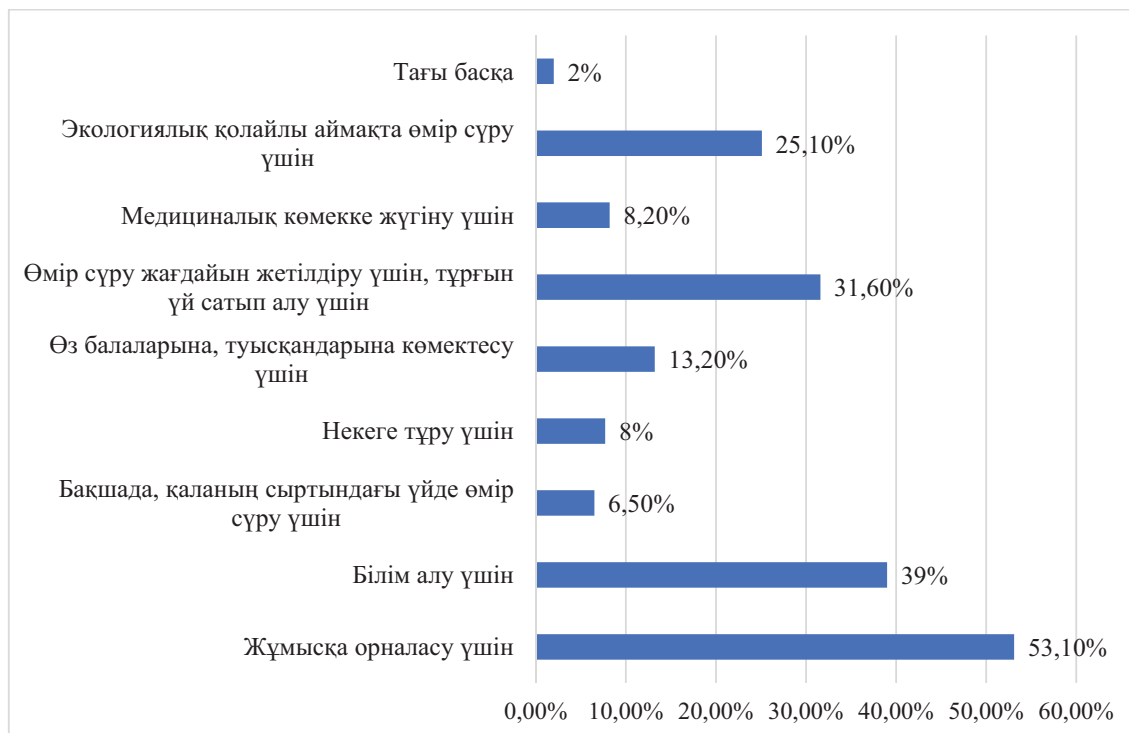
Жұмысқа орналасу үшін Қазақстанның басқа аймақтарына қоныс аударғысы келетіндер	Иә	Жоқ
Ер адамдар	28,1	71,9
Әйел адамдар	26,6	73,4
Ескерту – сауалнама нәтижесі бойынша авторлармен құрастырылған		

Жұмысқа орналасу үшін Қазақстанның басқа аймақтарына қоныс аударғысы келетіндердің басым бөлігі Шығыс Қазақстан облысында, Батыс Қазақстан және Алматы облыстарында (47,9 %, 47,5 % және 39,2 % сәйкесінше) тұрады. Сонымен қатар Солтүстік Қазақстан облысы (91,7 %) тұрғындары мен Ақмола және Қарағанды облыстарының (84,5 % және 82,4 %) респонденттерінің басым бөлігі Қазақстанның басқа аймағына жұмысқа орналасу үшін көшуді құптамайды екен (Кесте 3).

Кесте 3 – Қазақстанның әр аймағында орналасқан тұрғындардың жұмысқа орналасу үшін Қазақстанның басқа аймақтарына көшуге ниет білдіруі, (%)

Аймақ	Ия	Жоқ
Ақмола облысы (Көкшетау қаласы)	15,5	84,5
Ақтөбе облысы (Ақтөбе қаласы)	29,2	70,8
Алматы облысы (Талдықорған қаласы)	39,2	60,8
Атырау облысы (Атырау қаласы)	26,7	73,3
Батыс Қазақстан облысы (Орал қаласы)	47,5	52,5
Жамбыл облысы (Тараз қаласы)	26,0	74,0
Қарағанды облысы (Қарағанды қаласы)	17,6	82,4
Қостанай облысы (Қостанай қаласы)	19,0	81,0
Қызылорда облысы (Қызылорда қаласы)	29,8	70,2
Маңғыстау облысы (Ақтау қаласы)	23,0	77,0
Түркістан облысы (Түркістан қаласы)	34,7	65,3
Павлодар облысы (Павлодар қаласы)	35,9	64,1
Солтүсік Қазақстан облысы (Петропавловск қаласы)	8,3	91,7
Шығыс Қазақстан облысы (Өскемен қаласы)	47,9	52,1
Нұр-Сұлтан қаласы	26,1	73,9
Алматы қаласы	22,2	77,8
Шымкент қаласы	21,0	79,0
Ескерту – сауалнама нәтижесі бойынша авторлармен құрастырылған		

Ал жұмысқа орналасу мақсатында Қазақстанның басқа аймақтарына көшуге дайын респонденттерден оның себебі сұралды. Ең басты мақсаттары: білім алу, өмір сүру жағдайын арттыру, тұрғын үй сатып алу (53,1 %, 39 % және 31,6 % сәйкесінше) (Сурет 4).

Сурет 4 – Респонденттердің Қазақстанның басқа қалаларына көшу себептері, (%)

Ескерту – сауалнама нәтижесі бойынша авторлармен құрастырылған

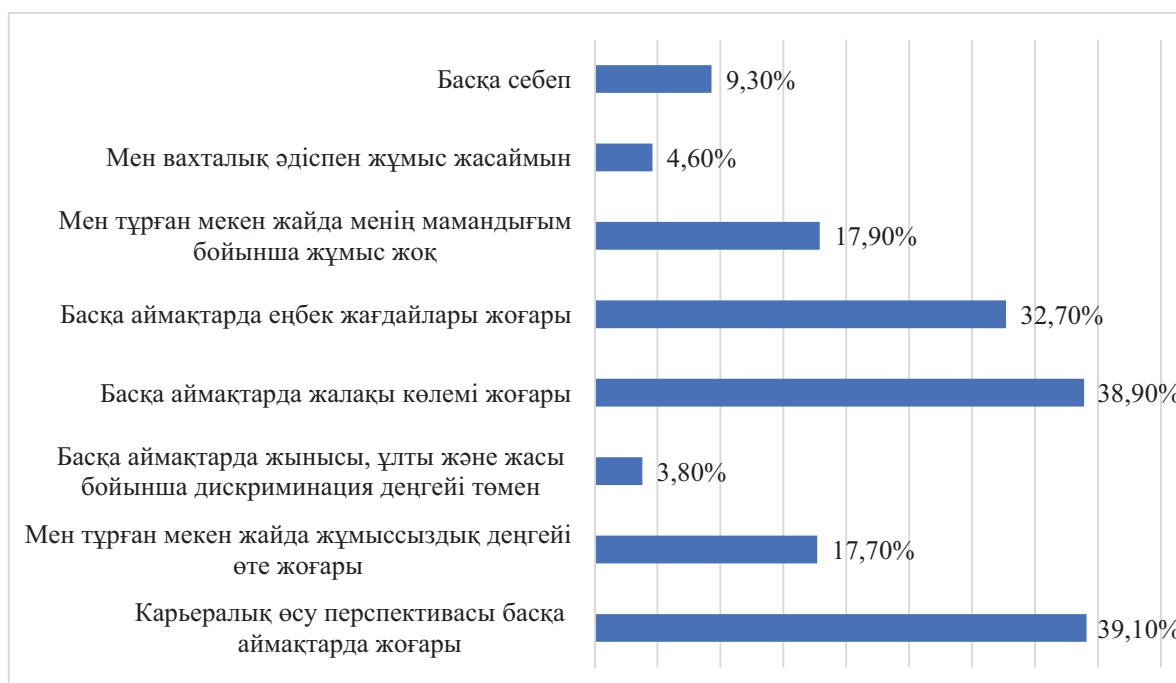
Ер адамдар да, әйел адамдар да жоғарыда аталған 3 мақсатты атады. Бірақ ер адамдардың білім алуға ұмтылысы өмір сүру жағдайын арттыру ынтасымен (16,2 % және 15,6 % сәйкесінше) бірдей болса, әйел адамдар да дәл солай білім алуға (23,4 %) және өмір сүру жағдайын арттыру (17,6 %) үшін басқа қалаға көшуге дайын (Кесте 4).

Кесте 4 – Респонденттердің (ер адамдар және әйел адамдар) Қазақстанның басқа қалаларына көшу себептері, (%)

Респонденттердің Қазақстанның басқа қалаларына көшу себептері	Ерлер	Әйелдер
Жұмысқа орналасу үшін	26,6	29,4
Білім алу үшін	16,2	23,4
Бақшада, қаланың сыртындағы үйде өмір сүру үшін	5,7	2,4
Некеге тұру үшін	6,0	3,2
Өз балаларына, туысқандарына көмектесу үшін	10,1	5,5
Өмір сүру жағдайын жетілдіру үшін, тұрғын үй сатып алу үшін	15,6	17,6
Медициналық көмекке жүгіну үшін	4,6	4,3
Экологиялық қолайлы аймақта өмір сүру үшін	14,4	13,0
Тағы басқа	0,9	1,2
Ескерту – сауалнама нәтижесі бойынша авторлармен құрастырылған		

Жұмыс іздеу үшін Қазақстанның басқа қалаларына көшетін респонденттерге «Жұмысқа орналасу үшін неліктен Қазақстанның басқа қалаларын таңдайсыз?» деген сұрақ қойылды. Бұл респонденттердің пікірінше, Қазақстанның басқа аймақтарында жұмыс жасағанда мансаптық өсу мүмкіндігі бар (39,1 %), жалақы көлемі жоғары (38,9 %) деген жауаптар алынды.

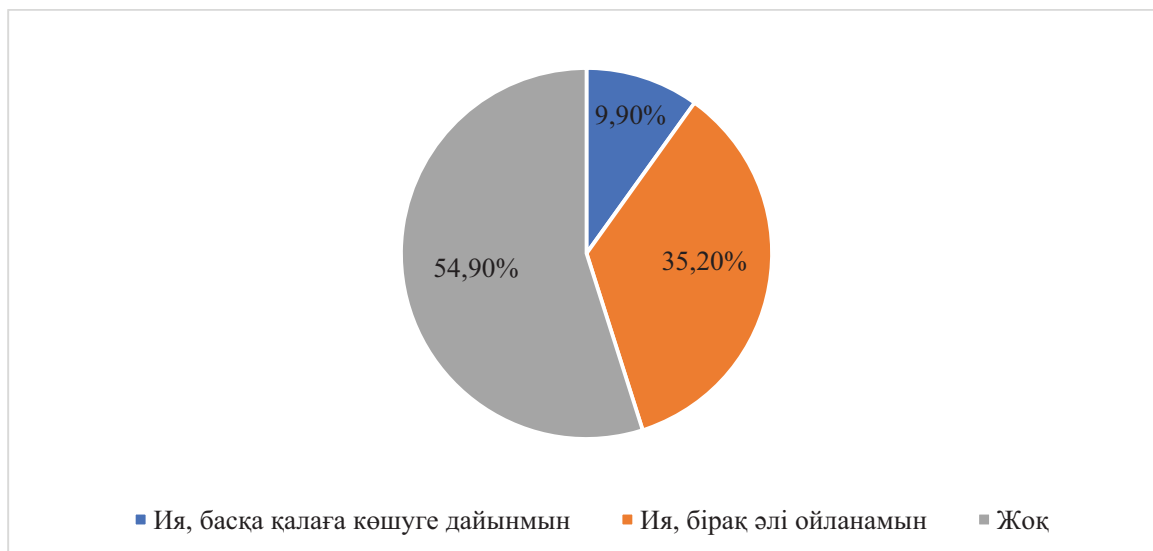
Еңбек көші-қонының келесі бір себебі жақсы еңбек жағдайларын іздеу (32,7 %) болды (Сурет 5).

Сурет 5 – Еңбек көші-қонының себептері (жұмысқа орналасу үшін өз қоныстарын ауыстыруға дайын еңбек ресурстарына қатысты, %)

Ескерту – сауалнама нәтижесі бойынша авторлармен құрастырылған

Сауалнаманың келесі сұрағы респонденттердің қандай да бір себептермен шетелге кету жағдайларын қарастырды. Жалпы айтқанда, сауалнамаға қатысқандардың 9,9 % бөлігі ғана шетелге көшу туралы нақты ойлаған, ал тұрғындардың үштен бір бөлігі (35,2 %) кейде шетелге кетуді ойлап қояды, яғни жалпы алғанда, сауалнамаға қатысқандардың 45,1 % бөлігі ғана шетелге көшу туралы ойласа, тұрғындардың жарты бөлігі (54,9 %) елден көшкісі келмейді. (Сурет 6).

Сурет 6 – Басқа елге көшу мүмкіндігі туралы пікірлер
Ескерту – сауалнама нәтижесі бойынша авторлармен құрастырылған

Ер адамдарға қарағанда әйел адамдар (45,8 %) басқа елге көшу жағдайларын қолдайды, алайда, ерлердің ішінде нақты көшкісі келетіндер саны жоғары (12,3 %).

Жаңа жұмысқа орналасу үшін Қазақстаннан кеткісі келетін респонденттер 3 түрлі себеппен кетеді екен: шетелде жалақы жоғары (100 %-дың 26,1 %), еңбек жағдайлары қолайлы (22,6 %), карьералық өсу мүмкіндігі жоғары (19,7 %).

Жастардың жұмыспен қамтылу деңгейінің жоғарылауы кез-келген мемлекеттің тұрақты экономикалық дамуының маңызды шарты болып табылады, сондықтан шетелде жастардың жұмыспен қамтылу проблемалары өзекті болып табылады, олардың шешімі қоғамның әлеуметтік-экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз етуге тікелей әсер етеді.

Әлемдік экономикалық жүйенің белсенді сын-қатерлеріне жауап бере отырып, бірқатар мемлекеттер халықаралық еңбек ұйымының (ХЕҰ) саясатын қолдай отырып, іске асыруда белсенді рөл жекелеген институттарға тиесілі жастардың еңбек нарығын реттеудің белгілі бір тетіктерін қолданады [14].

Жастар еңбек нарығының маңызды сипаттамалары жас жұмыс күшінің ерекшелігімен анықталады. Атап айтқанда, жастардың еңбек нарығы келесілермен сипатталады:

- жастардың сенімсіздігінен туындаған сұраныс пен ұсыныстың тұрақсыздығы;
- жұмыс тәжірибесі бар жоғары жұмыс күшімен салыстырғанда жастардың бәсекеге қабілеттілігінің төмендігі;
- жұмыс күшінің тұрақты өсуі, бұл жас қызметкерлердің оқу орындарынан жыл сайын шығарылуына байланысты;
- әр түрлі мамандықтар бойынша жастардың кәсіби дайындығына байланысты кәсіби вариативтілік [15].

Жоғарыда айтылғандарды негізге ала отырып, жастар еңбек нарығын мемлекеттік реттеу тетігі жастардың әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ететін және оның жұмыспен қамтылуына ықпал ететін қағидаттарды, функцияларды, нысандарды, әдістер мен құралдарды пайдалана отырып,

жастардың еңбек ресурстарын дамыту және орналастыру бойынша әлеуметтік-еңбек қатынастарына қатысушыларға мемлекеттің нысаналы әсерін білдіреді.

Барлық елдерде коронавирустық пандемия және оған байланысты шектеулер экономикалық қызметтің тоқтатылуына әкелді, мектептердің, кеңселердің, сауда нүктелерінің және т.б. жабылуы мемлекеттік реттеу болмаған кезде мұндай жағдай қашықтықтан жұмыспен қамтуға ауыстыруға болмайтын қызметкерлердің жаппай босатылуына әкеп соқтырды [16]. Сондықтан жастар еңбек нарығын мемлекеттік реттеу, жастарды, соның ішінде жұмыссыз жастарды әлеуметтік қорғау бүгінгі күні өзекті мәселе.

Жастарды әлеуметтік қорғау бойынша шетелде жұмыссыздық бойынша жәрдемақыларға қол жеткізуді жеңілдету, олардың мөлшері мен төлем ұзақтығын ұлғайту есебінен жұмысынан айырылған адамдарды қолдауға бағытталған. Бұл мысалы Болгарияда, Қазақстанда, Норвегияда, Румынияда, Словенияда, АҚШ-та, Финляндияда қолданылады. Сонымен қатар карантиннен шығып, экономиканың жандануына байланысты жұмысшылар өздерінің жұмыс орындарына оралуы үшін жұмыспен қамтудың барынша мүмкін сақталуына (жалақыны субсидиялау және толық емес жұмыспен қамтуды қолдау арқылы) назар аударады. Бұл Австрия, Бельгия, Ұлыбритания, Германия, Дания, Испания, Италия, Корея Республикасы, Нидерланды, Жаңа Зеландия, Түркия, Франция, Эстония, Жапония және т.б. елдерде қарастырылған. Кейбір елдер жұмыспен қамтуды сақтау және жұмыссыздық бойынша жәрдемақылардың қол жетімділігін кеңейту құралдарын қолдануды біріктіреді. Мысалы, Армения, Канада, Қытай, Филиппин, Швеция елдерінде [17].

Жұмысынан айырылған адамдардың жұмыспен қамтылуын қорғау немесе кірістерін қолдау бойынша қабылданып жатқан шараларға қарамастан, пандемия кезінде ауырып қалу қаупі жоғары, сондай-ақ шектеу шараларының салдары (балабақшалар мен мектептерге бару үшін жабылу, онлайн білім беруге көшу, экономиканың тұтас секторларының қызметін тоқтату және т.б.) халықтың қалың жіктерінің өмір сүру сапасы мен деңгейіне теріс әсер ететіні анық. Сондықтан еңбек нарығын қолдауға бағытталған іс-шаралармен қатар, көптеген елдердің үкіметтері (2020 жылдың 1 мамырдағы жағдай бойынша) пандемия жағдайында халықты әлеуметтік қолдаудың белгілі бір шараларын қабылдады. Дүниежүзілік банктің бағалауы бойынша, 2020 жылғы 1 мамырдағы жағдай бойынша COVID-19-ға жауап ретінде қабылданған бағдарламалардың көпшілігі сақтандырылмаған (455 шара немесе барлық шаралардың 60 %) және тек 27 % (200 шара) сақтандырылған болды. Бұл таңқаларлық емес, егер пандемияның дамуына тез жауап беру қажет болса, үкіметтер негізінен әлеуметтік қорғауды ұйымдастырудың қолданыстағы тәсілдеріне сүйенеді, ал сақтандырылмаған әлеуметтік көмек бағдарламалары, әсіресе дамушы елдерде, әлеуметтік сақтандыру бағдарламаларына қарағанда жиі кездеседі. Әлеуметтік сақтандыру шеңберіндегі дағдарысқа қарсы шаралардың көпшілігін Еуропа елдері қабылдағаны кездейсоқ емес. Дағдарысқа дейінгі кедейлік пен жұмыссыздық деңгейі неғұрлым төмен елдерде дағдарыс кезеңінде әлеуметтік қолдаудың әмбебап жүйелері (қамту бойынша) бойынша сақтандырылмаған қолдаудың мейлінше аз жаңа шараларын ұсынады, өйткені қолда бар құралдар жеткілікті емес [17].

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ (ҚОРЫТЫНДЫ)

Сонымен, еңбек нарығын мемлекеттік реттеу де әртүрлі жолдармен анықталады. Еңбек нарығын мемлекеттік реттеуді қарастырған кезде ғалымдар жұмысқа орналасу, қайта даярлау, біліктілікті арттыру және кәсіби өсу, кәсіби дағдыларды қалпына келтіру, ақша табу, еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау мүмкіндіктерін қамтитын жалдамалы еңбекті қорғауға назар аударады. Мұндай еңбекті әлеуметтік қорғау үшін мемлекет негізінен заң жүзінде негізгі әлеуметтік кепілдіктерді белгілеуі, оларды іске асыру тетігі мен әлеуметтік қолдау көрсету жөніндегі функцияларды енгізуі тиіс.

Осылайша, авторлар қазақстандық және шетелдік тәжірибеде пандемия жағдайындағы еңбек нарығын реттеу мәселелеріне тоқталды.

Қазақстан Республикасы жастарының еңбек нарығы мен еңбек көші-қонына қатысты қоғамдық пікіріне зерттеу жүргізілді. Ең алдымен, бірқатар оң үрдістерді атап өткен жөн – жұмыссыздықтың детерминанттарын талдай отырып, қазіргі уақытта жұмыс істемейтін немесе жұмыс іздеуді қажет ет-

пейтін немесе объективті себептермен (оқу, бала күтімі бойынша демалыс) жұмыс істей алмайтын респонденттердің үштен бірінен көбі деген қорытынды жасалды. Сонымен қатар, жұмыссыздардың 15 %-дан азы жұмыссыздықтың мамандық бойынша жұмыстың болмауы немесе белгілі бір міндеттерді орындау үшін қажетті дағдылардың болмауы сияқты жағымсыз себептерін көрсетті. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының жас азаматтар арасында жұмыссыздықтың ең көп тараған себебі пандемияның теріс салдары және осыған байланысты шағын және орта бизнестің жабылуы болғанын атап өткен жөн.

Ішкі еңбек көші-қоны туралы айтқанда, сұралғандардың еңбек ұтқырлығының айтарлықтай төмен екенін атап өтуге болады – олардың төрттен үш бөлігі жұмыс іздеу үшін Қазақстанның басқа өңіріне көшуге дайын емес. Сонымен қатар, егер жастардың Қазақстанның басқа өңіріне көшуге дайын болу себептерін салыстыратын болсақ, онда жұмыс іздеу бірінші орынға шығады. Сауалнама көрсеткендей, ішкі еңбек көші-қонының драйверлері мансаптық өсу перспективаларын, жоғары жалақыны және тартымды еңбек жағдайларын іздеу болып табылады. Сондай-ақ басқа елге көшуге ықтималдылық сияқты параметрді зерттелді. Бұл жағдайда Қазақстан Республикасының жастары үлкен ұтқырлықты көрсетті – сұралғандардың жартысына жуығы осы мүмкіндікті қандай да бір дәрежеде қарастыруда. Алайда, бұл жерде айта кету керек, елден кету өте аз – шамамен 10 %. Эмиграцияның ең танымал бағыттары АҚШ, Канада және Еуропалық Одақ елдері болды. Кейіннен басқа елге көшуге дайын респонденттерге эмиграцияның себебі неде деген сұрақ қойылды. Әлеуетті эмигранттардың көпшілігі жұмыс іздеу үшін Қазақстаннан кетуге дайын екендіктерін айтты. Балаларға лайықты болашақты қамтамасыз ету және шенеуніктердің озбырлығынан қорғау сияқты нұсқалар осы себептерден едәуір артта қалады.

«Басқа елде жалақы көбірек», «басқа елде еңбек жағдайлары жақсы», «басқа елде мансаптық өсу перспективалары жақсы» – бұл жаңа жұмысқа орналасу үшін Қазақстаннан кетуді жоспарлаған респонденттердің кетуінің негізгі себептері. Басқа елге көшуді қарап жатқан респонденттердің шамамен 10 %-ы олардың Қазақстаннан жаңа жұмыс іздеу үшін көшуінің себебі өз елінде жеке бизнесін дамытудың күрделілігінің себебі болып табылатынын көрсетті.

Сауалнамаға қатысқан респонденттердің көпшілігі (31,1 %): «Сіз COVID-19 пандемиясына байланысты жұмысқа орналасу үшін қандай да бір жағымсыз әсерлерді сездіңіз бе?» деген сұраққа өздерінің жұмысқа орналасу тұрғысынан жағымсыз салдарларды сездінді.

COVID-19 пандемиясының салдарын сезінген респонденттердің жауаптарының ішінен жұмысқа орналастыру жоспарында пандемияға байланысты халықты жұмысқа орналастыру үшін мынадай негізгі теріс салдарлар анықталды: 1) Жұмыс саны азайды (клиенттер саны азайды / жалақы сақталмайтын демалысқа шығару, жарты савкаға ауыстыру және басқалары) (41,5 %); 2) жалақы азайды (21,8 %); 3) еңбек жағдайы нашарлады (18,6 %).

Қазақстандағы қазіргі жастардың жартысына жуығы COVID-19 пандемиясының теріс салдарын еңсеру үшін қандай да бір іс-қимыл жасады. Олардың негізгі әрекеттері: жаңа жұмыс іздеу, жұмысты онлайн форматқа ауыстыру, жеке бизнесіндегі өзгерістер (егер бар болса), біліктілікті арттыру курстарынан өту, жұмысты ауыстыру.

Сауалнамаға қатысушылардың негізгі бөлігі (43,0 %) адам ең алдымен өз өмірін өзгертіп, жаңа еңбек жағдайларына бейімделуге тырысуы керек дейді. Респонденттердің негізгі бөлігі (45,1 %) өз өмірін өзгертуге, пандемия жағдайында жаңа еңбек жағдайларына бейімделуге дайын. Сауалнамаға қатысқан Қазақстан жастары өкілдерінің 32 %-дан астамы өздерін COVID-19 пандемиясының жағдайына байланысты өзгерістерге дайын емес деп санайды. Респонденттердің негізгі бөлігі өз өмірін өзгертуге дайын, пандемия жағдайында жаңа еңбек жағдайларына бейімделуге тырысады, жаңа дағдыларды алуға, біліктілікті арттыру курстарынан өтуге, жеке кәсіп ашуға (26,2 %), жаңа мамандық алуға (18,5 %) дайын.

Осы сауалнаманың нәтижесі бойынша Қазақстанда жұмыссыздық деңгейін төмендету тұрғысынан еңбек нарығын мемлекеттік реттеуде мемлекет алдында тұрған негізгі және басты міндеттер мыналар болып табылады:

- сыбайлас жемқорлыққа қарсы нақты күрес;
- жастарды қазіргі заманғы сұранысқа ие мамандықтарға оқыту;

- шетелдік компаниялардың жұмыс жасау жағдайын өзгерту. Атап айтқанда, жергілікті халықты, соның ішінде жастарды көбірек жұмысқа орналастыру;
- бизнесті жүргізу тәртібін оңайлату;
- жұмыссыздарды қайта даярлау бағдарламаларын құру;
- пандемия жағдайында жұмыссыз жастарды әлеуметтік қорғау жүйесін жетілдіру.

Жоғарыда көрсетілген міндеттерді іске асыру жаңа цифрлық ақпараттық технологияларды дамыту мен қолданудың қазіргі мәселелерін ескере отырып, халықты жұмыспен қамтуды мемлекеттік басқаруды реформалау саласындағы бірқатар міндеттерге қол жеткізуге ықпал ететін болады. Әрбір таңдалған тапсырма үшін жұмыстың негізгі бағыттары және оларды жүзеге асырудың мүмкін жолдары нақты болуы тиіс.

Ол үшін жергілікті атқарушы органдар жаңа құрылатын жұмыс орындары мен инвестициялық жобаларды өңірлік жұмыспен қамту бағдарламаларында көрсету керек. Жұмыс орындарын құрудың мониторингі орталықтандырылған ақпараттық жүйе арқылы қамтамасыз етілуі тиіс, мәліметтер салық және зейнетақы аударымдары арқылы және жасалынған электронды еңбек келісім-шарттар арқылы тексеру арқылы мониторинг жасалу керек.

Келесі бір үлкен шара – экономика қажеттіліктеріне қарай еңбек ресурстарының, оның ішінде жастардың кәсіби дағдыларын дамыту қажет, ол үшін кәсіби біліктілікті мойындау жүйесі қалыптасып, жұмыскерлердің дағдыларын сертификаттау енгізілуі тиіс. Жастар арасындағы сауалнаманың нәтижесінде еңбек көшінің басты себептері анықталды, ол үшін жастардың әлеуметтік жағдайын жақсартуға, мансаптық өсуге жағдай жасалу керек. Ол үшін жаңадан жұмысқа тұрған жастарға тұрғын үй беру тетіктері қаралып, кадрлық резерв құрылып, олардың кәсіби өсуіне кедергі жасамау керек.

Жұмыс орындарын құруда кәсіпкерлікті дамытуға мемлекет тарапынан көңіл бөлініп, қолдау қажет. Жұмыспен қамту инфрақұрылымын цифрландыру бүгінгі күні өзекті. Өзін-өзі жұмыспен қамтылғандар үшін еңбек қатынастарының жаңа нысандарын тіркеу және арнайы салықтық тәртіп енгізу маңызды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Сабинова Р. К., Мукашева А. Ж., Бисембиева Ж. К. Белгісіздік жағдайындағы жастардың жұмыссыздық мәселесі // *Central Asian Economic Review*. – 2020. – № 5(134). – Б. 21-31.
2. McArdle S., Waters L., Briscoe J. P., Hall D. T. Employability during unemployment: Adaptability, career identity and human and social capital // *Journal of Vocational Behavior*. – 2007. – № 71(2). – P. 247-264.
3. Cheng G. H.-L., Chan D. K.-S., Au W. T. Profiles of employability and their career and psychological implications among unemployed youth // *Applied Research in Quality of Life*. – 2020. – № 16. – P. 2205-2219. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s11482-020-09869-4>.
4. Patrick C., Stephens H., Weinstein A. Where are all the self-employed women? Push and pull factors influencing female labor market decisions // *Small Business Economics*. – 2016. – № 46(3). – P. 365–390.
5. DiGuseppi G., Clomax A., Dodge J. R., Rice E. Social network correlates of education and employment service use among youth experiencing homelessness: A longitudinal study // *Children and Youth Services Review*. – 2021. – № 129. – Article number 106212.
6. Salud-Payumo C., Monsura M. P., Magpantay M., Sanguyo E., Guillo A. C. Socioeconomic profiling of communities surrounding Polytechnic University of the Philippines as basis of extension programs // *Annals of Tropical Medicine and Public Health*. – 2020. – № 23(13A). – Article number 8196.
7. Shibuya K., Guo H., Fong E. Unemployment patterns of local-born and migrant youth in a postcolonial society: a double cohort analysis // *Annals of the American Academy of Political and Social Science* – 2020. – № 688(1). – P. 20–37.
8. Koksharov V. A., Agarkov G. A., Sushchenko A. D. Precarisation of labour as a growing form of employment of young specialists in the context of the Covid-19 pandemic // *Economy of Region*. – 2021. – № 16(4). – P. 1061–1071.

9. Mokona H., Yohannes K., Ayano G. Youth unemployment and mental health: prevalence and associated factors of depression among unemployed young adults in Gedeo zone, Southern Ethiopia // *International Journal of Mental Health Systems*. – 2020. – № 14(1). – Article number 61. – DOI: <https://doi.org/10.1186/s13033-020-00395-2>.
10. Yip P., Chen M., So B. K., Lam K. F., Wat K. P. Optimal strategies for reducing number of people in the social security system // *International Journal of Environmental Research and Public Health*. – 2020. – № 17(4). – Article number 1305. – DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph17041305>.
11. Sighaldehy S. S., Zarghami F., Charkazi, A., Negarandeh R. A. Qualitative study of factors influencing the onset of hookah smoking among Iranian men with Turkmen ethnicity // *Journal of Epidemiology and Global Health*. – 2020. – № 10(2). – P. 135-142.
12. Wade-Bohleber L. M., Duss C., Cramer A., Von Wyl A. Associations of social and psychological resources with different facets of chronic stress: a study with employed and unemployed adolescents // *International Journal of Environmental Research and Public Health*. – 2020. – № 17(4). – P. 1-17.
13. Andersson L. Coordination patterns and institutional settings: a comparative study of labour market programs for unemployed youth in Sweden and the United Kingdom // *Policy Studies*. – 2022. – № 43(1). – P. 90-107. – DOI: [10.1080/01442872.2020.1724924](https://doi.org/10.1080/01442872.2020.1724924).
14. Assmann M.-L., Tolgensbakk I., Vedeler J. S., Böhler K. K. Public employment services: building social resilience in youth? // *Social Policy and Administration*. – 2021. – № 4(55). – P. 659-673.
15. Полищук Е. А. Институциональные практики регулирования рынка труда молодежи в зарубежных странах // *Российское предпринимательство*. – 2017. – № 5(18). – С. 831-848. – DOI: [10.18334/rp.18.5.37617](https://doi.org/10.18334/rp.18.5.37617)
16. COVID-19: how the EU fights youth unemployment [Электронный ресурс] // European Parliament [web-сайт]. – 2020. – URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20200709STO83004/covid-19-how-the-eu-fights-youth-unemployment> (Қарау уақыты: 15.07.2021).
17. Безработица во время пандемии: что предлагают центры занятости уволенным и работодателям [Электронный ресурс] // *Informburo.Kz* [web-сайт]. – 26 августа 2020. – URL: <https://informburo.kz/stati/bezrabotica-vo-vremya-pandemii-cto-predlagayut-centry-zanyatosti-uvolennym-i-rabotodateljam.html> (Қарау уақыты: 17.10.2021).

REFERENCES

1. Sabirova, R. K., Mukasheva, A. Zh. and Bisembieva, Zh. K. (2020). Belgisizdik zhagdajyndagy zhastardyn zhumyssyzdyk maselesi. *Central Asian Economic Review*, 5(134), 21-31 (In Kazakh).
2. McArdle, S., Watersa, L., Briscoe, J. P. and Hall, D. T. (2007). Employability during unemployment: Adaptability, career identity and human and social capital. *Journal of Vocational Behavior*, 71(2), 247-264.
3. Cheng, G. H.-L., Chan, D. K.-S. and Au, W. T. (2020). Profiles of employability and their career and psychological implications among unemployed youth. *Applied Research in Quality of Life*, 16, 2205-2219, DOI: <https://doi.org/10.1007/s11482-020-09869-4>.
4. Patrick, C., Stephens, H. and Weinstein, A. (2016). Where are all the self-employed women? Push and pull factors influencing female labor market decisions. *Small Business Economics*, 46(3), 365–390.
5. DiGuseppi, G., Clomax A., Dodge, J. R. and Rice, E. (2021). Social network correlates of education and employment service use among youth experiencing homelessness: A longitudinal study. *Children and Youth Services Review*, 129, 106212.
6. Salud-Payumo, C., Monsura, M. P., Magpantay, M., Sanguyo, E. and Guillo, A. C. (2020). Socioeconomic profiling of communities surrounding Polytechnic University of the Philippines as basis of extension programs. *Annals of Tropical Medicine and Public Health*, 23(13A), 8196.
7. Shibuya, K., Guo, H. and Fong, E. (2020). Unemployment patterns of local-born and migrant youth in a postcolonial society: a double cohort analysis. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 688(1), 20-37.
8. Koksharov, V. A., Agarkov, G. A. and Sushchenko, A. D. (2021). Precarisation of labour as a growing form of employment of young specialists in the context of the Covid-19 pandemic. *Economy of Region*, 16(4), 1061-1071.

9. Mokona, H., Yohannes, K. and Ayano, G. (2020). Youth unemployment and mental health: prevalence and associated factors of depression among unemployed young adults in Gedeo zone, Southern Ethiopia. *International Journal of Mental of Health Systems*, 14(1), 61, DOI: <https://doi.org/10.1186/s13033-020-00395-2>.
10. Yip, P., Chen, M., So, B. K., Lam, K. F. and Wat, K. P. (2020). Optimal Strategies for Reducing Number of People in the Social Security System. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(4), 1305, DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph17041305>.
11. Sighaldehy, S. S., Zarghami, F., Charkazi, A. and Negarandeh, R. (2020). A Qualitative Study of Factors Influencing the Onset of Hookah Smoking among Iranian Men with Turkmen Ethnicity. *Journal of Epidemiology and Global Health*, 10(2), 135-42, DOI: <https://doi.org/10.2991/jegh.k.191206.001>.
12. Wade-Bohleber, L. M., Duss, C., Cramer, A. and von Wyl, A. (2020). Associations of Social and Psychological Resources with Different Facets of Chronic Stress: A Study with Employed and Unemployed Adolescents. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(14), 1-17, DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph17145032>.
13. Andersson, L. (2022). Coordination patterns and institutional settings: a comparative study of labour market programs for unemployed youth in Sweden and the United Kingdom. *Policy Studies*, 43(1), 90-107, DOI: 10.1080/01442872.2020.1724924.
14. Assmann, M.-L., Tolgensbakk, I., Vedeler, J. S. and Böhler, K. K. (2021). Public employment services: building social resilience in youth? *Social Policy and Administration*, 4(55), 659-673.
15. Polishchuk, E. A. (2017). Institucional'nye praktiki regulirovaniya rynka truda molodezhi v zarubezhnyh stranah. *Rossiyskoe predprinimatelstvo*, 18(5), 831-848, DOI: 10.18334/rp.18.5.37617 (In Russian)
16. COVID-19: how the EU fights youth unemployment. (2020). *European Parliament website*. Retrieved July 15, 2021, from <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20200709STO83004/covid-19-how-the-eu-fights-youth-unemployment>.
17. Bezrobotica vo vremja pandemii: chto predlagajut centry zanyatosti uvolennym i rabotodateljam. (2020). *Informburo.Kz website*. Retrieved October 17, 2021, from <https://informburo.kz/stati/bezrobotica-vo-vremya-pandemii-chto-predlagayut-centry-zanyatosti-uvolennym-i-rabotodateljam.html> (In Russian).

RESEARCH OF THE YOUTH LABOR MARKET IN THE CONTEXT OF A PANDEMIC

R. K. Sabirova^{1*}, G. Zh. Karimbaeva², A. K. Dzhumaeva¹

¹Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Republic of Kazakhstan

²Kazakh University of Economics, Finance and International Trade,
Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of this article is to study the public opinion of the youth of Kazakhstan on the problem of employment, labor market and labor migration, as well as to develop proposals for regulating the youth labor market.

Research methodology. On the territory of 14 regions of Kazakhstan and 3 cities of republican significance: Nur-Sultan, Almaty and Shymkent, Atyrau city and 7 districts in Atyrau region, a survey of young people on the social well-being of young people aged 18-25 in Kazakhstan, including employment problems, labor market and labor migration was conducted. The survey was attended by young people of the Republic of Kazakhstan aged 18 to 25 years. The total volume of the sample set of studies was 4 000 people.

Originality / value of the research. The problems related to the labor market and labor migration of young people of the Republic of Kazakhstan under "COVID-19" have been identified.

Findings. The article deals with the issues of the youth labor market in Kazakhstan, youth unemployment and youth labor migration, and based on the results of the survey, recommendations are given on state regulation of the youth labor market. In particular, state support for entrepreneurship in the field of youth employment, digitalization of labor market infrastructure, development of youth professional skills.

Keywords: youth labor market, state regulation of the labor market, youth unemployment, youth labor migration, youth employment.

Acknowledgments: The study was carried out within the framework of grant financing of scientific and scientific-technical projects of the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan № AP08956950 «Improving the system of social protection of unemployed youth in the Republic of Kazakhstan in condition of uncertainty».

In this regard, we express our gratitude to the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for funding the project, our Russian colleagues A.V. Grigoriev and A.V. Rogov, who participated in the research project and in the development of the research questionnaire.

ИССЛЕДОВАНИЕ МОЛОДЕЖНОГО РЫНКА ТРУДА В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ

Р. К. Сабирова^{1*}, Г. Ж. Каримбаева², А. К. Джумаева¹

¹Атырауский университет имени Х. Досмухамедова, Атырау, Республика Казахстан

²Казахский университет экономики, финансов и международной торговли,
Нур-Султан, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – исследование общественного мнения молодежи Казахстана о проблеме занятости, рынка труда и трудовой миграции, а также разработать предложения по регулированию молодежного рынка труда.

Методология исследования. На территории 14 областей Казахстана и 3 городов республиканского значения: Нур-Султана, Алматы и Шымкента, города Атырау и 7 районов по Атырауской области проведен опрос молодежи о социальном самочувствии молодежи в возрасте 18-25 лет в Казахстане, в том числе о проблемах занятости, рынка труда и трудовой миграции. В опросе приняли участие молодые люди Республики Казахстан в возрасте от 18 до 25 лет. Общий объем выборочной совокупности исследований составил 4 000 человек.

Оригинальность / ценность исследования. Выявлены проблемы, связанные с рынком труда и трудовой миграцией молодежи Республики Казахстан при «COVID-19».

Результаты исследования. Рассмотрены вопросы молодежного рынка труда Казахстана, молодежной безработицы и молодежной трудовой миграции, а по результатам опроса даны рекомендации по государственному регулированию молодежного рынка труда. В частности, государственная поддержка предпринимательства в сфере занятости молодежи, цифровизация инфраструктуры рынка труда, развитие профессиональных навыков молодежи.

Ключевые слова: рынок труда молодежи, государственное регулирование рынка труда, молодежная безработица, молодежная трудовая миграция, занятость молодежи.

Благодарности: Исследование проводилось в рамках грантового финансирования научных и научно-технических проектов Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан № AP08956950 «Совершенствование системы социальной защиты безработной молодежи в Республике Казахстан в условиях неопределенности».

В связи с этим выражаем благодарность Комитету науки Министерства образования и науки Республики Казахстан за финансирование проекта, нашим российским коллегам участвовавшим в проекте по проведению исследования и в разработке опросника по исследованию А. В. Григорьеву и А. В. Рогову.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ

Сабирова Рысты Куандиковна – экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау Университеті, Атырау, Қазақстан Республикасы, e-mail: sabirovarysty@mail.ru, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-9947-6564>*

Каримбаева Гульжан Жанадилевна – экономика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы, e-mail: karimbaewagul@mail.ru, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-2198-3985>.

Джумаева Айгуль Кабджановна – экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Х.Досмұхамедов атындағы Атырау Университеті, Атырау, Қазақстан Республикасы, e-mail: dzhumaeva.a@mail.ru, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-7498-0350>.

МРНТИ 14.35.07

JEL Classification I23

<https://doi.org/10.52821/2789-4401-2021-5-33-43>

ЖОҒАРЫ БІЛІМДЕГІ НЕОЛИБЕРАЛИЗМ ЖӘНЕ КОВИДТЕН KEЙІНГІ БІЛІМНІҢ БОЛАШАҒЫ

М. С. Ашилова^{1*}, Ә. С. Бегалинов², Қ. Қ. Бегалинова³

¹Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

²Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

³Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Бұл мақалада COVID-19 пандемиясынан туындаған жоғары білім берудегі әлемдік дағдарыстың жаңа кезеңі туралы айтылады.

Зерттеу мақсаты – білім беру саласындағы неолиберализм мәселелері бойынша қазіргі заманғы шетелдік әдебиеттерге жүйелі талдау жүргізу және пандемия кезеңінде неолибералдық тұжырымдамалардың жоғары білім беру саласына әсер ету факторларын анықтау.

Әдіснамасы – осы зерттеудің негізгі әдіснамасы неолиберализм, жоғары білім беру мен жаһанданудың аксиологиялық мәселелеріне арналған шетелдік ғылыми-зерттеу әдебиеттерін жүйелі талдау болды. Барлығы 20 дереккөз зерттелді, оның ішінде жетекші шетелдік философ-ғалымдар М. Эппла, А. Жиру, С. МакКлоски және басқалары. Зерттеу үшін іріктелген жұмыстар 2000 жылдан бүгінгі күнге дейінгі уақыт аралығын қамтиды.

Зерттеу бірегейлігі / құндылығы – әдебиеттерді талдау барысында жоғары білімнің сапасы мен тиімділігіне әсер еткен факторлар қарастырылады, болашақта пост-ковидтік білім беру перспективалары ұсынылады. Жаһандану идеологиясы, жаһандық күн тәртібі болып табылатын неолиберализм сияқты бағыт бөлек қарастырылады. Пандемия жоғары білім беру саласында проблемалар туғызбады, тек бұрыннан бар проблемаларды ушықтырды деген пікір негізделген. Шетелдік ғалымдардың пікірлеріне шолу жасалады, олардың пандемиямен және білімге неолибералды (нарықтық) көзқараспен байланысты дағдарыстан әлемдік жоғары білімнің шығу стратегиялары ұсынылады.

Зерттеу нәтижелері – шетелдік ғылыми-зерттеу әдебиеттерін жүйелі талдау ғалымдар пандемияны әлемдік білім беру дағдарысының қазіргі кезеңінің себебі ретінде емес, оның негізін қалайтын себептер ретінде қарастыруға бейім екенін көрсетті.

Түйін сөздер: білім философиясы, неолиберализм, пандемия, COVID-19, жоғары білімнің құндылықтары, студенттердің әл-ауқаты.

Алғыс: Жұмыс Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің қаржылық қолдауымен № AP09058341 «Көпмәдениетті және жаһанданған әлем жағдайында қазақстандық жоғары білім беру жүйесінің құндылықтарын трансформациялау» ғылыми жобасы аясында орындалды.

КІРІСПЕ

2020 жылы бүкіл әлемде кеңінен таралған коронавирустық пандемия, адам өмірінің кез-келген саласына әсерін тигізді. Ол кейбір салаларды тез өсуге итермеледі, ал басқалары айтарлықтай баяулады. Білім беру саласына қатысты – пандемия оқыту форматын өзгертіп қана қоймай, білім берудің мәні туралы мәселені де көтерді. Бастапқыда пандемияның негізгі теріс факторлары оқу орындарының жұмысындағы іркілістер, техникалық жарактандырудың әлсіздігі, интернет жұмысындағы іркілістер, білім беру өнімдеріне шектеулі қолжетімділік, педагогтар мен оқушылардың цифрлық дайындығының

әлсіздігі, білім беру саласындағы жұмыссыздықтың өсуі, студенттердің қарыздарының өсуі және т.б. болып саналды [1]. Бірақ көп ұзамай мұның бәрі айсбергтің ұшындай ғана екені белгілі болды. COVID-19 пандемиясы дәстүрлі білім берудің негіздері – мектептер мен университеттерді жауып, студенттердің көпшілігі техникалық немесе моральдық тұрғыдан дайын болмастан қашықтан оқу форматына көшуге мәжбүр етті.

Зерттеудің өзектілігі соңғы жылдары білім берудің мәні күрт төмендей бастауына, негізінен білім сапасының құлдылауына байланысты. Бұл пікір осы мақалада аты аталған әлемнің әртүрлі елдерінің ғалымдары мен философтарының айтқан дерегі. Айтарлықтай дағдарысты әсіресе студент жастар сезінді. Студенттер оқуға алынған несие беделді жұмыс немесе жалақы түрінде дебетке оралмауы мүмкін екенін нақты түсіді. Яғни салынған қаражат ешқашан өтелмейді. Пандемияға дейінгі жағдай өте шиеленісті болды, бұл салада студенттерді қабылдаудың қысқаруы, студенттік қарыз дағдарысы, түлектердің төмен жалақысы, өсіп келе жатқан жұмыссыздық және т.б. сияқты проблемалар болды.

«Әрі қарай оқу керек пе?» [2] – бұл сұрақты АҚШ-тағы миллиондаған студенттер қояды. Австралия жастарының көпшілігі 65 жасқа дейін зейнетке шығуы, армандаған үйін немесе тек төлемдерді төлеуге байланысты емес жұмыс табуы екіталай деп мәлімдеді [3]. Ағылшын студенттері арасында өмірге қанағаттанудың орташа балы 5,8 (10-нан); дегенмен, бұл Ұлыбританиядағы ересек тұрғындарға қарағанда айтарлықтай төмен (7,0) [4].

Мұның бәрі студент жастардың жоғары білім саласына деген қатты наразылығын білдіреді, әрі қарай оқу қажеттілігіне және оны бітіргеннен кейін жұмысқа орналасу перспективасына күмән келтіреді.

Қазақстан Республикасының Президенті Қ.-Ж. Тоқаев Қазақстан халқына Жолдауында бұл проблемаға ерекше назар аударды. Ол: «Тағы бір мәселе туындады. Балалар оқуын тастап кетуде, өйткені олар бұдан еш қажеттілік көрмейді», – деді [5].

Зерттеудің маңыздылығы осындай жалпы сыннан кейін өткен шаққа, яғни пандемияға дейінгі білім беру жағдайына оралу мүмкін емес екенін түсіндіреді. Қазіргі жоғары білім беру тұжырымдамасы пандемияның арқасында түбіне жетті. Біз көп ұзамай білім беру парадигмаларының өзгерістерін көруіміз мүмкін.

Пандемиядан кейін білім қандай болуы керек және жаңа білім беру парадигмасы қандай болатынын түсіну үшін неғұрлым күрделі ғылыми жұмыс қажет. Бұл зерттеуде біз жоғары білімнің тиімділігіне қандай факторлар көбірек әсер еткенін және болашақта кейінгі білім берудің болашағы қандай екенін анықтауға тырысамыз.

ЗЕРТТЕУДІҢ ӘДІСНАМАСЫ

Осы зерттеудің негізгі әдіснамасы неолиберализм, жоғары білім беру мен жаһанданудың аксиологиялық мәселелеріне арналған шетелдік ғылыми-зерттеу әдебиеттерін жүйелі талдау болды. 20 дереккөз зерттелді, оның ішінде жетекші шетелдік философ-ғалымдар М. Эппл, А. Жиру, С. Мак-Клоски және басқаларының еңбектері. Бұл дереккөздер ResearchGate ашық базасынан – 1,4 млн. астам адам кіретін әлем ғалымдарының ірі желісінен іріктеліп алынды. ResearchGate-тің бір ерекшелігі – ол жасаған семантикалық іздеу механизмі, ол ішкі ресурстарды да, мақалалардың негізгі қоғамдық базаларын, соның ішінде PubMed, CiteSeer, arXiv, NASA кітапханасын индекстейді. Бұл іздеу механизмі мақалалардың аннотацияларын (тек кілт сөздерді ғана емес) талдау үшін арнайы жасалған, бұл нәтижелердің дәлдігін едәуір арттырады. Іздеудің негізгі сөздері: неолиберализм, жоғары білім, жаһандану, білім құндылықтары, пандемия. Дереккөздер бірнеше корреспонденция қағидаты бойынша таңдалды (мақалада бір емес, екі немесе одан да көп кілт сөздер болуы керек). Осылайша, тақырыпқа сәйкес келетін 20 жұмыс таңдалды. Таңдалған мақалалар 2000 жылдан бастап бүгінгі күнге дейінгі уақытты қамтиды.

Пандемияның студенттер әлемінің құндылық көрінісіне және пост-білім беру перспективаларының әсеріне ерекше назар аударылды. Осыған байланысты, аталмыш бапқа енген халықаралық ұйымдардың (ЮНИСЕФ, БҰҰ, Халықаралық еңбек ұйымы, Ұлттық статистикалық комитеттер және т.б.)

статистикалық құжаттары, сондай-ақ әлемнің әртүрлі елдеріндегі студенттердің көңіл-күйін зерттеу мен сауалнамалар жеке талданды.

ЗЕРТТЕУДІҢ НӘТИЖЕСІ

«Соңғы 20 жыл ішінде (90-шы жылдардың аяғынан бастап) білім беру саласындағы жаһандандудың басым идеологиясы неолиберализм болып табылады», – дейді Д. Антипов және Э. Бакиров [6], «әйтпесе бұл жаһандық күн тәртібі деп аталады», – деп жазады Ф. Патрик [7]. XX ғасырдың ортасында экономикалық теорияда пайда болған неолиберализм көп ұзамай адам өмірінің барлық басқа салаларына еніп кетті.

Білім беру жүйесіндегі неолиберализмнің мәні-білім беруді нарықтық экономикалық модельге енгізу. Сонымен бірге, Р. Вент экономикалық жаһандандуды «Батыстың жеңісі» деп атайды, бұл жоғары білім беру жүйесінде капитализмнің кеңеюіне әкелді [8].

С. Маржинсон пікірінше, жоғары білімнің неолибералды парадигмасы студенттерді (көбінесе шетелдік) қабылдауға нарықтық көзқараспен, жоғары білімнің жаһандық капиталдандырылуымен және коммерцияландырылуымен, сондай-ақ қаржы нарықтарының интеграциясымен сипатталады [9].

Пандемиядан біраз уақыт бұрын ғалымдар білім беру саясатындағы неолиберализм білімге және олардың құндылығына техникалық рационалистік көзқарасты қалыптастыруға бейім екенін мойындады. Бұл пікірді әсіресе А. Верден ұстанады [10, 509 б.].

Білім берудің мақсаты – демократияның автономды және сыни мүшелерін тәрбиелеу ниетінен позитивті және еңбекке қабілетті жұмыс күшін шығаруға ұмтылады деп, Д. Бранкалеон және С. О'Брайен жазған [11].

Осылайша, мектептер мен университеттердің жеке тұлғаны оқытудағы рөлі соңғы жиырма-отыз жыл ішінде айтарлықтай өзгерді: оқуды аяқтауды ақыл-ой еңбегі қызметкерінің құрылуы деп санауға болады [7].

Білім берудің бұл түсіндірмесі және оның мақсаты, сондай-ақ пандемия дәуіріндегі білімге деген неолибералды көзқарастың толық сәйкессіздігін көрсетеді.

А. Жиру қазіргі коронавирустық пандемия медициналық дағдарыстан гөрі саяси және идеологиялық дағдарыс деп санайды. Бұл неолибералды үкіметтердің немқұрайдылығынан туындаған дағдарыс, олар денсаулық сақтау мен қоғамдық игіліктің маңыздылығын жоққа шығарды, сонымен бірге оларды мүмкін ететін институттарды қаржыландырудан бас тартты. Сонымен бірге, бұл дағдарысты байлық, табыс және билік арасындағы үлкен теңсіздік дағдарысынан бөлуге болмайды. Оны демократиялық құндылықтар дағдарысынан, қоршаған ортаның қалыптасуы мен жойылуынан ажыратуға болмайды [12].

COVID-19 пандемиясы қазіргі жаһандық университеттің одан әрі дағдарысына әкелді [13].

Неолибералдық білім беру парадигмасының сәтсіздігін қазіргі қоғамның басты «клиенттері» мен «тұтынушылары» – студенттер де түсінеді. Дүние жүзіндегі зерттеулер олардың жоғары білімге деген наразылығын және нәтижесінде пандемия дәуіріндегі өмірлерінің перспективаларын көрсетеді.

Сонымен, АҚШ-тағы Goodwin Simon Strategic Research жүргізген сауалнаманың нәтижесінде американдық респонденттер болашақ жұмыс немесе мансап туралы мақсаттары мен идеяларына қатысты аз айқындық танытты, АҚШ-тағы көптеген студенттер университетте оқуды жалғастыру керек пе, жоқ па білмейді [14].

Австралияда студенттердің көпшілігі өздерінің қаржылық болашағына сенімді емес (64 %) және COVID-19 пандемиясына (69 %) байланысты өмірдің негізгі мақсаттарына жетуді кейінге қалдырады. Бұл сауалнама кең таралған пессимизмді анықтады. 1000 жас австралиялықтардың 84 %-ы COVID-19 дан кейін жұмысқа орналасу қиын болды деп мәлімдеді [3].

Ресейлік № 20-011-31435 «Социальные страхи молодого поколения: от катастрофического сознания к социальному благополучию» жобасы авторларының айтуынша, студенттер арасындағы респонденттердің 57,2 %-ы мақсаттарының жоғалуын, жоспарларының жоқтығын және белгісіздік пен жағдайды басқару мен өз өміріне бақылауды жоғалтқандығын көрсетеді [15].

Deloitte жүргізген ауқымды зерттеуге сәйкес, бүкіл әлем бойынша 27,5 мың адамды қамтыған, Жас респонденттер алаңдайтын ең маңызды нәрсе – бұл отбасының әл-ауқаты (41 %), болашақтағы ұзақ мерзімді қаржылық жағдай (41 %) және мансаптық болашақ (40 %) [16].

Жоғары білім беру дағдарысқа тап болды және жастардың ментальды сезіміне әсерін тигізді.

ЮНИСЕФ-тің әлемнің 9 елінде өткізілген және 8 мыңнан астам респондентті қамтыған жасөспірімдер мен жастардың психикалық денсаулығына COVID-19 әсері туралы сауалнамасына сәйкес, үштен бірі мазасыздықты (27 %) және тағы 15 % депрессияны сезінетінін айтты. Қыздардың 43 %-ы және пессимизмі бар жігіттердің 31 %-ы болашаққа оң көзқараспен қарайды [17].

Халықаралық еңбек ұйымының «Жастар және COVID-19 пандемиясы: жұмыс орындарына, білімге, құқыққа және психологиялық жағдайға әсері» есебіне сәйкес, жастардың 50 %-ы алаңдаушылық немесе депрессия сезімін сезінуі мүмкін, ал 17 %-ы осы проблемаларға тап болуы мүмкін [18].

Канадада әрбір төртінші студент-респонденттің стресс деңгейі сыни шектерден жоғары екенін атап өтті [19].

АҚШ-та студенттердің сұхбатына негізделген талдау, COVID-19 (71 %) өршуі салдарынан жоғары стресс пен күйгелектік көбейгенін көрсетті [14].

Осылайша, COVID-19 пандемиясы 1980 жылдардан бастап жаһандық экономикалық қатынастарда үстемдік еткен «дамудың» неолибералды моделінің негізінде моральдық вакуум мен экономикалық кемшіліктерді анықтады [20]. Бұл «нарықты құрметтейтін және бізді адам ететін нәрсені жоққа шығаратын» идеология [21]. Экономиканы азаматтарға қызмет етудің орнына, неолиберализм жұмысшыларды нарық қажеттіліктеріне қызмет етуге мәжбүр етті [22].

Білім беру жүйесі оқушыларды өмірге дайындамайды. Ол оларды тек мамандыққа немесе жұмысқа дайындайды. Олар өздері өмірмен күресуді үйренуі керек [23].

Нәтижесінде, бүгінде әлемге неолибералдық көзқарастың үстемдігінен туындаған жалпы дағдарыс жағдайы қалыптасты: медициналық дағдарыс өмірдің басқа салаларына тез таралды және жоғары білім беру жүйесіне өте қатты әсер етті.

ТАЛДАУ

Ғалымдар пандемияға дейін неолиберализмді белсенді түрде сынға алғанын айта кету керек. АҚШ зерттеушісі Майкл Эппл неолиберализм бүкіл білім беру жүйесінің негізін бұзатынына сенімді. Бұл білім беру жүйесін экстремалды коммерциялауға және шоғырландыруға әкелді. «Шын мәнінде, неолибералдар үшін әлем – бұл үлкен супермаркет. «Тұтынушылық таңдау» – демократияның кепілі. Білім нан, автомобиль немесе теледидар сияқты өніммен қарастырылады» [24].

Білім берудегі неолиберализмнің негізгі кемшіліктерінің ішінде мыналар ерекшеленеді:

- жаңа әлеуметтік теңсіздік, өйткені ауқатты жастардың сапалы білім алуына мүмкіндігі бар. «Білім беру үдерісін мақсат тұтуда магистралдық желі өзгерді: енді білім беру әлеуметтік теңсіздікті еңсеру құралы болып табылмайды, керісінше – білім берудің «тапсырыс берушісінің» экономикалық мүмкіндіктеріне байланысты білім беру қызметтерінің әртүрлі деңгейін ұсыну арқылы әлеуметтік саралаудың өзіндік факторы болып табылады. Бұл жағдай «табиғи іріктеу» механизмін қолдайды, оның аясында әлеуметтік әділеттіліктің жаңа критерийлері белгіленеді» [25, 159 б.];

- ғылыми мектептер мен университет дәстүрлеріне зиян келтіретін білім беру процесін стандарттау [26];

- бәсекелестік пен университеттік кәсіпкерліктің салдарынан жоғары мектепке мемлекеттік инвестициялар үлесінің қысқаруы, бұл іргелі зерттеулердің азаюына және академиялық дәстүрлердің жалғасуына әкеледі;

- оқытушылар мен профессорларды білім беру қызметін сатушыларға, ал студенттерді өз клиенттеріне айналдыру, бұл білім беру процесінің архитектурасын айтарлықтай өзгертеді, мұғалімдерді оқушылардың тілектеріне бейімделуге мәжбүр етеді, көбінесе олардың біліміне нұқсан келтіреді;

- «білім» ұғымын «ақпаратқа» символдық түрде ауыстыру, осы ақпаратты бөлшектеу және студенттерге білім мен дағды ретінде ұсыну (сату), осы ақпараттың тез ескіруі, өмір бойы білім алу (ақпарат: оқы) қажеттілігі;

- білім беру процесінде білім беру бөлігінің және ақша табудан басқа, қоғамдастықта өмір сүру үшін қажетті кез келген басқа бөліктің болмауы.

Кенеттен әлемді дүр сілкіндірген және әсіресе «білімді» неолибералды елдерде кеңінен таралған коронавирустық пандемия, адамдардың оны жеңе алмайтындығын, бірлік пен ынтымақтастықтың жоқтығын көрсетті. Жалған ақпараттың кең таралуы және вирусқа қарсы күресте жаппай надандық адамдардың шынайы білімін көрсетті. Өсіп келе жатқан депрессия мен стресс – олардың бұрмалануы және әлемнің құндылық бейнесінде рухани негіздің болмауы.

Осыған байланысты көптеген ғалымдар өткенге оралу (білімге неолибералды көзқарас) бұдан былай рұқсат етілмейді деп келіседі. Пандемия-бұл университеттердің ашылуымен және дәстүрлі білімнің оралуымен өтетін уақытша құбылыс емес. Пандемия үзілісті білдіреді. Өткен жүйемен және білімге деген көзқараспен толық алшақтық болды.

«Коронавирус бұл әлемнің мықтыларын тізе бүктірді, ал әлем ешкім жасай алмайтындай баяулады. Біздің ақыл-ойымыз әлі де «қалыпты жағдайға» оралудың, болашақты өткенмен байланыстырудың және алшақтықты байқамаудың жолын табуға тырысады. Бірақ алшақтық болды. Үмітсіздік жағдайында ол бізге өзіміз жасаған қиямет күнін қайта қарастыруға мүмкіндік береді. Қалыпты жағдайға оралудан өзге жаман нәрсе болуы мүмкін емес. Пандемия әрқашан адамдарды өткенмен шатастырып, әлемді қайта елестетуге мәжбүр етті. Қазіргі пандемия да ерекшелік емес. Бұл бір әлемді екіншісінен бөлетін портал, қақпа. Біз олардан өтіп, арамдықтың, жеккөрушіліктің, ашкөздіктің, мәліметтер базасының, бос идеялардың, уланған өзендер мен лас аспанның өлі ауыртпалығын көтере аламыз. Ал біз – жеңіл, скарбсыз, басқа әлемді елестетіп және ол үшін күресуге дайынбыз» [27].

Бүгінгі алшақтық бұрынғыдан да айқын. Ескі неолибералды мектептің барлық қателіктерін ескеріп, пандемиядан жақсы сабақ алатын білім берудің жаңа түрін қалыптастыру үшін жағдайлар жасалуда.

Болашақ білім беру трендтерінің арасында зерттеушілер мыналарды ажыратады:

1. Білім беру саласын коммерцияландыру деңгейін біртіндеп төмендету және білім беруді өзіндік құндылыққа айналдыру. Пандемия біздің университеттерімізді «зияткерлік техниктер» жиналатын орынға емес, «саналы, біртұтас, пәнсіз ойлауға үйретілген адамдар» жиналатын орынға айналдыруға мүмкіндік береді [28].

2. Білім беру процесінде пәнаралық байланысты күшейтуге ұмтылу және «планетаға әсер ету» пәнін енгізу. «Планетаға әсер ету» – бірінші семестрдегі алты апталық курс ретінде емес, кез-келген пәннің негізгі негізі ретінде тәртіптік білімнің ажырамас бөлігі болуы керек, – дейді Р. Горур. Әр пәннің осы саладағы шешімдердің қоғамға қалай әсер ететінін түсінуге бағытталуы, өткен үлестер мен әсерлерді бағалайтын кейс-стади университеттерді қолдайтын абстрактілі миссиялар мен көріністерді негіздейді және жүзеге асырады [28].

3. Цифрландыруды жаппай дамыту, барлығына сапалы білім алуға қолжетімділікті кеңейту есебінен жоғары білім саласын демократияландыру (ашық ресурстар, деректер базасы, курстар және т.б.).

4. Интерактивтілік элементтерімен және оқытудың әртүрлі нысандарымен қашықтан білім беруді дамыту.

5. Оқушыларды білім қоғамдастығының бірлескен авторлары және білім өндірушілері етіп қайта құру (желілік қоғамдастықтар негізінде).

6. Сынға және шығармашылыққа негізделген жаңа ойлауды қалыптастыру [28].

ҚОРЫТЫНДЫ

Пандемия білім берудің неолибералды немесе құндылық бағасы туралы өткір сұрақ туғызды: зерттеулер көрсеткендей, бүкіл әлемдегі жастар білім беру құны бүгінде нарықты емес, жастардың рухани қажеттіліктерін анықтайды деген қорытындыға келді. Күн санап өсіп келе жатқан мазасыздық, стресс және депрессия жағдайында білім жастарға рухани дағдарыс үшін ем, панацея бола алады. Тиісінше, білім берудің болашағы қандай болатындығы, оның негіздері, құндылықтары мен мәні қандай болатындығы және жаңа білім беру жүйесі COVID-19 пандемиясының салдарын теңестіре ала ма, жоқ па, қазіргі ғалымдар мен мұғалімдердің күш-жігеріне байланысты.

Пандемия дәуірінде қатаң бәсекелестікке, индивидуализмге және еркін саудаға негізделген білім берудің неолибералды моделі сәтсіздікке ұшырады. Әлемде жоғары білім беруді дамытудың болашақ перспективасы неолиберализм мен нарықтың әсерін төмендету, жоғары білім саласын ізгілендіру және экологияландыру жағына қарай қайта қаралатыны ойластырылуда. Тек осы формада ғана жоғары білім беру жүйесі әділетті, білікті және мәдени-толерантты қоғам құру жолында алға қарай дами береді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Концептуальная записка: Образование в эпоху COVID-19 и в последующий период [Электронды ресурс] // Организация Объединенных Наций [web-сайт]. – 2020. – URL: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/policy_brief_-_education_during_covid-19_and_beyond_russian.pdf (Қарау уақыты: 05.09.2021).
2. Hiler T. How COVID-19 made higher education value a top priority [Электронды ресурс] // Third way [web-сайт]. – 2020. – URL: <https://www.thirdway.org/memo/how-covid-19-made-higher-education-value-a-top-priority> (Қарау уақыты: 05.09.2021).
3. Zhou N. Young Australians delaying life goals due to pandemic and feel pessimistic about future [Электронды ресурс] // The Guardian [web-сайт]. – 2020. – URL: <https://www.theguardian.com/business/2020/nov/05/young-australians-delaying-life-goals-due-to-pandemic-and-feel-pessimistic-about-future> (Қарау уақыты: 05.09.2021).
4. Coronavirus and higher education students [Электронды ресурс] // Office for national statistics [web-сайт]. – 2021. – URL: <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/healthandsocialcare/healthandwellbeing/bulletins/coronavirusandhighereducationstudents/england4to12may2021> (Қарау уақыты: 05.09.2021).
5. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 01 сентября 2021 г. [Электронды ресурс] // Официальный сайт Президента Республики Казахстан [web-сайт]. – 2021. – URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048> (Қарау уақыты: 10.09.2021).
6. Антипов Д., Бакиров Э. Неолиберализм в образовании: анализ глобальной экономики образования // Философия хозяйства. – 2017. – № 1(109). – С. 74-90.
7. Patrick F. Neoliberalism, the Knowledge Economy, and the Learner: Challenging the Inevitability of the Commodified Self as an Outcome of Education // International Scholarly Research Notices. – 2013. – № 2013. – Article 108705. – DOI: <https://doi.org/10.1155/2013/108705>.
8. Went R. Globalization: Neoliberal Challenge, Radical Responses (IIRE (International Institute for Resear). – London: Pluto Press, 2000. – 176 p.
9. Marginson S. After globalization: Emerging politics of education // Journal of Educational Policy. – 1999. – № 14(1). – P. 19-31.
10. Verdun A. European responses to globalization and financial market integration: perceptions of economic and monetary union in Britain, France, and Germany. – New York: St. Martin's Press, 2000. – 260 p.
11. Brancalone D., O'Brien S. Educational commodification and the (economic) sign value of learning outcomes // British Journal of Sociology of Education. – 2011. – № 32(4). – P. 501-519. – DOI: <https://doi.org/10.1080/01425692.2011.578435>.
12. Giroux H., Proasi L. La pandemia de Covid-19 está exponiendo la plaga del Neoliberalismo // Praxis Educativa. – 2020. – № 24(2). – P. 1-13. – DOI: [10.19137/praxiseducativa-2020-240202](https://doi.org/10.19137/praxiseducativa-2020-240202).
13. Sharma A. The pandemic, race and the crisis of the neoliberal university: study notes from lockdown London // Inter-Asia Cultural Studies. – 2020. – № 21(4). – P. 645-655. – DOI: <https://doi.org/10.1080/14649373.2020.1832303>.
14. How COVID-19 and other events are shaping young people's perceptions of the future. Equitable Futures National Youth Poll 2020-2021 [Электронды ресурс] // Equitable Futures [web-сайт]. – 2021. – URL: <https://www.equitablefutures.org/covid19/> (Қарау уақыты: 10.09.2021).

15. У молодых людей появились пандемические страхи [Электронды ресурс] // УрФУ имени первого Президента России Б. Н. Ельцина [web-сайт]. – 2020. – URL: <https://urfu.ru/ru/news/35209/> (Қарау уақыты: 15.07.2021).
16. Суховейко О. Deloitte исследовала настроения миллениалов во время пандемии [Электронды ресурс] // Frank RG [web-сайт]. – 2020. – URL: <https://frankrg.com/20855> (Қарау уақыты: 15.07.2021).
17. The impact of COVID-19 on the mental health of adolescents and youth [Электронды ресурс] // UNICEF [web-сайт]. – 2020. – URL: <https://www.unicef.org/lac/en/impact-covid-19-mental-health-adolescents-and-youth> (Қарау уақыты: 15.07.2021).
18. Молодежь и COVID-19: Влияние на рабочие места, образование, права и психическое благополучие. Из-за пандемии COVID-19 более 70 процентов молодых людей не могут нормально учиться [Электронды ресурс] // Доклад Международной организации труда. – 2020. – URL: https://www.ilo.org/moscow/news/WCMS_753125/lang--ru/index.htm (Қарау уақыты: 15.07.2021).
19. Schwartz K. D., Exner-Cortens D. et al. COVID-19 and Student Well-Being: Stress and Mental Health during Return-to-School // *Canadian Journal of School Psychology*. – 2021. – № 36(2). – P. 166-185. – DOI: <https://doi.org/10.1177/08295735211001653>.
20. Monbiot G. Neoliberalism – the ideology at the root of all our problems [Электронды ресурс] // *The Guardian* [web-сайт]. – 2016. – URL: <https://www.theguardian.com/books/2016/apr/15/neoliberalism-ideology-problem-george-monbiot> (Қарау уақыты: 15.09.2021).
21. Metcalf S. Neoliberalism: the idea that swallowed the world [Электронды ресурс] // *The Guardian* [web-сайт]. – 2017. – URL: <https://www.theguardian.com/news/2017/aug/18/neoliberalism-the-idea-that-changed-the-world> (Қарау уақыты: 10.09.2021).
22. McCloskey S. COVID-19 Reveals Neoliberal “Development”: How Can Development Education Respond? // *Policy and practice. Review of Developmental Education*. – 2020. – № 30. – P. 174-185.
23. Gupta A. Value education in higher education [Электронды ресурс] // *ResearchGate* [web-сайт]. – DOI: 10.13140/RG.2.2.16787.84005. – 2020. – URL: https://www.researchgate.net/publication/340755942_Value_education_in_higher_education (Қарау уақыты: 10.09.2021).
24. Apple M. Between neoliberalism and neoconservatism: education and conservatism in a global context // In: Torres, N.B., Ed., *Globalization and Education: A Critical Perspective*. – Chapter 3. – New York: Routledge, 2000. – P. 57-78.
25. Хмелинин А. А. Проблема социальной справедливости в неолиберальной политической доктрине и практике: теоретический анализ // *Научный ежегодник ИФиП УрО РАН*. – 2014. – Т. 14. – № 3. – С. 151-164.
26. Налетова И. Диверсификация высшего образования: вызов университетам // *Высшее образование в России*. – 2005. – № 5. – С. 39-45.
27. Roy A. Pandemic is a portal [Электронды ресурс] // *The Financial Times* [web-сайт]. – 2020. – URL: <https://www.ft.com/content/10d8f5e8-74eb-11ea-95fe-fcd274e920ca> (Қарау уақыты: 30.08.2021).
28. Peters M., Gibbs P., Gorur R., Burbules N., etc. Reimagining the new pedagogical possibilities for universities post-Covid-19 // *Educational Philosophy and Theory*. – 2020. – P. 1-45. – DOI: 10.1080/00131857.2020.1777655.

REFERENCES

1. Konceptual'naya zapiska: Obrazovanie v epohu COVID-19 i v posleduyushchij period. (2020). *UN website*. Retrieved September 5, 2021, from https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/policy_brief_-_education_during_covid-19_and_beyond_russian.pdf (In Russian).
2. Hiler, T. (2020). How COVID-19 made higher education value a top priority. *Third way*. Retrieved September 5, 2021, from <https://www.thirdway.org/memo/how-covid-19-made-higher-education-value-a-top-priority>.
3. Zhou, N. (2020). Young Australians delaying life goals due to pandemic and feel pessimistic about future. *The Guardian*. Retrieved September 5, 2021, from <https://www.theguardian.com/business/2020/nov/05/young-australians-delaying-life-goals-due-to-pandemic-and-feel-pessimistic-about-future>.

4. Coronavirus and higher education students. (2021). *Office for national statistics*. Retrieved September 5, 2021, from <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/healthandsocialcare/healthandwellbeing/bulletins/coronavirusandhighereducationstudents/england4to12may2021>.
5. Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana ot 01 sentyabrya 2021 g. (2021). *The official website of the President of the Republic of Kazakhstan*. Retrieved September 10, 2021, from <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048> (In Russian).
6. Antipov, D. and Bakirov, E. (2017). Neoliberalizm v obrazovanii: analiz global'noj ekonomiki obrazovaniya. *Filosofiya hozyajstva*, 1(109), 74-90 (In Russian).
7. Patrick, F. (2013). Neoliberalism, the Knowledge Economy, and the Learner: Challenging the Inevitability of the Commodified Self as an Outcome of Education. *International Scholarly Research Notices*, 2013, Article 108705, DOI: <https://doi.org/10.1155/2013/108705>.
8. Went, R. (2000). *Globalization: Neoliberal Challenge, Radical Responses* (IIRE (International Institute for Resear). Pluto Press, London, 176 p.
9. Marginson, S. (1999). After globalization: Emerging politics of education. *Journal of Educational Policy*, 14(1), 19-31.
10. Verdun, A. (2000). *European responses to globalization and financial market integration: perceptions of economic and monetary union in Britain, France, and Germany*. St. Martin's Press, New York, 260 p.
11. Brancalone, D. and O'Brien, S. (2011). Educational commodification and the (economic) sign value of learning outcomes. *British Journal of Sociology of Education*, 32(4), 501–519, DOI: <https://doi.org/10.1080/01425692.2011.578435>.
12. Giroux, H. and Proasi, L. (2020). La pandemia de Covid-19 está exponiendo la plaga del Neoliberalismo. *Praxis Educativa*, 24(2), 1-13, DOI: 10.19137/praxiseducativa-2020-240202 (In Spanish).
13. Sharma, A. (2020). The pandemic, race and the crisis of the neoliberal university: study notes from lockdown London. *Inter-Asia Cultural Studies*, 21(4), 645-655, DOI: <https://doi.org/10.1080/14649373.2020.1832303>.
14. How COVID-19 and other events are shaping young people's perceptions of the future. Equitable Futures National Youth Poll 2020-2021. (2021). *Equitable Futures website*. Retrieved September 10, 2021, from <https://www.equitablefutures.org/covid19/>.
15. U molodyh lyudej poyavilis' pandemicheskie strahi. (2020). *UrFU named after the first President of Russia B.N. Yeltsin website*. Retrieved July 15, 2021, from: <https://urfu.ru/ru/news/35209/> (In Russian).
16. Suhovejko, O. (2020). Deloitte issledovala nastroyeniya millenialov vo vremya pandemii. *Frank RG*. Retrieved July 15, 2021, from <https://frankrg.com/20855> (In Russian).
17. The impact of COVID-19 on the mental health of adolescents and youth. (2020). *UNICEF website*. Retrieved July 15, 2021, from <https://www.unicef.org/lac/en/impact-covid-19-mental-health-adolescents-and-youth>.
18. Molodezh' i COVID-19: Vliyanie na rabochie mesta, obrazovanie, prava i psihicheskoe blagopoluchie. Iz-za pandemii COVID-19 bolee 70 procentov molodyh lyudej ne mogut normal'no učit'sya. (2020). *International Labor Organization Report*. Retrieved July 15, 2021, from https://www.ilo.org/moscow/news/WCMS_753125/lang--ru/index.htm (In Russian).
19. Schwartz, K. D., Exner-Cortens, D. and et al. (2021). COVID-19 and Student Well-Being: Stress and Mental Health during Return-to-School. *Canadian Journal of School Psychology*, 36(2), 166-185, DOI: <https://doi.org/10.1177/08295735211001653>.
20. Monbiot, G. (2016). Neoliberalism – the ideology at the root of all our problems. *The Guardian*. Retrieved September 15, 2021, from <https://www.theguardian.com/books/2016/apr/15/neoliberalism-ideology-problem-george-monbiot>.
21. Metcalf, S. (2017). Neoliberalism: the idea that swallowed the world. *The Guardian*. Retrieved September 10, 2021, from <https://www.theguardian.com/news/2017/aug/18/neoliberalism-the-idea-that-changed-the-world>.
22. McCloskey, S. (2020). COVID-19 Reveals Neoliberal “Development”: How Can Development Education Respond? *Policy and practice. Review of Developmental Education*, 30, 174-185.

23. Gupta, A. (2020). Value education in higher education. *ResearchGate*. DOI: 10.13140/RG.2.2.16787.84005, Retrieved September 10, 2021, from https://www.researchgate.net/publication/340755942_Value_education_in_higher_education.
24. Apple, M. (2000). Between neoliberalism and neoconservatism: education and conservatism in a global context. In: Torres, N.B., Ed., *Globalization and Education: A Critical Perspective*, Chapter 3, Routledge, New York, 57-78.
25. Hmelinin, A. A. (2014). Problema social'noj spravedlivosti v neoliberal'noj politicheskoy doktrine i praktike: teoreticheskij analiz. *Research Yearbook, Institute of Philosophy and Law, Ural Branch of the Russian Academy of Sciences*, 14(3), 151-164 (In Russian).
26. Naletova, I. (2005). Diversifikaciya vysshego obrazovaniya: vyzov universitetam. *Vysshee obrazovanie v Rossii*, 5, 39-45 (In Russian).
27. Roy, A. (2020). Pandemic is a portal. *The Financial Times*. Retrieved August 30, 2021, from <https://www.ft.com/content/10d8f5e8-74eb-11ea-95fe-fcd274e920ca>.
28. Peters, M., Gibbs, P., Gorur, R., Burbules, N. and etc. (2020). Reimagining the new pedagogical possibilities for universities post-Covid-19. *Educational Philosophy and Theory*, 1-45, DOI: 10.1080/00131857.2020.1777655.

NEOLIBERALISM IN HIGHER EDUCATION AND THE PROSPECTS FOR POST-COVID EDUCATION

M. S. Ashilova¹, A. S. Begalinov², K. K. Begalinova³

¹Abylai Khan Kazakh University of International Relations and World Languages,
Almaty, Republic of Kazakhstan

²International University of Information Technologies, Almaty, Republic of Kazakhstan

³Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

This article is about a new round of the global crisis in higher education, caused by the COVID-19 pandemic.

The purpose of the research is to conduct a systematic analysis of modern foreign literature on neoliberalism in the educational sphere and to identify the factors of influence of neoliberal concepts on the sphere of higher education during a pandemic.

The methodology of this study was a systematic analysis of foreign scientific research literature devoted to the issues of neoliberalism, axiological problems of higher education and globalization. Were studied 20 sources, including the work of leading foreign scientists-philosophers M. Apple, A. Giroud, S. McCloskey and others. The works selected for the study cover the time period from 2000 to the present day.

Originality / value of the research. In the course of the analysis of the literature, the factors that influenced the quality and effectiveness of higher education are considered, and the prospects for postform education in the future are presented. Separately considered is such a direction as neoliberalism, which is the ideology of globalization, the global agenda. The opinion is substantiated that the pandemic did not create problems in the field of higher education, but only exacerbated those that already existed. The article provides an overview of the opinions of foreign scientists, presents their strategies for overcoming the global higher education crisis associated with both the pandemic and the neoliberal (market) approach to education.

Findings. The neoliberal model of education, based on fierce competition, individualism and free trade, failed in the era of the pandemic. It seems that the future prospects for the development of higher education in the world will be revised towards reducing the influence of neoliberalism and the market, strengthening state control and financing in this area, humanizing, humanitarianization, fundamentalizing and greening the sphere of higher education.

Keywords: philosophy of education, neoliberalism, pandemic, COVID-19, values of higher education, students' well-being.

Acknowledgments: The work was financially supported by the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan within the framework of research project № AP09058341 «Transformation of the values of the Kazakhstani higher education system in a multicultural and globalizing world».

НЕОЛИБЕРАЛИЗМ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПОСТКОВИДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

М. С. Ашилова^{1*}, А. С. Бегалинов², К. К. Бегалинова³

¹Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Республика Казахстан

²Международный университет информационных технологий, Алматы, Республика Казахстан

³Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

В настоящей статье речь идет о новом витке мирового кризиса в высшем образовании, порожденном пандемией COVID-19.

Цель исследования – проведение системного анализа современной зарубежной литературы по вопросам неолиберализма в образовательной сфере и выявление факторов влияния неолиберальных концепций на сферу высшего образования в период пандемии.

Методология исследования: системный анализ зарубежной научно-исследовательской литературы, посвященной вопросам неолиберализма, аксиологических проблем высшего образования и глобализации. Были изучены 20 источников, в том числе работы ведущих зарубежных ученых-философов М. Эппла, А. Жиру, С. Мак-Клоски и других. Отобранные для исследования работы охватывают временной промежуток от 2000 годов по сегодняшний день.

Оригинальность / ценность исследования. В ходе анализа литературы рассматриваются факторы, повлиявшие на качество и эффективность высшего образования, представляются перспективы постковидного образования в будущем. Отдельно рассматривается такое направление, как неолиберализм, являющийся идеологией глобализации, глобальной повесткой дня. Обосновывается мнение, что пандемия не породила проблемы в сфере высшего образования, а лишь усугубила те, что уже имелись. Приводится обзор мнений зарубежных ученых, представляются их стратегии по выходу мирового высшего образования из кризиса, связанного как с пандемией, так и с неолиберальными (рыночным) подходом к образованию.

Результаты исследования. Неолиберальная модель образования, основанная на жесткой конкуренции, индивидуализме и свободной торговле – в эпоху пандемии дала сбой. Думается, что будущая перспектива развития высшего образования в мире будет пересмотрена в сторону снижения влияния неолиберализма и рынка, усиления государственного контроля и финансирования в этой сфере, гуманизации, гуманитаризации, фундаментализации и экологизации сферы высшего образования.

Ключевые слова: философия образования, неолиберализм, пандемия, COVID-19, ценности высшего образования, самочувствие студентов.

Благодарности: Работа выполнена при финансовой поддержке Министерства образования и науки Республики Казахстан в рамках научно-исследовательского проекта № AP09058341 «Трансформация ценностей казахстанской системы высшего образования в условиях поликультурного и глобализирующегося мира».

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ

Ашилова Мадина Серікбекқызы – PhD доктор, қауымдастырылған профессор, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: madina.almatytv@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7634-7727>*

Бегалинов Әлібек Серікбекұлы – PhD доктор, профессор-лектор, Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: alibek557@inbox.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7439-221X>.

Бегалинова Қалимаш Қапсамарқызы – философия ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: kalima910@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5575-5142>.

МРНТИ 06.56.21

JEL Classification: A13 R11 E24 I31 O18

<https://doi.org/10.52821/2789-4401-2021-5-44-53>

РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В КАЗАХСТАНЕ: АНАЛИЗ И ФАКТОРЫ

С. В. Беспалый

Инновационный Евразийский университет, Павлодар, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Целью исследования – является обзор и выявление того, как социальное предпринимательство развивается и какие факторы этому способствуют.

Методология. Обобщены концептуальные дебаты и оценка разнообразных эмпирических данных для более интегрированного понимания социального предпринимательства. Эта статья призвана внести ясность в понятие социального предпринимательства и его потенциал, и фактические отношения к социальному воздействию. Проведена оценка статистических данных развития предпринимательства в Казахстане, данных Ассоциации социальных предпринимателей Казахстана. Сформированы признаки совокупности: количество социальных предприятий в Казахстане и влияющие факторы: демографической группы, социальной группы, экономической группы. Использованы экономико-математические инструменты для определения зависимости факторов. Построена модель, корреляционно-регрессионной зависимости.

Оригинальность / ценность исследования заключается в исследовании и анализе состояния социального предпринимательства в современных условиях и рекомендации по совершенствованию развития социального предпринимательства в Казахстане.

Результаты исследования. В исследовании с использованием экономико-математического аппарата сделаны выводы о влиянии факторов на развитие социального предпринимательства в Казахстане. Социальные предприятия очень диверсифицированы, поскольку они работают во многих отраслях, включая финансовые услуги, коммерческие услуги, сельское хозяйство, здравоохранение и социальные услуги, с различными организационными структурами и связями с другими коммерческими и некоммерческими организациями. Такая диверсификация может привести к разным информационным потребностям, разным ожиданиям заинтересованных сторон, а также к разным возможным метрикам для оценки и анализа развития социального предпринимательства.

Ключевые слова: социальное предпринимательство, социальные инновации, инклюзивное предпринимательство, социальная ответственность, социальные ценности.

ВВЕДЕНИЕ

Ученые интерпретируют и рассматривают социальное предпринимательство как инструмент, для решения социальных проблем работников, благотворно влияющего на качество жизни и создающее возможности для трудоустройства. Социальное предпринимательство представляет собой предприятия, которые содействуют занятости уязвимых групп населения.

Обзор литературы. В начале развития этой области исследований авторы, такие как Дж. М. Прохаска [1] писал о том, как некоммерческие организации могут извлечь выгоду из предпринимательского мышления, и как справляться с проблемами, возникающими, когда традиционные ценности в некоммерческих организациях встречают ценности бизнеса в быстро меняющейся среде. П. Сундар [2] подчеркнул роль социальных предпринимателей и социального предпринимательства как агентов перемен и привел примеры того, как инновационные организации, основанные на инновациях, фактически создают альтернативные структуры власти в меняющемся обществе. Кроме того, Э. Де Леу

[3] утверждал, что такие процессы перемен, основанные на предпринимательстве, приобретают силу путем постепенной институционализации общества, и А. Фаулер [4] проблематизировал идеи социального предпринимательства и гражданских инноваций в неправительственных организациях развития в свете коммерческого предпринимательства и общественного благосостояния. Эти вклады в эту область чаще всего были тематическими исследованиями из разных контекстов, но в конечном итоге за ними последовала попытка разработать новые рамки для явления социального предпринимательства.

Исследования в области социального предпринимательства на современном этапе актуальны и востребованы. Открытый университет, Бирмингемский университет, Кембриджский университет, Делфтский технологический университет – это научные организации, которые занимаются исследованиями в области социального предпринимательства. Среди авторов, можно выделить М. Ниссенса, П. Трейси, Дж. Фергюсона, Дж. Дефорни, Дж. Мэйра, Б. Р. Смита, Р. Спира, Ч. Триведи, Д. Уэтли и Т. Куни [2]. Хотя большинство ученых согласны с тем, что исследования должны быть превращены в руководящие принципы, которые сообщают потенциальные вопросы и рекомендации о том, как следует интерпретировать данные [5], можно отметить, обзор литературы предполагает, что область исследований социального предпринимательства заслуживает отдельного внимания.

Главной темой социального предпринимательства выступает бизнес и его управление. Можно интерпретировать этот интерес как в значительной степени отражающий глобальные изменения в финансах, в окружающей среде, в бизнесе и в развитии сообщества. Сдвиг в сторону коллективного устойчивого развития, ориентированного на будущее, также, привлекает исследования в области социального предпринимательства.

Тенденции мирового развития ускорили практическое применение принципов социального предпринимательства. Таким образом, оценка тенденций и факторов развития социального предпринимательства в Казахстане поможет сформировать организационно-экономический механизм управления им.

В данной статье рассматриваются сущность и предпосылки становления социального предпринимательства, исследуется мировой опыт его развития, а также определяются тенденции и факторы, оказывающие влияние на социальное предпринимательство в Республике Казахстан, проводится количественная оценка.

На развитие национальной экономики прямое воздействие оказывают социальные процессы, которые происходят в обществе, и это воздействие только усиливается. В этой связи поддержка и развитие социального предпринимательства государством является необходимым. Многие страны создают нормативно-правовую базу, с помощью которой осуществляется государственная поддержка социального предпринимательства.

Социальное предпринимательство – это новое явление, на которое оказывают давление факторы, способствующие глобализации социального предпринимательства [6]. Это корпоративная социальная ответственность; сбои, происходящие в обществе; мировое неравенство капитала; инновационные достижения; ответственность государственных институтов. Социальное предпринимательство – это процесс возможностей для создания ценностных продуктов, при помощи инноваций [7].

Исследователи уделяют значительное внимание аспектам социального предпринимательства и тому, как предприниматели могут пересмотреть существующие решения для обеспечения финансовой, организационной, социальной и экологической устойчивости [8; 9].

Наиболее заметными сферами социального предпринимательства, являются, преобразующее влияние социального предпринимательства, социальные инновации [10], уточнение определения и границ социального предпринимательства [11], борьба с бедностью [12], драйверы и ценности для социальных предпринимателей [13] и типы процессов, существующих в организациях социальной направленности [14].

Хотя социальное предпринимательство не является абсолютно новым явлением, существует дефицит исследований и недостаток эмпирических знаний о том, как функционируют социальные предприятия.

Направлениями развития социального предпринимательства будут являться [15; 16]:

- инклюзивное развитие, то есть вовлеченность в формальный и неформальный сектора народного хозяйства изолированных групп и социальных слоев населения, общества;
- инновационное развитие и увеличение значимости социальных инноваций.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Социальное предпринимательство осуществляется внутри или за пределами бизнеса. В частности, некоторые авторы недавно подчеркнули появление гибридных организаций или новых форм социальных предприятий, которые используют как элементы некоммерческого, так и коммерческого сектора.

Социальные предприниматели являются альтруистическими предпринимателями, создающими экономическую ценность для сообществ, тем самым генерируя социальную ценность. В последние годы социальное предпринимательство стало популярным термином, используемым политиками, бизнесменами и учреждениями для обозначения предприятий, которые возвращают обществу, таких как предпринимательская деятельность, направленная на повышение социальной значимости и деловых выгод. Таким образом, социальное предпринимательство становится механизмом для устранения этих различий в богатстве, возможностях, образовательном доступе и экологических проблемах.

Существуют следующие причины возникновения социального предпринимательства в обществе. Во-первых, социальное предпринимательство создает предпосылки, для использования инновационных методов работы. Сокращение традиционных ресурсов, конкуренция за эти общие ресурсы, некоммерческим организациям необходимо использовать профессиональные бизнес-операции и маркетинговые методы для повышения эффективности продуктов и услуг.

Во-вторых, реальные условия требуют коллаборации всех частей современного общества, для улучшения жизни. Имеющиеся в обществе проблемы, социального характера, требуют от хозяйствующих субъектов принятия ответственности и успешного преодоления данных проблем. Это повысит ценность как для бизнеса, так и окажет положительное социальное воздействие [17]. Социальное предпринимательство – это тот инструмент, с помощью которого возможно решение проблем общества [18].

В ходе исследования нами определены следующие факторы влияния на социальные предприятия: развитие общества; государственно-частное партнерство; трансформация социальной структуры современного общества.

Направления развития современного общества. В условиях кризиса, влияния пандемии и ее последствий, нестабильного состояния на рынке труда, роста числа населения, находящегося за чертой бедности, общество должно искать пути для устойчивого развития, когда все составляющие должны быть увязаны едиными целями и направлениями деятельности обеспечивающего баланс.

Несмотря на отсутствие исследований и трудности с поиском данных для анализа, некоторые исследователи подтверждают, что мир социальных предприятий в Казахстане является диверсифицированным. Также признается, что социальные предприятия важны для социального развития и решения проблем. Несмотря на улучшения в государственной политике и в экономическом развитии, направленные на борьбу с социально-экономическим неравенством в Казахстане, которые доминировали в прошлом, поднимаются вопросы о качестве жизни населения. Социальными предприятиями, выступают те компании, которые защищают и практикуют социальную вовлеченность, расширяя возможности сообществ, делая их партнерами в производстве и потреблении товаров и услуг, повышая качество жизни. Эти предприятия также стали рассматриваться как «инклюзивные предприятия», которые могут работать в различных правовых форматах в соответствии с их характером работы и правовой средой, но по сути, они играют важную роль во многих процессах социальных изменений.

Государственно-частное партнерство. Это партнерство и тесное взаимодействие между государственными органами и субъектами частного бизнеса, которое имеет возможности реагировать на социальные проблемы и конечный результат, который влияет на развитие общества.

В Казахстане запланировано реализация 293 проектов, из них 17 проектов в социальной сфере, 56 в здравоохранении, 81 в образовании. В настоящее время на местном уровне реализовываются 99 проектов, на общую сумму 874 млрд. тенге. Взаимодействие бизнеса и государственной власти влияет

на экономический рост и инновационное развитие. Этим отношениям способствует институт государственно-частного партнерства.

В последние годы в социальном предпринимательстве началась значительная революция, когда государственные финансирующие организации и частные инвесторы начали преследовать социальные цели. В основе революции лежит стремление этих организаций использовать инновации и предпринимательство для поддержания и масштабирования воздействия в поддержку социальных и экологических целей. Социальные финансы рассматриваются как ключ к снятию ограничений социальных инноваций, поскольку они способны собирать и координировать капитал, ресурсы, знания и способности.

Социальные инновации – это сложный процесс, включающий взаимодействие между различными участниками, которые представляют разные и, возможно, конфликтующие роли на разных уровнях, что может быть, как разрушительным, так и стабилизирующим. Как следствие, социальные инновации во всем мире сложно масштабировать. Чтобы социальные инновации успешно решали социальные проблемы в Казахстане, они должны быть крупномасштабными и приводить к системным социальным инновациям. Однако стратегии масштабирования социальных предприятий остаются слишком маленькими, чтобы быть эффективными. Хотя социальное предпринимательство стало глобальным явлением, которое решает устойчивые социальные проблемы с помощью инноваций, его присутствие и влияние все еще остаются нишевыми в Казахстане.

Структура общества и социальные проблемы. Социальные предприниматели, как и другие предприниматели, движимы определенными факторами, а не одним элементом, именно неформальные институты особенно важны для социальных предпринимателей, поскольку они в значительной степени стимулируют появление социальных предприятий. В частности, социальные предприниматели руководствуются новыми социальными ценностями общества, а также личным и проактивным отношением к решению социальных проблем.

С практической точки зрения крайне важно, чтобы местные учреждения – государственные и частные – осознавали, что социальное предпринимательство может способствовать решению социальных проблем сообщества, а также повышению коллективного благополучия. Ожидается, что социальный предприниматель будет использовать поддержку, предлагаемую официальными учреждениями, и, следовательно, социальные предприятия будут реализовываться с большей легкостью. Более того, использование неформальных институтов в качестве механизмов финансовой поддержки, таких как социальные сети, можно заменить использованием формальных институтов. Следовательно, сети можно было бы использовать специально для привлечения человеческих ресурсов к участию в социальных проектах.

В Казахстане профильные министерства стараются уделять большое внимание решению социальных проблем населения. Социальные предприниматели эффективно развиваются в США и Европе, используя условия для развития социального предпринимательства в этих регионах, которые служат центрами для деятельности социального предпринимательства. В мировом сообществе созданы крупные фонды, предоставляющие гранты социальным предпринимателям, такие как Ashoka, Echoing Green и Draper-Richards [19; 20].

Синтез государственного сектора и предпринимательства содействует занятости и снижению безработицы, развитию социальных инноваций, появлению новых форм взаимодействия с гражданским обществом, развитию инклюзивного предпринимательства.

Для содействия развитию социального предпринимательства возможно следующее. Во-первых, правительство может разработать позитивную политику, такую как снижение налогов и начальные фонды, чтобы стимулировать деятельность социального предпринимательства, чтобы побудить социальных предпринимателей создать социальные предприятия. Поэтому, как правительство стратегически поддерживает деятельность социального предпринимательства, очень важно. Если правительство введет политику снижения налогов в отношении деятельности социального предпринимательства, социальный предприниматель будет иметь высокую степень познавательной желательности и осуществимости для начала деятельности в области социального предпринимательства, а социальное предпринимательство облегчит жизнь. Программы обучения социальному предпринимательству по-

звоят налаживать связи между предпринимателями и получать знания от таких кратковременных, но необходимых площадок развития.

Во-вторых, правительство, университет и ассоциация могут работать вместе, чтобы развивать социальную и институциональную среду для поощрения деятельности в области социального предпринимательства.

Социальное предпринимательство в Казахстане. Недостаточность статистических данных и однополосность деятельности субъектов социального предпринимательства не дают всесторонне оценить глубину влияния факторов, способствующих развитию. Нехватка информации не позволяет провести оценку влияния факторов. При этом, на основании исследований в области социального предпринимательства, Казахстана, данных Ассоциации социальных предпринимателей, нами сформирована совокупность признаков, таблица 1: признак-результат (y) – количество социальных предприятий в Казахстане и признаки-факторы (x).

x_1 – количество людей с особыми потребностями, которым необходимо трудоустройство, тыс. чел.; x_2 – уровень безработицы, %; x_3 – уровень бедности населения, %; x_4 – удельный вес расходов на социальную защиту в валовом внутреннем продукте, %; x_5 – валовый внутренний продукт на душу населения, долл. США; x_6 – индекс потребительских цен, %; x_7 – доля организаций, внедряющих инновации.

Выделим три группы факторов: демографическая группа (x_1), социальная группа (x_2, x_3, x_4), группа экономическая (x_5, x_6, x_7). Демографическая и социальная группы факторов учитывают взаимосвязь связей, составляющих социальной сферы политику государства в области социальной защиты, экономическая группа факторов показывает экономическое благосостояние в развитии общества. Выбранные группы факторов характеризуют детерминанты развития социального предпринимательства.

Таблица 1 – Данные для анализа

год	y	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7
2017	183	536,8	0,5	4,8	13,9	8316	18,1	1,19
2018	187	549,5	0,9	5,9	13,8	5941	13,5	1,08
2019	204	554,9	1,0	5,7	14,5	4989	11,8	1,54
2020	211	552,6	1,1	6,0	15,0	5586	10,1	0,62

Примечание – составлено автором

Применим экономико-математические инструменты для поиска зависимостей факторов и построении модели, $y = f(x)$, (1) отражающую корреляционно-регрессионную зависимость (Таблица 2).

Таблица 2 – Корреляционно-регрессионный анализ

Фактор	Коэффициент корреляции	Зависимость между переменными	Среднее отклонение расчетных значений от фактических
x_1	0.875	$y = 125.47724 + 0.59092 * X_1$	5.0 %
x_2	0.617	$y = 148.19792 + 45.10417 * X_2$	5.2 %
x_3	0.519	$y = 193.78265 + 1.93445 * X_3$	6.0 %
x_4	0.854	$y = 24.74258 + 11.84124 * X_4$	5.5 %
x_5	0.594	$y = 214.79118 + 0.00500 * X_5$	5.9 %
x_6	-0.565	$y = 193.22662 - 0.44005 * X_6$	4.9 %
x_7	0.251	$y = 170.21434 + 12.73321 * X_7$	5.7 %

Примечание – составлено автором

В Казахстане на предприятиях используют труд людей с особыми потребностями, но не все предприятия берут на работу людей с особыми потребностями. Уровень бедности населения, уровень безработицы не являются главенствующими. В Казахстане существует скрытая безработица, которую сложно оценить, а также средний уровень заработной платы может отличаться от реальных заработных плат населения.

Consumer Price Index (CPI) или «индекс инфляции», данный показатель постоянно растет в Казахстане, что носит обратную связь. В Казахстане все больше людей создают социальные предприятия.

Как решить социальные проблемы? Этот диалог достаточно широк и к нему подходят со многих сторон. Современные социальные проблемы – это: борьба с бедностью, утилизация отходов, восстановление ресурсов, развитие сообществ, местный экономический рост и многое другое. Проблема решения социальных проблем возросла в последние годы и во многих отношениях является «горячей темой». Изменения в глобальном климате, экономическом росте и уровне жизни требуют нового акцента на социальные, экологические и экономические реалии и, следовательно, на новые взгляды на разработку государственной политики, которые способствуют созданию более устойчивых сообществ.

Социальные проблемы возможно решать через восстановление ресурсов, социальное предпринимательство, наряду с переработкой, социальной экономикой, сокращением бедности и социальной интеграцией. Идея заключается в том, что неформальное восстановление ресурсов – сбор перерабатываемых материалов из потока отходов и городской среды, известный как биннинг – может способствовать экологической устойчивости. Решение социальных проблем на местном, региональном, национальном и глобальном уровнях может быть огромным мероприятием, но при сосредоточении внимания на восстановлении ресурсов, социальном предпринимательстве, сокращении бедности и т.д.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ (ВЫВОДЫ)

По итогам анализа, необходимо сделать следующие выводы:

- социально-экономическое неравенство граждан является результатом развития общества. В Казахстане социальная политика государства, в том числе вопросы демографии, расходы на социальную защиту, остаются в стороне, в отличие от экономического развития. Инклюзивный показатель «численность людей с особыми потребностями, нуждающихся в трудоустройстве», говорит о том, что необходимы инструменты для эффективного роста благосостояния граждан страны, и развитие социального предпринимательства один из таких инструментов. Многофакторный корреляционно-регрессионный анализ показал высокую связь наиболее влиятельных факторов: уровень безработицы и уровень бедности населения, исходя из этого, в Казахстане существует необходимость улучшения благосостояния населения, реализацию эффективной социальной политики и защиты населения, поддержке внедрения социальных инноваций;

- помимо исследованных факторов, на развитие социального предпринимательства влияют экономическое благосостояние, конкурентный потенциал, финансовая система и др. факторы.

В мире и в Казахстане, будущие исследования могут быть по системам социальных инноваций и определению создания и коммерциализации социальных ценностей, а также организация социальных предприятий, мобилизация социального капитала и борьба с бедностью посредством микрофинансирования. Еще одной важной областью исследования социального предпринимательства, которая должна быть исследована в Казахстане, это типы начальных процессов, способствующих созданию социальных предприятий. Как только больше внимания будет уделено таким областям, исследователи смогут определить, как бизнес развивается от идеи до действующего социального предприятия.

Рост социальных проблем в обществе приводит к развитию социального предпринимательства. Предпосылками для развития социального предпринимательства в современных условиях являются: инклюзивное развитие, устойчивое развитие и рост социальных инноваций, а также социальная ответственность страны.

Изученные предпосылки позволяют выявить следующие факторы влияния: цели социального развития, изменения в сфере занятости, социальной структуры общества. На факторы развития социального предпринимательства влияют национальные особенности законодательства, социально-экономические, демографические и культурные условия.

Эмпирическое исследование с использованием статистических методов позволяет оценить и выделить социальные и демографические факторы, которые необходимо учитывать в государственном регулировании и стратегическом развитии.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. Prochaska J. M. Social entrepreneurship: a challenge for mental health managers // *Mental Health Administration and Policy*. – 1994. – № 21(6). – P. 531–535.
2. Pierre A., von Friedrichs J., Vincent J. Review of Social Entrepreneurship Research: Book chapter // In: Lundström A., Zhou C., von Friedrichs Y., Sundin E. (Eds.) *Social Entrepreneurship. International Entrepreneurship Studies*. – Springer, 2014. – № 29. – P. 43-69.
3. De Leeuw E. Healthy cities: urban social entrepreneurship for health // *Health Promotion International*. – 1999. – № 14(3). – P. 261–269.
4. Fowler A. NGDOS as a historic moment: beyond helping social entrepreneurship or civic innovation? // *Third World Quarterly*. – 2000. – № 21(4). – P. 637–654.
5. Edmondson A. C., McManus S. E. Methodological fit in research management // *Academy of Management Review*. – 2007. – № 32(4). – P. 1155–1179.
6. Dees J. G., Battle Anderson B. Framing a theory of entrepreneurship: Building on two schools of practice and thought // *ARNOVA Occasional Paper Series: Research on Social Entrepreneurship: Understanding and Contributing to an Emerging Field*. – 2006. – № 1(3). – P. 39-66.
7. Martin R. L., Osberg S. Social entrepreneurship: the case for definition // *Stanford Social Innovation Review*. – 2007. – № 5(2). – P. 28–39.
8. Austin J., Stevenson H., Wei-Skillern J. Social and commercial entrepreneurship: Same, different, or both? // *Entrepreneurship Theory and Practice*. – 2006. – № 30(1). – P. 1-22.
9. Беспалый С. В., Давиденко Л. М., Бекниязова Д. С., Кашук Л. И. Социальное предпринимательство, способствующее устойчивому развитию: международный опыт // *Научный журнал «Статистика, учет и аудит»*. – 2020. – Т. 3. – № 78. – С. 121-126.
10. Mair J., Martí I. Social Entrepreneurship Research: A Source of Explanation, Prediction, and Delight // *World Business Journal*. – 2006. – № 41(1). – P. 36–44.
11. Беспалый С. В. Социальное предпринимательство и его роль в социальном воздействии на общество // *Grand Altai Research & Education*. – 2020. – № 1. – С. 33-41.
12. Peredo A. M., McLean M. Social entrepreneurship: a critical review of the concept // *World Business Journal*. – 2006. – № 41(1). – P. 56–65.
13. Nyssens M., Defourny J. Conceptions of Social Enterprise and Social Entrepreneurship in Europe and the United States: Convergences and Divergences // *Journal of Social Entrepreneurship*. – 2010. – Vol. 11. – P. 32-53.
14. Hemingway C., MacLagan P. Personal values of managers as drivers of corporate social responsibility // *Journal of Business Ethics*. – 2004. – № 50. – P. 33–44.
15. Bidet E., Eum H., Ryu J. Diversity of Social Enterprise Models in South Korea // *Voluntas*. – 2018. – № 29. – P. 1261-1273.
16. Smith B. R., Stevens Ch. E. Different types of social entrepreneurship: The role of geography and embeddedness on the measurement and scaling of social value // *Entrepreneurship & Regional Development*. – 2010. – № 22(6). – P. 575-598.
17. Swanson L. A., Zhang D. The Social Entrepreneurship Zone // *Journal of Nonprofit & Public. Sector Marketing*. – 2010. – № 22(2). – P. 71–88.
18. Nogales R., Díaz M., Marcuello C. Social enterprises and their ecosystems in Europe: country report: Spain / European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion. – Publications Office, 2020. – 130 p. – DOI: <https://data.europa.eu/doi/10.2767/730936>.
19. Kickul J., Lyons T. S. Financing Social Enterprises // *Entrepreneurship Research Journal*. – 2015. – № 5(2). – P. 83-85.
20. Chella E., Nicolopoulou K., Karatas-Ozkan M. Social entrepreneurship and enterprise: International and innovation perspectives // *Entrepreneurship & Regional Development*. – 2010. – № 22(6). – P. 485-493.

REFERENCES

1. Prochaska, J. M. (1994). Social entrepreneurship: a challenge for mental health managers. *Mental Health Administration and Policy*, 21(6), 531-535.
2. Pierre, A., von Friedrichs, J. and Vincent, J. (2014). Review of Social Entrepreneurship Research: Book chapter. *Social Entrepreneurship. International Entrepreneurship Studies*, 29, 43-69.
3. De Leeuw, E. (1999). Healthy cities: urban social entrepreneurship for health. *Health Promotion International*, 14(3), 261-269.
4. Fowler, A. (2000). NGDOS as a historic moment: beyond helping social entrepreneurship or civic innovation? *Third World Quarterly*, 21(4), 637-654.
5. Edmondson, A. C. and McManus, S. E. (2007). Methodological fit in research management. *Academy of Management Review*, 32(4), 1155-1179.
6. Dees, J. G. and Battle Anderson, B. (2006). Framing a theory of entrepreneurship: Building on two schools of practice and thought. *ARNOVA Occasional Paper Series: Research on Social Entrepreneurship: Understanding and Contributing to an Emerging Field*, 1(3), 39-66.
7. Martin, R. L. and Osberg, S. (2007). Social entrepreneurship: the case for definition. *Stanford Social Innovation Review*, 5(2), 28-39.
8. Austin, J., Stevenson, H. and Wei-Skillern, J. (2006). Social and commercial entrepreneurship: Same, different, or both? *Entrepreneurship Theory and Practice*, 30(1), 1-22.
9. Bepalyy, S. V., Davidenko, L. M., Bekniyazova, D. S. and Kashuk, L. I. (2020). Social'noe predprinimatel'stvo, sposobstvuyushchee ustojchivomu razvitiyu: mezhdunarodnyj opyt. *Scientific journal «Statistics, accounting and audit»*, 3(78), 121-126 (in Russian).
10. Mair, J. and Martí, I. (2006). Social Entrepreneurship Research: A Source of Explanation, Prediction, and Delight. *World Business Journal*, 41(1), 36-44.
11. Bepalyy, S. V. (2020). Social'noe predprinimatel'stvo i ego rol' v social'nom vozdejstvie na obshchestvo. *Grand Altai Research & Education*, 1, 33-41 (In Russian).
12. Peredo, A. M. and McLean, M. (2006). Social entrepreneurship: a critical review of the concept. *World Business Journal*, 41(1), 56-65.
13. Nyssens, M. and Defourny, J. (2010). Conceptions of Social Enterprise and Social Entrepreneurship in Europe and the United States: Convergences and Divergences. *Journal of Social Entrepreneurship*, 11, 32-53.
14. Hemingway, C. and MacLagan, P. (2004). Personal values of managers as drivers of corporate social responsibility. *Journal of Business Ethics*, 50, 33-44.
15. Bidet, E., Eum, H. and Ryu, J. (2018). Diversity of Social Enterprise Models in South Korea. *Voluntas*, 29, 1261-1273.
16. Smith, B. R. and Stevens, Ch. E. (2010). Different types of social entrepreneurship: The role of geography and embeddedness on the measurement and scaling of social value. *Entrepreneurship & Regional Development*, 22(6), 575-598.
17. Swanson, L. A. and Zhang, D. (2010). The Social Entrepreneurship Zone. *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, 22(2), 71-88.
18. European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion, Nogales, R., Díaz, M. and Marcuello, C. (2020). *Social enterprises and their ecosystems in Europe: country report: Spain*, Publications Office, 130 p., DOI: <https://data.europa.eu/doi/10.2767/730936>.
19. Kickul, J. and Lyons, T. S. (2015). Financing Social Enterprises. *Entrepreneurship Research Journal*, 5(2), 83-85.
20. Chella, E., Nicolopoulou, K. and Karatas-Ozkan, M. (2010). Social entrepreneurship and enterprise: International and innovation perspectives. *Entrepreneurship & Regional Development*, 22(6), 485-493.

THE DEVELOPMENT OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN KAZAKHSTAN: ANALYSIS AND FACTORS

S. V. Bepalyy

Innovative Eurasian University, Pavlodar, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the study is to review and identify how social entrepreneurship develops and what factors contribute to it.

Methodology. Summarized conceptual debate and assessment of a variety of empirical data for a more integrated understanding of social entrepreneurship. This article aims to clarify the concept of social entrepreneurship and its potential, and the actual relationship to social performance. The assessment of statistical data on the development of entrepreneurship in Kazakhstan, data of the Association of Social Entrepreneurs of Kazakhstan. The signs of the aggregate were formed: the number of social enterprises in Kazakhstan and the influencing factors: demographic group, social group, economic group. Used economic and mathematical tools to determine the dependence of factors. A model of correlation-regression dependence has been built.

The originality / value of the study lies in the study and analysis of the state of social entrepreneurship in modern conditions and recommendations for improving the development of social entrepreneurship in Kazakhstan.

Findings. In the study using the economic and mathematical apparatus, conclusions were drawn about the influence of factors on the development of social entrepreneurship in Kazakhstan. Social enterprises are highly diversified as they operate across many industries, including financial services, commercial services, agriculture, health care and social services, with different organizational structures and relationships with other commercial and non-profit organizations. This diversification can lead to different information needs, different expectations of stakeholders, as well as different possible metrics for assessing and analyzing the development of social entrepreneurship.

Keywords: social entrepreneurship, social innovation, inclusive entrepreneurship, social responsibility, social values.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК КӘСІПкерліктің дамуы: ТАЛДАУ ЖӘНЕ ФАКТОРЛАР

С. В. Беспалый

Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – әлеуметтік кәсіпкерліктің даму жағдайын және оған ықпал етуші факторларды қарастыру және анықтау.

Әдіснамасы – әлеуметтік кәсіпкерлікті кешенді түсіну үшін жинақталған концептуалды пікірталас және әртүрлі эмпирикалық деректерді бағалау. Бұл мақала әлеуметтік кәсіпкерлік ұғымын және оның әлеуетін және әлеуметтік нәтижеге нақты қатынасын түсіндіруге бағытталған. Қазақстандағы кәсіпкерліктің дамуы туралы статистикалық мәліметтерге, Қазақстанның әлеуметтік кәсіпкерлер қауымдастығының мәліметтеріне баға берілді. Жиынтық белгілері қалыптастырылды: Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпорындардың саны және әсер етуші факторлар: демографиялық топ, әлеуметтік топ, экономикалық топ. Факторлардың тәуелділігін анықтау үшін экономикалық-математикалық құралдар қолданылады. Корреляциялық-регрессиялық тәуелділік моделі құрастырылды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы – қазіргі жағдайдағы әлеуметтік кәсіпкерліктің жағдайын зерттеу және талдау және Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерлікті дамытуды жақсарту бойынша ұсыныстар.

Зерттеу нәтижелері. Зерттеуде экономикалық-математикалық аппаратты қолдану арқылы Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерліктің дамуына факторлардың әсері туралы қорытындылар жасалды. Әлеуметтік кәсіпорындар жоғары әртараптандырылған, өйткені олар қаржылық қызметтерді, коммерциялық қызметтерді, ауыл шаруашылығын, денсаулық сақтауды және әлеуметтік қызметтерді қоса алғанда, әртүрлі ұйымдық құрылымдармен және басқа коммерциялық және коммерциялық емес ұйымдармен қарым-қатынастары бар көптеген салаларда жұмыс істейді. Бұл әртараптандыру әртүрлі ақпараттық қажеттіліктерге, мүдделі тараптардың әртүрлі күтулеріне, сондай-ақ әлеуметтік кәсіпкерліктің дамуын бағалау мен талдаудың әртүрлі ықтимал өлшемдеріне әкелуі мүмкін.

Түйін сөздер: әлеуметтік кәсіпкерлік, әлеуметтік инновация, инклюзивті кәсіпкерлік, әлеуметтік жауапкершілік, әлеуметтік құндылықтар.

ОБ АВТОРЕ

Беспалый Сергей Владимирович – кандидат экономических наук, профессор, Инновационный Евразийский университет, Павлодар, Республика Казахстан, e-mail: sergeybesp@mail.ru, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-7462-5340>.

MPHTI 06.71.02

JEL Classification: C52

<https://doi.org/10.52821/2789-4401-2021-5-53-63>

РЕЙТИНГОВАЯ ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ВУЗОВ И БИЗНЕСА ПО РЕГИОНАМ КАЗАХСТАНА

Т. П. Драг^{1*}, З. А. Сальжанова¹, А. А. Витренко²

¹Карагандинский университет Казпотребсоюза, Караганда, Республика Казахстан

²Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

АННОТАЦИЯ

Цель исследования. Статья посвящена освещению и анализу результатов рейтинговой оценки эффективности взаимодействия вузов и бизнеса на основе расчета интегрального показателя на мезо-уровне по регионам Республики Казахстан для принятия дальнейших решений при разработке региональной политики в области высшего образования и осуществления поддержки вузов тех регионов, которые наиболее результативно взаимодействуют с реальным сектором экономики.

Методология. В исследовании использован методический подход к расчету интегрального показателя.

Оригинальность / ценность исследования. Данная оценка позволяет на основе имеющихся статистических данных объективно определить эффективность взаимодействия вузов и бизнеса по регионам.

Результаты исследования. Проведенная оценка позволила определить, что лидерами регионального рейтинга являются регионы с высоким уровнем образовательно-научного потенциала.

Ключевые слова: оценка эффективности, взаимодействие вузов и бизнеса (ВВБ), интегральный показатель, рейтинг, результативность, удельный вес.

ВВЕДЕНИЕ

Современный вуз, представляя собой единство образования, науки, бизнеса, индустрии и инноваций, играет роль центра в развитии инновационной экосистемы региональной экономики. Во-первых, вузы занимаются подготовкой и переподготовкой специалистов для отраслей экономики и социальной сферы. Во-вторых, развитие в вузе науки и инноваций повышают инновационный потенциал региона, делая вузы интеллектуальными центрами, генерирующими новые идеи, вырабатывая решения социально-экономических проблем. В-третьих, вузы становятся инициаторами коммерциализации результатов научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ (НИОКР) и инновационной деятельности.

Поэтому одним из условий становления сильных регионов является создание сильных университетов в регионах. Подтверждение этому, Послание народу Казахстана Главы государства Касым-Жомарта Токаева [1], в котором он отметил необходимость развития регионов, при котором сильные вузы делают сильными регионы, которые в свою очередь, делают сильной страну.

Для реализации Послания планируется модернизация региональных вузов, которые будут отобраны по определённым критериям. В связи с этим, вызывает вопросы механизм принятия решений по отбору региональных вузов и оценке критериев результативности поддержки вузов, который, по мнению авторов, должен быть основан на оценке результативности взаимодействия вузов и бизнес-сектора по регионам.

Существует достаточное большое количество подходов к оценке результативности взаимодействия вузов с реальным сектором экономики. Если говорить об актуальных исследованиях зарубежных авторов, то можно привести следующих: М. Беллинг, Ю. Эрикссон [2] по разработке модели оценки сотрудничества университетов с обществом Шведского федерального агентства по развитию инновационных систем; А. Каклаускас, А. Банайтис, Ф. А. Ф. Феррейра, Ж. Ж. М. Феррейра, Д. Амаратунга, Н. Лепкова, И. Убарте и Н. Банайтене [3] по системе оценки устойчивого взаимодействия вузов и промышленности; А. Попеску [4] по основам оценки вклада высшего образования в региональное развитие; Л. Шереш, В. Павличевич, П. Тумбас, П. Маткович, М. Марич с показателями для оценки взаимодействия университетов и предприятий [5].

Исследования российских авторов по оценке взаимодействия вузов и бизнеса представлены работами: И. А. Павловой [6] по оценке результативности взаимодействия вузов и бизнеса в региональной инновационной системе; В. М. Зуева, С. В. Манахова, А. В. Рыжаковой [7] по оценке эффективности взаимодействия вузов с внешними партнерами; И. Г. Кревского, С. В. Матюкина, А. В. Осташкова [8] по обеспечению эффективного взаимодействия вузов с реальным сектором экономики за счет разработки методического подхода к оценке эффективности функционирования информационной среды сетевого взаимодействия субъектов инновационного процесса; Т. В. Федосовой, Т. В. Морозовой [9] по оценке эффективности форм взаимодействия между вузами и предприятиями; А. А. Носкова [10] по разработке методических направлений оценки инновационного развития регионов и научно-инновационной деятельности вузов; Д. Г. Родионова, Д. С. Величенковой [11] по взаимодействию между вузами и региональным инновационным развитием и разработке методики оценки эффективности региональной инновационной системы с учетом вклада вузов; А. А. Фирсовой, Е. В. Огурцовой, О. В. Перфильевой [12] по разработке показателей оценки вклада вузов в инновационное развитие регионов.

Из исследований казахстанских авторов, связанных с темой статьи, необходимо отметить: Ж. Мукашеву [13] с оценкой академического и неакадемического сотрудничества между университетами и предприятиями; А. М. Абдырова, К. А. Сарбасову, Ж. М. Ташкенбаеву [14] с описанием индикаторов исследовательского вуза, которые описывают их вклад в инновационное развитие Казахстана.

Таким образом, несмотря на наличие исследований зарубежных и российских авторов по созданию системы показателей для оценки эффективности взаимодействия вузов и бизнеса, в том числе, и на региональном уровне, что касается казахстанских исследователей, то они представлены единичными исследованиями.

Следовательно, целью настоящей статьи является представление результатов оценки результативности взаимодействия вузов и бизнеса по регионам на основе расчета интегрального показателя на

основе доступных статистических данных, как вклада в разработку системы оценки эффективности взаимодействия вузов и бизнеса, а также для разработки региональной политики и осуществления поддержки вузов тех регионов, которые наиболее результативно взаимодействуют с реальным сектором экономики.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

При отборе показателей для оценки эффективности взаимодействия вузов и бизнеса авторы опираются на следующие положения:

1) в условиях академического капитализма, по сути, все вузы становятся предпринимательскими, следовательно индикаторы подобраны по функциям вуза предпринимательского типа [6], которые реализуются во взаимодействии с бизнесом на разных типах рынков: трудоустройство на рынке труда, образование на рынке основных образовательных услуг, наука на рынке научно-технической продукции и услуг, предпринимательство на рынке инновационных продуктов и услуг с соответствующими формами взаимодействия и индикаторами для оценки результативности этого взаимодействия (Таблица 1);

2) в условиях перехода к постиндустриальной экономике основным фактором экономического роста становится образование, человеческий капитал и инвестиции в него, а производительность [7] являясь одним из факторов экономического роста рассматривается, как результативный показатель.

Таблица 1 – Показатели для оценки эффективности взаимодействия вузов и бизнеса по функциям и формам взаимодействия

Форма взаимодействия	Индикатор
Функция - Трудоустройство	
Содействие бизнеса в трудоустройстве	- Количество трудоустроенной молодежи с высшим и незаконченным высшим образованием
Функция - Образование	
Участие бизнеса в: разработке и реализации образовательных программ, мониторинге эффективности обучения и оценке качества обучения	- Количество выпускников, окончивших на «хорошо» и «отлично»
Мобильность, стажировки, обмен	
Внедрение дуального обучения	
Функция - Образование-предпринимательство	
Целевое обучение по заказу бизнеса	- Объем услуг высшего образования, оказанных предприятиям
Дополнительное обучение сотрудников	
Создание образовательной среды	
Функция - Наука	
Совместные исследования с бизнесом	- Количество поданных заявок на получение патентов национальными заявителями - Количество выданных патентов национальным заявителям
Наставничество PhDs and Masters работ со стороны бизнеса	
Наука-предпринимательство	
Проведение исследований на заказ для бизнеса	- Объем услуг высшего образования, оказанных предприятиям
Консультации бизнесу	
Предпринимательство	
Открытие и поддержание стартапов	- Количество предприятий, активных в области инноваций и сотрудничающих в инновационной деятельности со сторонними организациями - Объем инновационной продукции - Количество созданных и используемых новых технологий, объектов техники
Коммерциализация результатов НИР через спинофф для продажи созданных технологий или создания производства	
Организация мелко-серийного производства	
Примечание - составлено авторами на основе источников	[6; 10; 12]

Исходными данными для расчетов являются сведения (Таблицы 2, 3), характеризующие аспекты взаимодействия вузов и предприятий из: 1) статистических сборников [15] по образованию, науки,

инноваций, труда и занятости; 2) годовых отчетов РГП «Национальный институт интеллектуальной собственности» [16; 17]. Метод состоит в решении таких задач, как [18]: 1) подбор статистических показателей, характеризующих качество взаимодействия вузов и предприятий по регионам, по годам или за период; 2) приведение показателей к единому диапазону – удельному весу, выраженному в процентах, при котором возможно сравнение данных в разных единицах измерения; 3) агрегирование – объединение нескольких показателей по четырем категориям для получения комплексного показателя по двум элементам, таким как регионы и годы; 4) присвоение значениям показателей веса; 5) проведение расчета показателей в пределах каждой категории, соответствующего результата по определенным элементам пространственно-временной локализации; 6) вычисление интегрального среднеарифметического показателя эффективности взаимодействия по регионам и годам; 7) представление результатов рейтинга в виде итоговой таблицы.

Для проведения рейтинговой оценки эффективности взаимодействия вузов и бизнеса предлагается использование следующих приведенных показателей по категориям с присвоенными им значениями веса (таблица 4).

После приведения данных показателей к единому диапазону – удельному весу, выраженному в процентах, для каждого показателя определяется его значимость (вес). Сумма весов каждой категории равна 1.

Таблица 2 – Исходные показатели для расчетов по регионам Казахстана за 2015 год

№	Область/ Город	Трудоустройство молодежи с в.о, тыс. человек	Выпускники, окончившие на «хорошо и отлично», человек	Подано заявок на получение патентов, ед	Выдано патентов, ед.	Предприятия, имеющие инновации, ед.	Предприятия, сотрудничающие в инновационной деятельности, ед	Объем инновационной продукции, млн. тт.	Количество созданных и используемых новых технологий и объектов техники, ед.	Оказано услуг высшего образования предприятиям, тыс. тт.	ВДС, тыс. тт.	ВРП, млн. тт.
1	Казахстан	958,5	119578	1874	1618	2585	1000	377 196,7	3 704	4850362	4552,9	39662088,4
2	Ақмолинская	30,9	2268	48	39	90	40	13 217,2	108	0	2 258,4	1121025
3	Ақтөбінская	35,2	5310	29	13	86	50	1 838,8	123	38 235	3 706,5	1769175,2
4	Алматынская	92,6	2698	78	78	114	57	15 699,2	114	196 034	1 750,0	1976047,7
5	Атырауская	31,4	2747	17	6	102	19	7 506,1	93	85 844	12 844,7	4216773,5
6	Западно-Казахстанская	29,4	4922	40	30	35	8	3 316,7	17	5 977	4 772,8	1709952,7
7	Жамбылская	36,5	6940	113	74	90	23	23 163,7	181	0	1 725,8	1014504,6
8	Қарағандынская	63,5	11642	120	96	216	70	18 442,5	187	0	4 044,9	3107085,6
9	Қостанайская	34,8	4128	46	25	218	57	47 252,6	196	0	2 385,2	1378258,4
10	Қызылордынская	29,4	2835	15	16	99	42	6 930,3	85	55 158	3 321,2	1164800
11	Манғыстауская	22,9	533	15	9	41	21	1 234,6	29	9 409	6 590,0	2123785,5
12	Павлодарская	28,2	23509	101	69	65	34	1 838,3	66	3 449	3 751,8	1736155,9
13	Северо-Казахстанская	20,7	3094	29	42	111	85	11 753,8	715	51 415	2 224,5	837179,9
14	Южно-Казахстанская	122,6	1344	158	93	160	42	61 465,6	168	0	1 838,5	1286335,7
15	Восточно-Казахстанская	51,8	7463	84	87	240	92	13 420,9	208	79 550	2 904,4	2311366,2
16	Нұр-Сұлтан	82,8	10093	272	218	541	134	111 239,6	396	33 079	9 116,7	4809636,5
17	Алматы	245,8	30052	709	722	377	226	38 876,9	1018	1 207 917	9 611,9	9100006
Примечание – составлено авторами на основе источников [15; 16]												

Таблица 3 – Исходные показатели для расчетов по регионам Казахстана за 2020 год

№	Область/ Город	Трудоустройство молодежи в/о, тыс. человек	Выпускники, окончившие на «хорошо и отлично», человек	Подано заявок на получение патентов, ед	Выдано патентов, ед.	Предприятия, имеющие инновации, ед.	Предприятия, сотрудничающие в инновационной деятельности, ед	Объем инновационной продукции, млн. тг.	Количество созданных и используемых новых технологий и объектов техники, ед.	Оказано услуг высшего образования предприятиям, тыс. тг.	ВДС, тыс. тг.	ВРП, млн. тг.
1	Казахстан	890,7	113538	1922	1688	3236	1202	1 664 604,1	5332	9932274	51105,1	70649033,2
2	Акмолинская	21,3	1586	41	26	86	54	54 572,8	155	0	1 719,3	2 283 939,8
3	Актюбинская	30,2	6092	30	26	124	53	44 048,5	85	260505	2 706,5	2 956 872,2
4	Алматинская	91,7	2170	77	92	163	43	56 967,2	31	171341	1 283,2	3 731 039,5
5	Атырауская	22,7	3020	22	18	108	25	402 391,9	102	139850	11 340,8	7 738 259,2
6	Западно-Казахстанская	38,1	8024	54	35	46	22	19 814,2	44	100062	3 335,3	2 735 953,1
7	Жамбылская	52,7	5458	52	63	100	26	63 504,5	60	0	1 335,7	1 901 385,0
8	Карагандинская	39,0	10469	183	164	281	133	138 169,8	230	372404	3 309,9	6 099 856,2
9	Костанайская	22,9	4314	16	33	191	49	355 435,2	250	27437	1 740,4	2 872 209,6
10	Кызылординская	24,1	2491	25	30	79	27	20 365,9	281	86376	1 986,9	1 645 067,2
11	Мангистауская	32,0	650	24	17	82	38	6 516,0	32	128434	3 824,5	3 074 392,9
12	Павлодарская	24,4	3239	64	55	101	79	94 861,9	28	152291	2 767,8	3 120 136,9
13	Северо-Казахстанская	14,0	1214	30	46	136	54	25 500,6	496	0	1 360,3	1 571 903,6
14	Туркестанская	97,9	1685	18	13	93	36	11 633,7	114	19180	836,9	2 384 159,3
15	Восточно-Казахстанская	57,2	6764	85	79	236	99	110 323,2	107	45426	2 353,2	4 605 532,1
16	Нур-Султан	73,6	8737	340	233	453	86	55 511,1	2046	1276872	4 588,2	7 975 283,1
17	Алматы	195,1	29096	762	738	856	336	54 485,8	1111	7583091	4 715,9	13 459 802,6
18	Шымкент	53,6	18529	83	54	101	42	150 501,9	160	16194	1 900,3	2 493 240,9
Примечание – составлено авторами на основе источников [15; 17]												

Таблица 4 – Приведенные показатели для проведения оценки эффективности взаимодействия вузов и бизнеса по регионам

Категория	Показатель	Вес
Результативность обучения	- Доля трудоустроенных выпускников	0,6
	- Доля выпускников, окончившие на «хорошо» и «отлично»	0,4
Результативность НИРД	- Доля поданных заявок национальными заявителями на получение патентов	0,4
	- Доля выданных патентов национальным заявителям	0,6
Результативность инновационной деятельности	- Доля предприятий, имеющих инновации	0,2
	- Доля предприятий, сотрудничающих в сфере инновационной деятельности с другими организациями	0,4
	- Доля объема инновационной продукции	0,2
	- Доля созданных и используемых новых технологий, и объектов техники	0,2
Результативность экономической деятельности	- Доля услуг высшего образования, оказанных предприятиям	0,4
	- Доля валовой добавленной стоимости (ВДС)	0,3
	- Доля валового регионального продукта (ВРП)	0,3
Примечание – составлено авторами		

Интегральный показатель рейтинговой оценки для каждого региона рассчитан по следующей формуле:

$$R = (0,6K1 + 0,4K2) + (0,4K3 + 0,6K4) + (0,2K5 + 0,4K6 + 0,2K7 + 0,2K8) + (0,4K9 + 0,3K10 + 0,3K11)/4 \quad (1)$$

Где, R – интегральный показатель эффективности ВВБ;

$K1$ – доля трудоустроенных выпускников;

$K2$ – доля выпускников, окончивших на «хорошо» и «отлично»;

$K3$ – доля заявок, поданных на получение патентов;

$K4$ – доля выданных патентов;

$K5$ – доля предприятий, имеющих инновации;

$K6$ – доля компаний, сотрудничающих в инновационной деятельности;

$K7$ – доля инновационной продукции;

$K8$ – доля созданных и используемых новых технологий и объектов;

$K9$ – доля услуг вузов, оказанных предприятиям в денежном выражении;

$K10$ – доля ВДС;

$K11$ – доля ВРП.

Предложенные показатели могут вызывать дискуссии об их информативности и точности измерения. Как и в целом по отношению к рейтинговым оценкам, у них есть свои очевидные плюсы и определенные минусы. Из плюсов: рейтинги упрощают понимание картины для заинтересованных сторон – вузов, бизнеса и государства; рейтинги повышают имидж; рейтинги способствуют конкуренции; рейтинги дают стимулы к повышению результативности; рейтинги способствуют улучшению качества сбора данных. Если говорить о минусах, то это: рейтинги могут быть обманчивы, так как набор показателей зависит от доступности информации; рейтинги могут искажать картину из-за методов объединения наборов показателей и придания им весовых коэффициентов; рейтинги могут быть несправедливыми, если они универсальны, так как каждый регион имеет свои особенности.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

После выполнения расчетов регионы выстроились в порядке возрастания значений интегрального показателя: чем выше значение показателя, тем выше положение региона в рейтинге.

Результаты рейтинговой оценки эффективности взаимодействия вузов и бизнеса по регионам за 2015 и 2020 годы приведены в таблице 5.

Лидерами по взаимодействию вузов и бизнеса являются города Алматы и Нур-Султан, которые имеют преимущества по количеству вузов и объемам финансирования высшего образования. При чем, если город Алматы свои позиции сохранил в 2020 году, то город Нур-Султан свои позиции ухудшил с 14,3 в 2015 году до 12,2 в 2020 году. Особое внимание необходимо уделить областям, так как региональные вузы не имеют такого доступа к ресурсам, как столичные вузы. Улучшение показателей в рейтинге можно наблюдать по Карагандинской, Восточно-Казахстанской, Костанайской, Актюбинской, Атырауской, Западно-Казахстанской, Кызылординской и Мангыстауской областям. Алматинская, Павлодарская, Акмолинская, Северо-Казахстанская области, наоборот, потеряли свои позиции в рейтинге в 2020 году по сравнению с 2015 годом.

Лидерами рейтинговой оценки являются: традиционно индустриальные регионы – Восточно-Казахстанская, Карагандинская области и город Шымкент с развитой сферой услуг. Эти регионы, по данным за 2019 год [15], обладают самым высоким образовательно-научным потенциалом по сравнению с другим регионами по: количеству вузов от 7 до 10, выпуску бакалавров и магистрантов, численности профессорско-преподавательского состава (ППС) по ученой степени и званию от 224 до 585 человек, расходам на высшее образование от 22 492 до 24 948 млн. тенге и числу исследовательских организаций от 14 до 31. Также эти регионы обладают относительно высоким, по сравнению с другими, ин-

новационным потенциалом, включающим: объем инновационной продукции от 74007 до 223619 млн. тенге, инновационной активности от 7,3 до 14,9 % (за исключением Карагандинской области – 3,5 %), количество предприятий, создающих продуктовые и процессные инновации от 129 до 397.

Таблица 5 – Результаты рейтинговой оценки эффективности взаимодействия вузов и бизнеса по регионам за 2015 и 2020 годы

Город/область	2015 г.	Город/область	2020 г.
Алматы	31,5	Алматы	31,5
Нур-Султан	14,3	Нур-Султан	12,2
Южно-Казахстанская	6,7	Карагандинская	8,0
Карагандинская	6,3	Восточно-Казахстанская	5,6
Восточно-Казахстанская	5,5	Шымкент	5,3
Алматинская	5,1	Атырауская	5,0
Павлодарская	4,9	Алматинская	4,9
Костанайская	3,9	Костанайская	4,1
Жамбылская	3,8	Жамбылская	3,8
Атырауская	3,3	Актюбинская	3,6
Северо-Казахстанская	3,2	Павлодарская	3,7
Актюбинская	2,9	Туркестанская	3,5
Акмолинская	2,6	Западно-Казахстанская	3,2
Западно-Казахстанская	2,2	Северо-Казахстанская	2,9
Кызылординская	2,2	Кызылординская	2,7
Мангистауская	1,7	Акмолинская	2,5
-	-	Мангистауская	2,4
Примечание – составлено авторами			

В четверку региональных лидеров вошла также нефтяная область, которая относится к адаптивным регионам, с высоким уровнем инвестиционной активности: Атырауская область. Ей присущ высокий уровень таких показателей, как внутренние затраты на НИОКР 5135 млн. тенге и расходы на НИОКР на душу населения 8,1 тыс. тенге, при этом имеет самые низкие показатели по доле образования в структуре ВРП – 0,74 %, числу ППС по ученой степени и званию всего 62 человека [15].

Мангистауская область, являясь аутсайдером рейтинга, имеет самый низкий показатель по объему инновационной продукции и высокий уровень таких показателей, как внутренние затраты на НИОКР – 9714 млн. тенге и расходы на НИОКР на душу населения – 14,3 тыс. тенге. При этом имеют также низкие показатели, как и Атырауская область, по доле образования в структуре ВРП – 1,52 %, количеству вузов – 2, числу ППС по ученой степени и званию – 63 человека [15].

ВЫВОДЫ

Подытоживая все вышесказанное, необходимо отметить, что лидерами рейтинговой оценки, за исключением столичных городов, стали Карагандинская и Восточно-Казахстанская области и город Шымкент. Эти регионы, обладая самым высоким образовательно-научным потенциалом по сравнению с другим регионами, имеют большее количество вузов и исследовательских организаций, выпускников, ППС по ученой степени и званию. Следовательно, усиление образовательно-научного потенциала регионов ведет к повышению эффективности взаимодействия вузов с реальным сектором экономики.

Целью дальнейшего исследования будет являться проведение расчетов интегрального показателя эффективности взаимодействия вузов и предприятий на микроуровне для вузов различных типов систем – национальных, секторальных и региональных, и архетипов – исследовательских, технических, инновационных и коммерческих. Выбор показателей для оценки будет обусловлен спецификой объектов исследования.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» [Электронный ресурс] // Официальный сайт Президента Республики Казахстан [web-сайт]. – 2018. – URL: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana (Дата обращения: 27.02.2021).
2. Bölling M., Eriksson Y. Collaboration with society: The future role of universities? Identifying challenges for evaluation // *Research Evaluation*. – 2016. – № 25(2). – P. 209–218. – DOI: <https://doi.org/10.1093/reseval/rvv043>.
3. Kaklauskas A., Banaitis A., Ferreira F. A. F., Ferreira J. J. M., Amaratunga D., Lepkova N., Ubartė I., Banaitienė N. An Evaluation System for University–Industry Partnership Sustainability: Enhancing Options for Entrepreneurial Universities // *Sustainability*. – 2018. – № 10(1). – P. 119–136. – DOI: <https://doi.org/10.3390/su10010119>.
4. Popescu A. The University as a Regional Development Catalyst: Frameworks to Assess the Contribution of Higher Education to Regional Development [Электронный ресурс] // *European Economic Recovery and Regional Structural Transformations* – 2011. – URL: <https://ssrn.com/abstract=1875874> (Дата обращения: 06.08.2021).
5. Šereš L., Pavlicevic V., Tumbas P., Matkovic P., Maric M. A performance indicators of university-industry collaboration // *Education and New Learning Technologies EDULEARN19 Proceedings 11th International Conference (1-3 July, 2019)*. – 2019 – P. 9664–9672. – DOI: [10.21125/edulearn.2019.2413](https://doi.org/10.21125/edulearn.2019.2413).
6. Павлова И. А. Оценка результативности взаимодействия университетов и бизнеса в региональной инновационной системе Томской области [Электронный ресурс] // *Фундаментальные исследования*. – 2015. – № 11(5). – С. 1023–1028.
7. Зуев В. М., Манахов С. В., Рыжакова А. В. Оценка эффективности взаимодействия высших учебных заведений с внешними партнерами // *Вестник РЭА им. Г. В. Плеханова*. – 2015. – № 5(83). – С. 13–20. – DOI: <https://doi.org/10.21686/2413-2829-2015-5-13-20>.
8. Кревский И. Г., Матюкин С. В., Осташков А. В. Обеспечение эффективного взаимодействия вузов с реальным сектором экономики // *Власть*. – 2015. – № 11(23). – С. 68–74.
9. Федосова Т. В., Морозова Т. В. Оценка эффективности различных форм взаимодействия между вузом и предприятиями [Электронный ресурс] // *Планирование и обеспечение подготовки кадров для промышленно-экономического комплекса региона: материалы XVI Всероссийской научно-практической конференции (15-16 ноября 2017 года)*. – Санкт-Петербург, 2017. – URL: <https://etu.ru/assets/files/university/irvc/konferencii/2017/kadri/17.pdf> (Дата обращения: 10.09.2021).
10. Носков А. А. Методические направления оценки инновационного развития регионов и научно-инновационной деятельности вузов // *Вестник ПНИПУ. Социально-экономические науки*. – 2018. – № 4. – С. 363–372.
11. Rodionov D., Velichenkova D. Relation between Russian universities and regional innovation development // *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*. – 2020. – № 6(4). – P. 1–26. – DOI: <https://doi.org/10.3390/joitmc6040118>.
12. Огурцова Е. В., Перфильева О. В., Фирсова А. А. Показатели оценки вклада университета в инновационное развитие региона // *Университетское управление: практика и анализ*. – 2017. – № 21(4). – С. 53–62. – DOI: <https://doi.org/10.15826/umpra.2017.04.049>.
13. Мукашева Ж. Усиление сотрудничества между университетами и индустрией в Казахстане для развития инноваций: роль государства. Программа для молодых исследователей в области публичной политики [Электронный ресурс] // *Фонд Сорос-Казахстан [web-сайт]*. – URL: <https://www.soros.kz/wp-content/uploads/2021/.pdf> (Дата обращения: 16.10.2021).
14. Абдыров А. М., Сарбасова К. А., Ташкенбаева Ж. М. Формирование исследовательских университетов и их роль в инновационном развитии Республики Казахстан // *Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований*. – 2015. – № 6(3). – С. 496–500.

15. Статистические данные [Электронный ресурс] // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [web-сайт]. – URL: <http://www.stat.kz> (Дата обращения: 27.08.2021).

16. Годовой отчет 2015 [Электронный ресурс] // РГП «Национальный институт интеллектуальной собственности» Министерства юстиции Республики Казахстан [web-сайт]. – Нур-Султан, 2015. – URL: <https://kazpatent.kz/ru/content/godovoy-otchet> (Дата обращения: 27.08.2021).

17. Годовой отчет 2020 [Электронный ресурс] // РГП «Национальный институт интеллектуальной собственности» Министерства юстиции Республики Казахстан [web-сайт]. – Нур-Султан, 2020. – URL: <https://kazpatent.kz/ru/content/godovoy-otchet> (Дата обращения: 27.08.2021).

18. Ключникова Е. В., Шитова Е. М. Методические подходы к расчету интегрального показателя, методы ранжирования // ИнноЦентр. – 2016. – № 1(10). – С. 4-18.

REFERENCES

1. Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana «Konstruktivnyj obshhestvennyj dialog – osnova stabilnosti i процветания Kazahstana». (2018). *Official website of the President of the Republic of Kazakhstan*. Retrieved February 27, 2021, from https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana (In Russian).

2. Bölling, M. and Eriksson, Y. (2016). Collaboration with society: The future role of universities? Identifying challenges for evaluation. *Research Evaluation*, 25(2), 209–218, DOI: <https://doi.org/10.1093/reseval/rvv043>.

3. Kaklauskas, A., Banaitis, A., Ferreira, F. A. F., Ferreira, J. J. M., Amaratunga, D., Lepkova, N., Ubartė I. and Banaitienė N. (2018). An Evaluation System for University–Industry Partnership Sustainability: Enhancing Options for Entrepreneurial Universities. *Sustainability*, 10(1), 119-136, DOI: <https://doi.org/10.3390/su10010119>.

4. Popescu, A. (2011). The University as a Regional Development Catalyst: Frameworks to Assess the Contribution of Higher Education to Regional Development. *European Economic Recovery and Regional Structural Transformations*, Retrieved August 6, 2021, from <https://ssrn.com/abstract=1875874>.

5. Šereš, L., Pavlicevic, V., Tumbas, P., Matkovic, P. and Maric, M. (2019), “A performance indicators of university-industry collaboration. *Education and New Learning Technologies EDULEARN19 Proceedings 11th International Conference (July 1-3, 2019)*, 9664-9672, DOI: 10.21125/edulearn.2019.2413.

6. Pavlova, I. A. (2015). Ocenka rezul'tativnosti vzaimodejstviya universitetov i biznesa v regional'noj innovacionnoj sisteme Tomskoj oblasti. *Fundamental'nye issledovaniya*, 11(5), 1023-1028 (In Russian).

7. Zuev, V. M., Manahov, S. V. and Ryzhakova, A. V. (2015). Ocenka jeffektivnosti vzaimodejstviya vysshih uchebnyh zavedenij s vneshnimi partnerami. *Vestnik RJeA im. G. V. Plehanova*, 5(83), 13-20, DOI: <https://doi.org/10.21686/2413-2829-2015-5-13-20> (In Russian).

8. Krevskij, I. G., Matjuhin, S. V. and Ostashkov A. V. (2015). Obespechenie jeffektivnogo vzaimodejstviya vuzov s real'nym sektorom jekonomiki. *Vlast*, 11(23), 68-74 (In Russian).

9. Fedosova, T. V. and Morozova, T. V. (2017). Ocenka jeffektivnosti razlichnyh form vzaimodejstviya mezhdru vuzom i predpriyatijami. Planirovanie i obespechenie podgotovki kadrov dlja promyshlenno-jekonomicheskogo kompleksa regiona: *materialy XVI Vserossijskoj nauchno-prakticheskoy konferencii (15-16 nojabrja 2017 goda)*, Sankt-Peterburg, Retrieved September 10, 2021, from <https://etu.ru/assets/fi/les/university/irvc/konferencii/2017/kadri/17.pdf> (In Russian).

10. Noskov, A. A. (2018). Metodicheskie napravleniya ocenki innovacionnogo razvitija regionov i nauchno-innovacionnoj dejatel'nosti vuzov. *Vestnik Permskogo nacional'nogo issledovatel'skogo politehnicheskogo universiteta. Social'no-jekonomicheskie nauki*, 4, 363-372 (in Russian).

11. Rodionov, D. and Velichenkova, D. (2020). Relation between Russian universities and regional innovation development. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 6(4), 1-26, DOI: <https://doi.org/10.3390/joitmc6040118>.

12. Ogurcova, E. V., Perfilova, O. V. and Firsova, A. A. (2017). Pokazateli ocenki vkladu universiteta v innovacionnoe razvitie regiona. *Universitetskoe upravlenie: praktika i analiz*, 21(4), 53-62, DOI: <https://doi.org/10.15826/umpa.2017.04.049> (In Russian).
13. Mukasheva, Zh. (2021). Usilenie sotrudnichestva mezhdu universitetami i industrij v Kazahstane dlja razvitiya innovacij: rol' gosudarstva. Programma dlja molodyh issledovatelej v oblasti publichnoj politiki. *Soros Kazakhstan Foundation*. Retrieved October 16, 2021, from <https://www.soros.kz/wp-content/uploads/2021/.pdf> (In Russian).
14. Abdyrov, A. M., Sarbasova, K. A. and Tashkenbaeva, Zh. M. (2015). Formirovanie issledovatel'skih universitetov i ih rol' v innovacionnom razvitii Respubliki Kazakhstan. *Mezhdunarodnyj zhurnal prikladnyh i fundamental'nyh issledovanij*, 6-3, 496–500 (In Russian).
15. Statisticheskie dannye. (n.d.). *Bureau of national statistics of the Agency for strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan*. Retrieved August 27, 2021, from <https://www.stat.kz> (In Russian).
16. Godovoj otchet 2015. (2015). *RSE "National Institute of Intellectual Property" of the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan*. Nur-Sultan, Retrieved August 27, 2021, from <https://kazpatent.kz/ru/content/godovoy-otchet> (In Russian).
17. Godovoj otchet 2020. (2020). *RSE "National Institute of Intellectual Property" of the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan*. Nur-Sultan, Retrieved August 27, 2021, from <https://kazpatent.kz/ru/content/godovoy-otchet> (In Russian).
18. Kljushnikova, E. V. and Shitova, E. M. (2016). Metodicheskie podhody k raschetu integral'nogo pokazatelja, metody ranzhirovaniya. *InnoCentr*, 1(10), 4-18 (In Russian).

RATING EVALUATION OF THE UNIVERSITIES-BUSINESS INTERACTION EFFICIENCY BY REGIONS OF KAZAKHSTAN

T. P. Drakh^{1*}, Z. A. Salzhanova¹, A. Vitrenko²

¹Karaganda University of Kazpotreboysuz, Karaganda, Republic of Kazakhstan

²Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ABSTRACT

Purpose of the research. The article is devoted to highlighting and analyzing the results of the rating evaluation of the universities-business interaction effectiveness based on the calculation of the integral indicator at the meso-level in the regions of the Republic of Kazakhstan for making further decisions in the development of regional policy in the field of higher education and support for universities in those regions that most effectively interact with the real sector of the economy.

Methodology. The study used a methodical approach to the calculation of the integral indicator.

Originality / value of the research. This evaluation allows to determine the universities-business interaction effectiveness in the regions objectively on the basis of available statistical data.

Findings. The evaluation has made it possible to determine that the leaders of the regional ranking are regions with a high level of educational and scientific potential.

Keywords: effectiveness evaluation, universities-business interaction, integral indicator, rating, efficacy, share.

**ҚАЗАҚСТАН ӨНІРЛЕРІ БОЙЫНША ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫ
МЕН БИЗНЕСТІҢ ӨЗАРА ӘРКЕТТЕСУ ТИІМДІЛІГІН РЕЙТИНГТІК БАҒАЛАУ**

Т. П. Драx^{1*}, З. А. Сальжанова¹, А. А. Витренко²

¹Қазақтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

²Тарас Шевченко атындағы Киев ұлттық университеті, Киев, Украина

АҢДАТПА

Зерттеу мақсаты. Мақала жоғары білім беру саласындағы өңірлік саясатты әзірлеу кезінде одан әрі шешімдер қабылдау және экономиканың нақты секторымен неғұрлым нәтижелі өзара әрекеттесу жасайтын өңірлердің жоғары оқу орындарын қолдауды жүзеге асыру үшін Қазақстан Республикасының өңірлері бойынша мезо-деңгейде интегралдық көрсеткішті есептеу негізінде жоғары оқу орындары мен бизнестің өзара әрекеттесу тиімділігінің рейтингтік бағалау нәтижелерін жариялауға және талдауға арналған.

Әдіснамасы. Зерттеуде интегралдық көрсеткішті есептеуге әдістемелік тәсіл қолданылды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Бұл бағалау қолда бар статистикалық деректер негізінде өңірлер бойынша жоғары оқу орындары мен бизнестің өзара әрекеттесуінің тиімділігін объективті айқындауға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері. Жүргізілген бағалау өңірлік рейтингтің көшбасшылары білім беру-ғылыми әлеуетінің жоғары деңгейі бар өңірлер болып табылатынын айқындауға мүмкіндік берді.

Түйін сөздер: тиімділікті бағалау, жоғары оқу орындары мен бизнестің өзара әрекеттесуі, интегралдық көрсеткіш, рейтинг, нәтижелілік, үлес салмағы.

ОБ АВТОРАХ

Драх Татьяна Павловна – докторант PhD, Карагандинский университет Казпотребсоюза, Караганда, Республика Казахстан, e-mail: dtp.05@mail.ru*

Сальжанова Зауре Абильдиновна – доктор экономических наук, профессор, Карагандинский университет Казпотребсоюза, Караганда, Республика Казахстан, e-mail: satname@bk.ru.

Витренко Андрей Александрович – доктор экономических наук, профессор, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина, e-mail: witrenko@gmail.com.

MPHTH: 71.37.75

JEL Classification: Z32

<https://doi.org/10.52821/2789-4401-2021-5-64-75>

**DEVELOPMENT OF TOURS TO NATIONAL PARKS AS THE MOST
EFFECTIVE DIRECTION OF ECOTOURISM ON THE EXAMPLE
OF THE «ILE-ALATAU» NATIONAL PARK**

A. A. Ussenova^{1*}, B. I. Aktymbaeva¹

¹Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the research is to assess the current state of ecotourism in the Ile-Alatau National Park, including an analysis of the material and technical base of tourism in the park and the existing regulatory systems.

Methodology – synthesis, analysis, deduction, comparison were used as the main research tools.

The originality / value of the research is an objective assessment of the current state of ecological tourism, in particular, tours to protected areas, in Kazakhstan and the United States of America (USA), as a foreign example, which allows creating a basis for the formation of effective methods of organizing and developing tourism in national parks.

Findings – Analyzing the unique natural resources of the Almaty region, the authors justify its high potential for the development of inbound and domestic tourism. Based on the contrast with the United States of America, the authors have estimated the material and technical base of tourism in the Ile-Alatau National Park. The authors give several recommendations for improving the current program for the development of ecological tourism.

Keywords: sustainable development, ecological tourism, competitiveness, tourist facilities, natural potential, tourism infrastructure.

INTRODUCTION

In the modern world, «overtourism» is observed in many countries, due to a significant number of tourist arrivals. This term has become popular in the last decade. It refers to the overload of tourist destinations by guests. It is apparent that it has a negative impact both on the environment and on the cultural and historical heritage of states. Prevention of such an outcome is possible only with the assurance of sustainable tourism development. Sustainable tourism is a form of tourism that meets the needs of tourists and local communities and sets the main goal of optimizing the use of natural resources, preserving biological diversity and reducing the negative impact on the environment. It is crucial to stimulate the improvement of ecological tourism in the country to achieve sustainable development.

Originally the term «sustainable development» was first introduced in the report by the World Commission on Environment and Development in 1987. According to the given definition sustainable development is «the development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs» [1].

In 2015, the United Nations organization set an Agenda-2030, which included 17 sustainable goals. All goals concern three main aspect of sustainable development of industries, including tourism, such as economic, social and environmental [2]. Therefore, the issue of implementing sustainable development in local tourism sector imposes special requirements for estimation, monitoring and management the natural, human, financial and other resources.

In Kazakhstan, ecotourism is still not the leader of the tourism industry, although, it is becoming more and more popular around the globe. In 2018, the Kazakh Tourism organization adopted the Concept of

«4Е: eco-tourism, ethno-tourism, entertainment, events», where ecotourism is one of the priority fields for the country [3].

When considering the development of sustainable tourism in the Almaty region, special attention should be paid to tours to national parks. National parks are the key link in the development of eco-tourism, due to the presence of unique natural complexes and objects of historical and cultural heritage on their territories. Moreover, it has opportunities for tourist activities, unlike, for example, nature reserves. Moreover, to make the detailed analysis of ecotourism in Kazakhstan, particularly, tours to protected areas, it is needed to compare the object under study with a similar object in the United States, as the most successful example of sustainable tourism.

Initial data and research methods. Representatives of various scientific fields (geographers, economists, ecologists, sociologists, etc.) are engaged in the issues of research of ecological tourism, systematization and assessment of the economic, natural, and social potential of protected areas. Scientists defined their methods for the systematization of recreational activities to reduce the load on natural resources. The position of Russian scientists (S. N. Bobyleva, A. B. Preobrazhensky, T. V. Guseva and others) is the closest to the authors'. They state that nowadays the development of protected areas is one of the main tools for sustainable development of tourism and a promising source of income. According to the scientists, the development of protected areas has some potential benefits for the economy, politics, society and other fields. However, the economic potential of protected areas should be assessed comprehensively, taking into account all structural components. It will make it possible to consider the object, including the peculiarities of regional location, problematic aspects and prospective development.

S. N. Bobylev, in his work, emphasized that despite the well-established opinion of the CIS (Commonwealth of Independent States) countries that protected areas are unprofitable objects for investment, examples are proving the opposite. The scientist provides the example of the United States, where tourism revenues in protected areas amount to billions of dollars annually [4, p. 45]. At the same time, the main problem of the post-Soviet countries is the adequacy of taking into account the economic value of biological resources in the regions. It will help to improve the efficiency of the use of natural resources. Therefore, modernized methods will increase the competitiveness of the region.

Moreover, according to V. N. Tyrlyshkin, the problem of the development of ecological tourism in protected areas is mostly based on insufficient support from the state. The scientist claims that support at the regional and local levels is limited because protected areas are not integrated into a single socio-economic system [4, p. 25]. This point of view is supported by the authors and investigated by comparing the management systems in Kazakhstan and the USA. Subsequently, the results of the study should be taken into account and detailed at the subsequent stages of designing recreational activities in the national parks of Kazakhstan.

Valentina Burksiene and Jaroslav Dvorak state that protected areas depend on municipalities a lot. It requires specific management leading both to sustainability and dynamic development of the region. When it comes to the choosing the most suitable management system it seems to be a quite controversial issue, since administration of protected areas and local ecologists are focused on the conservation and protection of nature, while municipalities are more targeted towards the social and economic development of the particular region [5, p. 107].

However, according to Gerrish this issue may be solved with the help of benchmarking as a feasible approach to implement the most effective management systems. By benchmarking the scientist means learning from previous performance, analyzing, comparing and grading it with the object of studies [6, pp. 8-22]. However, Zope et al. argue that such attempts may not be reliable if policies are compared directly across different contexts [7, p. 50]. It is impossible due to the fact that every protected area differs in culture, local communities, networks, etc.

The information and analytical basis of the study are official statistics in the field of tourism, nature management and the environment, collections of works of the Ile-Alatau State National Park edited by the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan, data received from local government and representatives of ministries, as well as collections of works of the World Wildlife Fund.

The research is based on logical thinking methods such as deductive reasoning, analysis of scientific literature, comparison of foreign experience in the development of ecotourism with the Kazakh experience. Private scientific methods include econometric analysis of statistical information.

The study includes two parts. In the first part, the authors consider the current situation of eco-tourism in Kazakhstan. In the second part, the authors conduct a comparative analysis of the national parks of Kazakhstan and the USA.

1. The current state of ecological tourism in Kazakhstan, in particular, tours to national parks

Travelling to nature reserves is a type of ecological tourism within the boundaries of protected areas and in «wild» or little-changed nature. There are protected areas in almost all countries of the world, and each of them establishes a set of laws and acts, regulating the use of these lands and protecting them from the negative influence of people, industry and other factors. There are 13 state national nature parks, 10 state nature conservancies, 6 state nature reserves, 50 state game reserves in Kazakhstan. In Kazakhstan, protected areas occupy about 24.7 million hectares, which is equal to about 9 % of the total area of the country [8, p. 1].

In total, according to the former Prime Minister of the Republic of Kazakhstan (2016-2019) Bakytzhan Sagintayev, in the period from 2008 to 2018, the total area of protected zones increased by 2,392.7 thousand hectares. However, despite the general increase in the territory of protected areas in Kazakhstan, considering each protected natural area, one can notice the opposite trend (see table 1).

Table 1 – Reduction of the area of the Protected Areas, 2008-2018

The name of protected territory	«Ile-Alatau» National Park			«Sairam-Ugamsky» National Park	Nature Reserve «Semei ormany»	«Burabai» National Park
Reasons for the reduction of the territory	Kaskelen water pipeline	Objects of the state border of Kazakhstan	«Kok-zhailau» Ski Resort	Objects of the state border of Kazakhstan	Counterre-gulator of the Bulak Hydropower plant	Free economic zone «Burabai»
The amount of reduction , hectares	29,5	2,5	1002	15,9	804	370
Total, hectares	1034			15,9	804	370
Total within the country, hectares	2223,9					
Note – compiled by the authors based on [8, p. 5]						

It can be seen from table 1, by 2018, the total reduction of four protected areas of Kazakhstan reached 2223.9 thousand hectares. The largest area, equal to 1002 hectares, was withdrawn for the construction of the «Kokzhailau» Ski Resort. Thus, the largest reduction in protected areas is observed in the Ile-Alatau State National Park.

Meanwhile, in the USA, the territory allocated for protected areas is much larger than in Kazakhstan. According to the data of the main body for regulating the activities of all protected areas of the country, the National Park System, on January 1, 2020, 62 national parks were registered in the United States, occupying 61 % of the country's territory [9, p. 71]. At the same time, the attendance rate of national parks in 2018 in this country amounted to 318 million tourists [9, p. 78].

In comparison with America, a country with extensive experience in the development of ecotourism, Kazakhstan has pretty low indicators. The dynamics of the number of visits to protected areas can be traced in figure 1.

According to the data from figure 1, the total number of arrivals to specially protected areas of Kazakhstan increased from 1 191 773 to 1 501 625 people from 2016 to 2019 years. However, the tourist flow has sharply decreased due to the COVID-19 pandemic. Overall, the number of arrivals is characterized by low growth.

It demonstrates the current situation in the country – the need to increase the popularity of ecological tours, in particular to protected areas. To analyze the state of ecological tourism in the Republic of Kazakhstan, in particular, tours to protected areas, this article analyzes the Ile-Alatau State National Natural Park (SNNP) as an example.

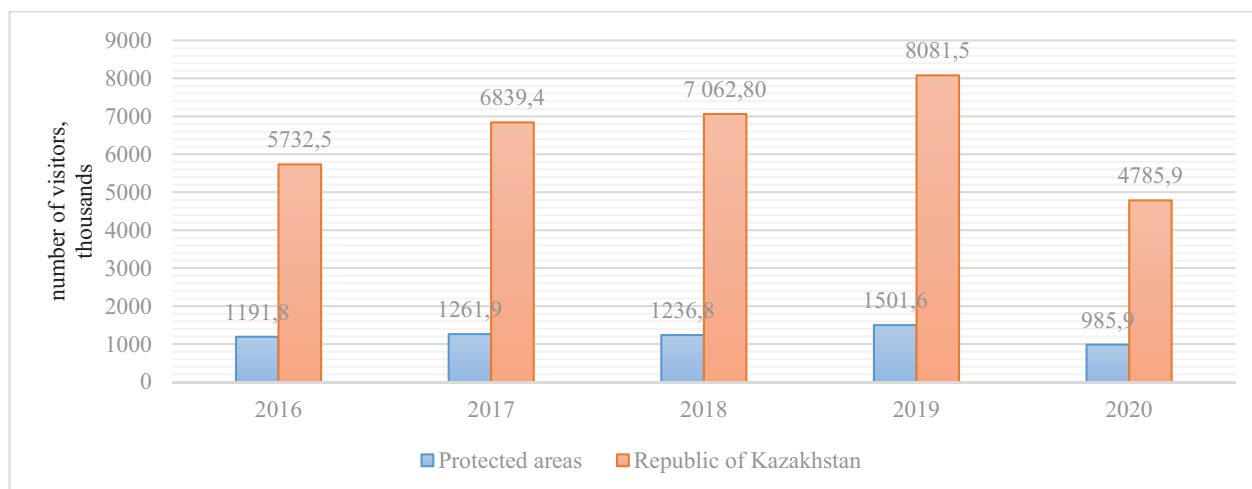

Figure 1 – The share of visits to protected areas in the total indicator of visitors in the Republic of Kazakhstan, 2016-2020

Note – compiled by the authors based on [10]

2. Comparative analysis of national parks of Kazakhstan and the United States

The Ile-Alatau SNNP was formally dedicated on February 22, 1996, and covers about 200,000 hectares. The National Park is located 32 km south of Almaty, between the Turgan Gorge in the east and the Chemolgan River in the west. The Almaty Nature Reserve is located next to the National Park, around Talgar Peak (see figure 2).

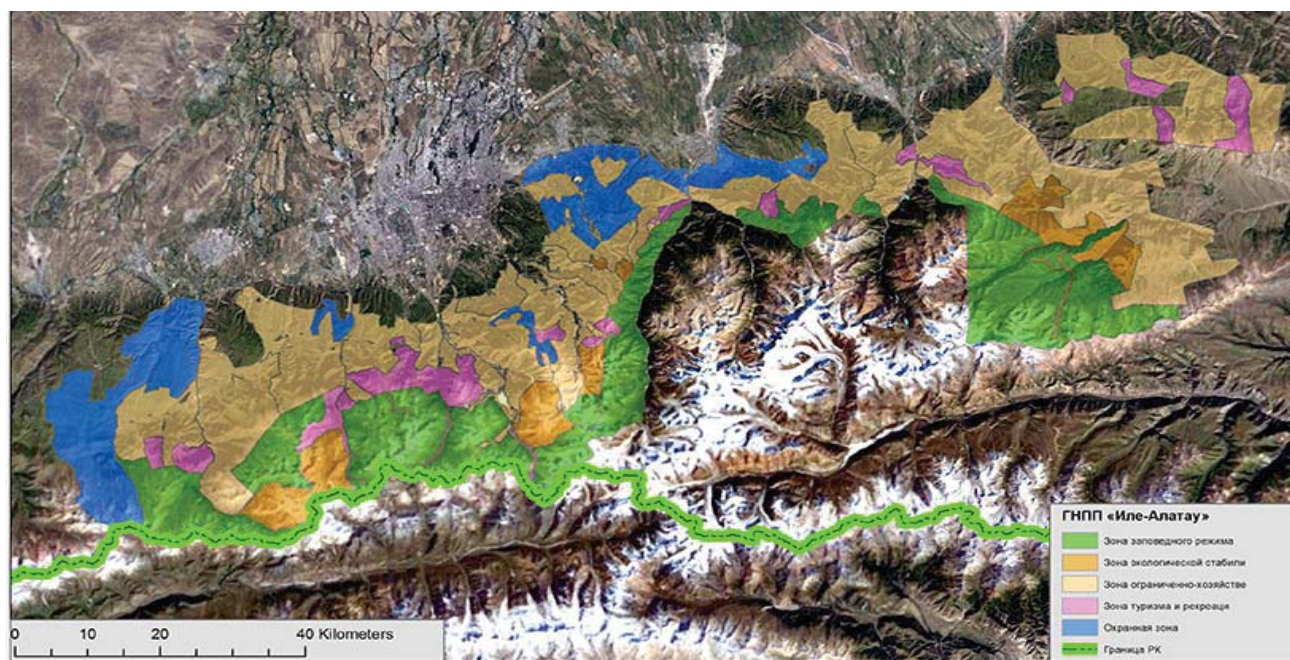

Figure 2 – Map of the Ile-Alatau National Park

Note – compiled by the authors based on [11]

As can be seen from figure 2, the national park is located mainly in mountainous terrain (600 to 4540 m above sea level). This location has favourable natural and climatic conditions of the foothill area, which assures the high attractiveness of the destination.

An additional advantage of this national park as a tourist destination is the diversity of natural landscapes and, consequently, the rich flora and fauna. In the vicinity of the park, there are more than 1000 species of plants and rare animals. The flora consists of many medicinal herbs, which creates conditions for the development of aerophytotherapy. 37 plant species are listed in the Red Book of the Republic of Kazakhstan. The animal world is represented by many species of insects, rodents, birds, herbivores and predators. Moreover, there are such large predators as snow leopards, Turkestan lynxes, listed in the Red Book of Kazakhstan [12].

The National Park is also rich in unique natural monuments. Now there are 42 tourist routes and training trails in the national park. The locations of the objects of the national park are indicated on the map (figure 3).

Figure 3 – Map of objects of the Ile-Alatau SNNP

Note – compiled by the authors

The illustration shows that there are many natural, cultural and historical monuments in the national park. The main objects of the visit are Lake Issyk and the Big Almaty Lake, waterfalls on the Turgen River (Bear and Kayrak), stone and ice glaciers. Among the objects of cultural and historical heritage, the Saka mounds, as well as the open-air museum «Altyn Adam» can be highlighted.

The Ile-Alatau National Park is visited primarily by residents of the nearest settlements, including the city of Almaty. In total, according to Kazakh Tourism, 288 thousand Kazakhstanis visited the Ile-Alatau National Park in 2019. According to Alexander Guzhavin, the head of the organization «Turanga Group», which is engaged in the development of the park, the attendance of the national park is expected to increase to 5 million people by 2024 [13].

To achieve this goal, Kazakh Tourism specialists, together with Turanga Group, are currently implementing a project to improve the infrastructure of the park, which is the main factor in increasing the number of visitors. On January 25, 2020, on behalf of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan, the Kazakh Tourism National Company created a joint project office for tourism development in the Almaty region to effectively implement «the tourism development program 2025». According to the press centre of the Ministry of Ecology, Geology and Natural Resources of Kazakhstan, the main task of the project office is to conduct coordinated work with stakeholders by providing all necessary information on the national parks of the Almaty region, including the Ile-Alatau National Park.

According to the project on sustainable development of eco-tourism in the Ile-Alatau State National Park, the territory will be divided into 34 sections. 7 visitor centres will be built in the park, navigation signs will be

provided throughout the whole territory, new hiking trails will be developed, two camping sites, one ethnical, one caravanning, 10 glamping sites will be built. Also, work is underway to digitalize the park (organization of wi-fi zones, video surveillance, alarm buttons) [13].

An especially important role in digitalization is assigned to the installation of Eco-Sergek cameras. It is assumed that the system will be provided with solar energy and wind turbines. Signals and videos will be sent by Eco-Sergek to a special Operational Control Centre. Among the main functions of this system are:

- Monitoring of visitors to the National Park (detection and suppression of cases of vandalism, violations of law, and cleanliness of the park);
- Rapid detection of fires;
- Control of tree felling and detection of traces of poaching;
- Ensuring transparency of eco pass activities.

In addition to the digitalization of the park, it is planned to train professional personnel in ecological tourism - ranger services, mountain tourism instructors, mountaineering instructors. Thus, according to Kazakh Tourism experts, at the end of the project (in 2024), it is possible to attract up to 5 million tourists to the Ile-Alatau Park, of which almost 25 % will use paid services of the park [13].

Also, there are paid services in the park such as a visit to the snow leopard exposition, mountain guides, a souvenir shop, a tourist equipment store, as well as, the main tourist services - catering and accommodation in glamping (a mountain shelter with a capacity of up to 15 rooms).

The whole project, in general, requires more than 12 billion tenges of investments over 4 years of its implementation. Investments for the project on improving the infrastructure of the Ile-Alatau National Park are carried out by leasing 32.6 hectares of land of the national park to the private company «Kultau and K» (now «Turanga Group») for 49 years, including the territories of the Great Almaty Lake, the Asa Plateau, Alma-Arasan (Ausai), Turgen, Issyk gorges, Maralsay, Soldier Gorge, Butakovka, etc. [14]. The measures taken by the state to develop ecotourism in the Almaty region have caused a controversial opinion among society, environmentalists and entrepreneurs. Thus, the chairman of the association «Green Salvation», ecologist Sergey Kuratov said that the main task of national parks is the preservation of unique natural resources and the construction of tourist facilities should be designed at the state level together with specialists in ecology, geography, geology and other fields, and not private organizations [15].

However, is the adoption of such measures a guaranteed solution to all the problems of the park? Is an undeveloped infrastructure the only obstacle to improving arrival rates?

For comparison, it would be advisable to give an example of one of the largest national parks in the USA – the Great Smoky Mountains Park. This national park was chosen due to the following reasons:

- Firstly, this park is located approximately at 35 degrees north, while Ile-Alatau is at 43 degrees north, which means the parks are located in similar natural zones;
- Secondly, as well as the Ile-Alatau SNNP, the American park is located in a mountainous area, in the central part of the Appalachian mountain system, which ensures the similarity of the relief and, respectively, climate conditions;
- Thirdly, the territory of this park slightly exceeds 210,800 hectares. Thus, the American park has the same size as the Kazakh example;
- Fourthly, the similarity of landscapes ensures the presence of similar natural tourist sites: 4 waterfalls, mixed and coniferous forests, mountain trails, etcetera. In addition, in the Big Smoky Mountains Park, there are natural objects of inspection for tourists and scientists just like in Ile-Alatau. Among them, the following four main historical districts should be mentioned: Cades Cove, famous for the presence of fossils in the valley of the same name with an age of 450 million years, as well as discovered Indian settlements; Elkmont; Roaring Fork, and Noah Ogle, famous for the finds of archaeologists of settlements of ancient Native Americans.

Although this park has a similar area as the Kazakh Park, there are more than 150 hiking trails, the total length of which is almost 1300 km. Moreover, each trail has its attractions (waterfalls, climbing mountains, watching blooms, panoramic views, etc.). In addition, all routes are divided according to the degree of difficulty (light, moderate difficulty, requiring an effort) [16].

As for the infrastructure of the park, 10 stationary campsites are already open for tourists. Each camping area is equipped with places for tents and bonfires, a picnic table and an asphalt driveway. Also, some parking lots are available for caravanning, though, only large campsites have shops. There are no showers or laundries in the park. However, there are special camps for visitors on riding tours. Besides that, there are additional areas where it is allowed to set up tents and have picnics. Generally, there are 4 information centres on the territory of the Big Smoky Mountains, where tourists can visit a museum of local lore, a mountain farm and a cinema hall with short films about the nature and history of the park [17].

Thus, a well-thought-out system of trails and signs in the park, transport accessibility and, most importantly, infrastructure designed around the perimeter of the park are the main factors in the growth of tourist arrivals. However, despite the old infrastructure facilities in the Big Smoky Mountains, which the authorities focus much attention on, the indicators of tourist flow are increasing every year (see figure 4).

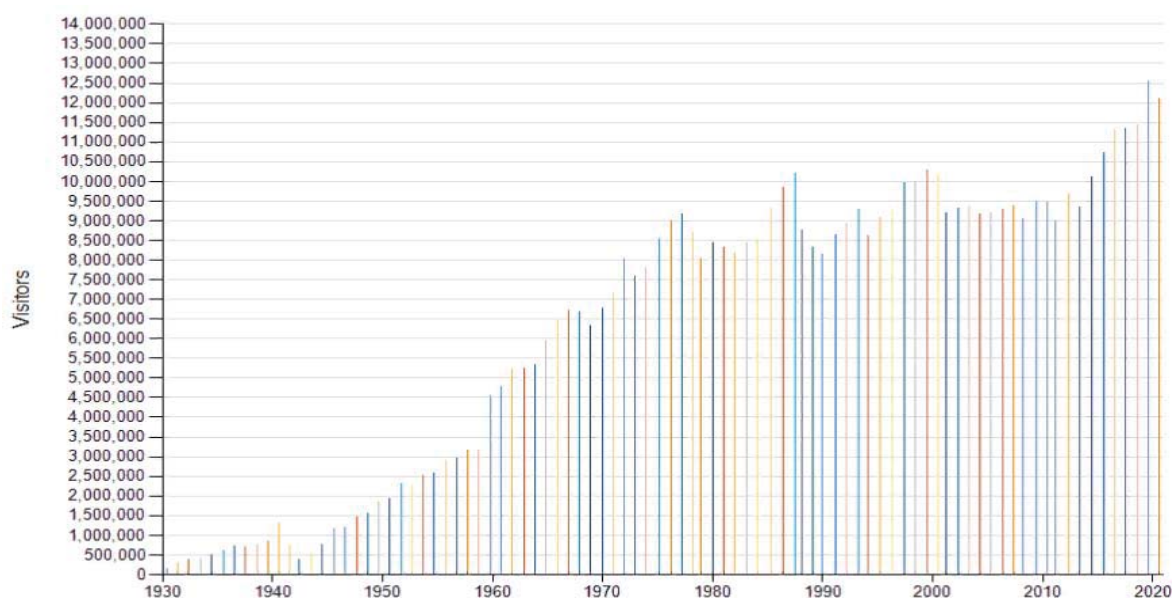

Figure 4 – Dynamics of attendance at the Great Smoky Mountains National Park 1930-2020

Note – compiled by the authors based on [18]

As it is illustrated on the figure 4, in 2020, the number of arrivals to the national park exceeded 12.5 million, which is the highest figure in the United States. It is noteworthy that the majority of tourists are citizens of the United States, since, in 2019, almost 96 % of all trips to tourist destinations in the United States were made by the residents [19].

In the presence of similar natural resources and infrastructural opportunities, a controversial question arises about what could have caused such a big difference in the arrivals of 300,000 tourists in the Ile-Alatau Park and 12.5 million in the Big Smoky Mountains.

The results of the study. As noted earlier, Kazakh Tourism experts claim that infrastructure development plays the main role in attracting tourists. However, this statement can be supplemented. Ecological tourism and, particularly, hiking, can be improved not only by developing the infrastructure of the national park but mainly via organized management approaches. For instance, the hiking routes should be targeted (with visits to historical monuments, waterfalls, ethnic places, etcetera) and arranged in such a way as to affect all the main objects of display in the park.

Furthermore, as mentioned above, the flow of tourists in the Great Smoky Mountains National Park is largely provided by domestic tourists. This indicator demonstrates the high activity of residents of the country. The development of domestic ecotourism is important for many reasons:

- Increasing the level of environmental education among the population, and changing the stereotypes of their behaviour towards nature are the main functions of eco-tourism.
- The development of domestic tourism ensures the flow of monetary currencies within the regions and between the regions of the country. Also, it stimulates the development of small and medium-sized businesses, which leads to the overall economic growth of the destination.
- Tourist activity among the population, in particular in ecological tourism, provides high-quality and healthy leisure for citizens
- Also, an increase in the flow of tourists provides cash receipts to destinations and is a source of financing for further environmental measures.

Thus, it is essential to develop ecotourism, starting with increasing the level of domestic tourism. Based on the analysis, the success of domestic tourism in America is not just a consequence of a well-developed infrastructure but has deeper reasons. The dissemination of information about national parks in the media space (films, shows and broadcasts). Considering that many people, one way or another, form their opinion based on information in the media space, it is crucial to disseminate information about national parks. Another reason is the spread of the tradition of visiting national parks from school years. For example, excursions for students to national parks can be an effective and feasible way to achieve this goal. Apparently, excursions for older students will be safer. The introduction of at least several trips into the school curriculum for the entire period of study in middle and high school will have a significant beneficial effect on the attitude of children to nature. Considering that the entrance to the Ile-Alatau National Park at environmental posts costs 0.1 of the monthly calculation index (a little more than 500 tenges), including the cost of transport, it will require no more than 1500-2000 tenge per person.

Finally, the organization of state regulation and control over the work of national parks plays the main role of the promotion of tourist products. The state's decision to transfer the lands of the Ile-Alatau Park to a private company was certainly not groundless. The Government, first of all, proceeded from considerations of private investment in infrastructure development. However, citing the example of the US experience, it can be highlighted that the development of national parks is managed by a single federal agency, the US National Park Service, which is under the jurisdiction of the United States Department of the Interior. At the same time, the development of national parks is carried out at the expense of both the state budget and private investment. However, the entire process of development, modernization, reconstruction and restructuring of parks is under the strict control of the federal agency and the Ministry of the USA.

CONCLUSIONS

The development of sustainable tourism is the only and most effective way to create a competitive tourism product that does not harm the surrounding resources. Initially, the sustainable development of tourism sets the main goal of mitigating the impact on nature by replacing environmentally hazardous industries and ensuring direct investment in environmental protection. Due to the growing demand among consumers for «green tourism», this direction will attract a large flow of tourists and increase the popularity and competitiveness of the domestic tourist product.

The purpose of the study was to assess the current state of ecological tourism in the Almaty region, including the analysis of promising areas of recreational activities and the material and technical base of tourism in the park. In this article, ideas about the current state of ecological tourism in the world and Kazakhstan have been formed. The current systems of management and development of tourism in the territory of the Ile-Alatau National Park has been also reviewed and recommendations for their improvement have been developed.

The authors conducted a comparative analysis of the national parks of Kazakhstan and the USA, using the example of the Ile-Alatau and the Big Smoky Mountains National Parks. Based on the analysis, it was revealed that the Ile-Alatau National Park has sufficient natural and climatic potential for the development of ecological tourism. Besides that, the natural diversity and uniqueness of landscapes can allow this national park to become no less popular among tourists than the Big Smoky Mountains, and attract visitors annually while avoiding a negative impact on nature.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. World Commission on Environment and Development. Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future [Electronic resource]. – United Nations, Oxford University Press, 1987. – URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> (Accessed: 10.05.2020).
2. General Assembly. Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution by the UN General Assembly. Seventieth session [Electronic resource]. – United Nations, 2015. – No. A/RES/70/1. – Retrieved from https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E (Accessed: 18.05.2020).
3. Аленова Д. Интервью о развитии туристской отрасли в Казахстане: что привлекает иностранцев и какой регион является лидером по экотуризму [Electronic resource] // Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан [website]. – 8 октября 2019. – URL: <https://www.government.kz/ru/news/interviews/intervyu-o-razvitii-turistskoy-otrasli-v-kazahstane-chto-privlekaet-inostrancev-i-kakoy-region-yavlyatsya-liderom-po-ekoturizmu> (Accessed: 18.08.2021).
4. Опыт и перспективы интеграции охраняемых природных территорий и социально-экономическое развитие регионов России: сборник материалов / под редакцией В. Н. Тырлышкина, Т. Ю. Минаевой. – Тула: Гриф и К, 2001. – 130 с.
5. Burksiene V. Performance management in protected areas: localizing governance of the Curonian Spit National Park, Lithuania // Public Administration Issues. – 2020. – № 5(Special issue I, electronic edition). – P. 105-124. – DOI: 10.17323/1999-5431-2020-0-5-105-124.
6. Gerrish E. The Impact of Performance Management on Performance in Public Organizations: A Meta-Analysis // Public Administration Review. – 2014. – № 76(1). – P. 48–66. – DOI: 10.1111/PUAR.12433.
7. Zope R., Vasudevan N., Arkatkar S. S., Joshi G. Benchmarking: A Tool for Evaluation and Monitoring Sustainability of Urban Transport System in Metropolitan Cities of India // Sustainable Cities and Society. – 2019. – № 45. – P. 48-58. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.scs.2018.11.011>.
8. Ответ Премьер-Министра от 14.12.2018 (№ 11–9 / 2733 дз) на запрос депутатов Мажилиса Парламента № ДЗ-195 от 15.11.2018 [Electronic resource] // Официальный интернет ресурс Мажилиса Парламента Республики Казахстан [website]. – 2018. – URL: <https://www.parlam.kz/ru/mazhilis/question-details/15898> (Accessed: 12.09.2021).
9. Максаковская Н. С., Максаковский Н. В. Опыт национальных парков США по сохранению наследия и организации туризма // Наследие и современность. – 2019. – № 2(4). – С. 61-95.
10. Информация по туристскому потоку страны [Electronic resource] // Бюро национальной статистики Республики Казахстан [website]. – 2020. – URL: <https://stat.gov.kz/api/getFile/?docId=ESTAT238188> (Accessed: 12.10.2021).
11. Иле-Алатауский Государственный Национальный Природный Парк [Electronic source] // Центр дистанционного зондирования и ГИС «Терра» [website]. – URL: <http://gis-terra.kz/ile-alatauskiy-gosudarstvennyy-natsionalnyy-prirodnyy-park/> (Accessed: 02.09.2021).
12. Красная книга [Electronic resource] // Национальный парк Иле-Алатау [website]. – URL: <https://www.ile-alatau.kz/krasnaya-kniga> (Accessed: 03.09.2021).
13. Ромашкина С. Общественный совет Алматы рассмотрел проект развития экотуризма в Иле-Алатауском нацпарке [Electronic source] // Власть [website]. – 25 июня 2020. – URL: <https://vlast.kz/gorod/40436-natsionalnyj-park-kultury-i-otdyha.html> (Accessed: 18.10.2021).
14. Протокол итогов тендера №02/20 по лоту №1 от 13.03.2020 [Electronic source] // Иле-Алатауский государственный национальный природный парк [website]. – 20 марта 2020. – URL: <http://www.ile-alatau.kz/news/rezultatyi-i-protokol-itogov-tendera> (Accessed: 15.09.2021).
15. Ильясов Р. Нацпарки создаются не для развлечений - эколог об аренде Иле-Алатау [Electronic source] // Tengrinews.kz [website]. – 9 июня 2020. – URL: <https://tengrinews.kz/news/natsparki-sozdayutsya-dlya-razvlecheniy-ekolog-arende-ile-404209/> (Accessed: 01.10.2021).
16. What to Do at Great Smoky Mountains [Electronic source] // National Geographic [website]. – May

11, 2010. – URL: https://www.nationalgeographic.com/travel/national-parks/article/great-smoky-mountains-activities?cmpid=int_org=ngp::int_mc=website::int_src=ngp::int_cmp=amp::int_add=amp_readtherest (Accessed: 03.10.2021).

17. Great Smoky Mountains. Visitor Centers [Electronic source] // National Park Service [website]. – URL: <https://www.nps.gov/grsm/planyourvisit/visitorcenters.htm> (Accessed: 03.10.2021).

18. Total recreation visitors' of Great Smoky Mountains (1930-2020) [Electronic source] // National Park Service [website]. – 2020. – URL: [https://irma.nps.gov/STATS/SSRSReports/Park%20Specific%20Reports/Annual%20Park%20Recreation%20Visitation%20Graph%20\(1904%20-%20Last%20Calendar%20Year\)?Park=GRSM](https://irma.nps.gov/STATS/SSRSReports/Park%20Specific%20Reports/Annual%20Park%20Recreation%20Visitation%20Graph%20(1904%20-%20Last%20Calendar%20Year)?Park=GRSM) (Accessed: 07.10.2021).

19. Country Fact Sheets. USA. [Electronic resource] // Tourism Statistic Data. UNWTO. – 2019. – URL: <https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-10/united-states-of-america.pdf> (Accessed: 15.10.2021).

REFERENCES

1. World Commission on Environment and Development. (1987). *United Nations Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. United Nations, Oxford University Press, 1987. Retrieved May 10, 2020, from <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>.

2. General Assembly. (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution by the UN General Assembly. United Nations, 2015, A/RES/70/1*. Retrieved May 18, 2020, from https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E.

3. Alyonova, D. (October 8, 2019). Interv'iu o razvitii turistskoi otrasli v Kazakhstane: chto privlekaet inostrantsev i kakoi region iavliaetsia liderom po ekoturizmu. *The official information resource of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan*. Retrieved August 18, 2021, from <https://www.government.kz/ru/news/interviews/intervyu-o-razvitii-turistskoy-otrasli-v-kazakhstane-chto-privlekaet-inostrancev-i-kakoy-region-yavlyaetsya-liderom-po-ekoturizmu> (In Russian).

4. Tyrlyshkin, V. N. and Minaeva, T. U. (Eds). (2001), *Opyt i perspektivy integratsii okhraniaemykh prirodnnykh territorii v sotsial'no-ekonomicheskoe razvitie regionov Rossii: Sbornik materialov*, Grif i K', Tula, 132 p. (In Russian).

5. Burksiene, V. (2020). Performance management in protected areas: localizing governance of the Curonian Spit National Park, Lithuania. *Public Administration Issues*, 5(Special issue I, electronic edition), 105-124, DOI: 10.17323/1999-5431-2020-0-5-105-124.

6. Gerrish, E. (2014). The impact of performance management on performance in public organizations: a Meta-Analysis. *Public Administration Review*, 76(1), 48–66. DOI: 10.1111/PUAR.12433.

7. Zope, R., Vasudevan, N., Arkatkar, S. S. and Joshi, G. (2019). Benchmarking: A Tool for Evaluation and Monitoring Sustainability of Urban Transport System in Metropolitan Cities of India. *Sustainable Cities and Society*, 45, 48-58, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.scs.2018.11.011>.

8. Otvet prem'er-ministra ot 14.12.2018 (№ 11-9/2733dz) na zapros deputatov Mazhilisa parlamenta № DZ-195 ot 15.11.2018. (2018). *Official Internet resource of the Majilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan*. Retrieved September 12, 2021, from <https://www.parlam.kz/ru/mazhilis/question-details/15898> (In Russian).

9. Maksakovskaia, N. S. and Maksakovskii, N. V. (2019). Opyt Natsional'nykh parkov SShA po Sokhraneniui Nasledii i Organizatsii Turizma. *Nasledie i Sovremennost'*, 2(4), 61-95 (In Russian).

10. Informatsiya po turistskomu potoku strany. (2020). *Website of the Bureau of National Statistics of the Republic of Kazakhstan*. Retrieved October 12, 2021, from <https://stat.gov.kz/api/getFile/?docId=ESTAT238188> (In Russian).

11. Ile-Alatauiskij Gosudarstvennyj Nacional'nyj Prirodnyj Park. (n.d.). *GIS «Terra»*. Retrieved September 2, 2021, from <http://gis-terra.kz/ile-alatauiskiy-gosudarstvennyy-nacionalnyy-prirodnyy-park/> (In Russian).

12. Krasnaia kniga. (n.d.). *Ile-Alatau National Park website*. Retrieved September 3, 2021, from <https://www.ile-alatau.kz/krasnaya-kniga> (In Russian).
13. Romashkina, S. (June 25, 2020). Obshchestvennyi sovet Almaty rassmotrel proekt razvitiia ekoturizma v Ile-Alatauskom natsparke. *Vlast*. Retrieved October 18, 2021, from <https://vlast.kz/gorod/40436-nacionalnyj-park-kultury-i-otdyha.html> (In Russian).
14. Protocol of the tender results №02/20 by lot №1 13.03.2020. *Ile-Alatau National Park*. Retrieved September 15, 2021, from <http://www.ile-alatau.kz/news/rezultatyi-i-protokol-itogov-tendera> (In Russian).
15. Iliasov, R. (June 9, 2020). Natsparki Sozdaiutsia ne dlia Razvlechenii - Ekolog ob Arende Ile-Alatau. *Tengrinews*. Retrieved October 1, 2021, from <https://tengrinews.kz/news/natsparki-sozdayutsya-dlya-razvlecheniy-ekolog-arende-ile-404209/> (In Russian).
16. What to Do at Great Smoky Mountains. (May 11, 2010). *National Geographic website*. Retrieved October 3, 2021, from https://www.nationalgeographic.com/travel/national-parks/article/great-smoky-mountains-activities?cmpid=int_org=ngp::int_mc=website::int_src=ngp::int_cmp=amp::int_add=amp_readtherest.
17. Great Smoky Mountains. Visitor Centers. (n.d.). *National Park Service Official website*. Retrieved October 3, 2021, from <https://www.nps.gov/grsm/planyourvisit/visitorcenters.htm>.
18. Total recreation visitors' of Great Smoky Mountains (1930 – 2020). (2020). *National Park Service Official website*. Retrieved October 7, 2021, from [https://irma.nps.gov/STATS/SSRSReports/Park%20Specific%20Reports/Annual%20Park%20Recreation%20Visitation%20Graph%20\(1904%20-%20Last%20Calendar%20Year\)?Park=GRSM](https://irma.nps.gov/STATS/SSRSReports/Park%20Specific%20Reports/Annual%20Park%20Recreation%20Visitation%20Graph%20(1904%20-%20Last%20Calendar%20Year)?Park=GRSM).
19. Country Fact Sheets. USA. (2019). Tourism Statistic Data. *UNWTO*. Retrieved October 15, 2021, from <https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-10/united-states-of-america.pdf>.

«ІЛЕ-АЛАТАУЫ» ҰЛТТЫҚ ПАРКІ МЫСАЛЫНДА ЭКОТУРИЗМНІҢ ЕҢ ТИІМДІ БАҒЫТЫ РЕТІНДЕ ҰЛТТЫҚ ПАРКТЕРГЕ ТУРЛАРДЫ ДАМУ

А. А. Үсенова^{1*}, Б. И. Ақтымбаева¹

¹Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеудің мақсаты – парктің материалдық-техникалық базасын және қолданыстағы басқару жүйелерін талдауды қоса алғанда, Іле-Алатау ұлттық паркіндегі экологиялық туризмнің ағымдағы жағдайын бағалау.

Әдіснамасы – негізгі зерттеу құралдары ретінде келесілер пайдаланылды: синтез, талдау, дедукция, салыстыру.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы – экологиялық туризмнің қазіргі жағдайын объективті бағалау болып табылады, атап айтқанда, Қазақстандағы ерекше қорғалатын табиғи аумақтарындағы турлар мен Америка Құрама Штаттарын (АҚШ) шетелдік мысал ретінде қарастыру, бұл ұлттық парктерде туризмді ұйымдастыру мен дамытудың тиімді әдістерінің негізін жасап, қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері – Алматы облысының бірегей табиғи ресурстарына талдау жасай отырып, авторлар өңірдің ішкі және келу туризмін дамытудағы жоғары әлеуетін дәлелдеді. Америка Құрама Штаттарымен салыстырмалы талдау негізінде авторлар Іле-Алатау ұлттық паркінің материалдық-техникалық базасының қазіргі жағдайына баға берді. Авторлар экологиялық туризмді дамытудың ағымдағы бағдарламасын жетілдіру бойынша бірнеше ұсыныстар жасады.

Түйін сөздер: тұрақты даму, экологиялық туризм, бәсекеге қабілеттілік, туристік орындар, табиғи потенциал, туристік инфрақұрылым.

**РАЗВИТИЕ ТУРОВ В НАЦИОНАЛЬНЫЕ ПАРКИ КАК САМОГО
ЭФФЕКТИВНОГО НАПРАВЛЕНИЯ ЭКОТУРИЗМА НА ПРИМЕРЕ
НАЦИОНАЛЬНОГО ПАРКА «ИЛЕ-АЛАТАУ»**

А. А. Усенова^{1*}, Б. И. Актымбаева¹

¹Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – оценить текущее состояние экологического туризма в национальном парке «Иле-Алатау», включая анализ материально-технической базы парка и существующих систем управления.

Методология – в качестве главных инструментов исследования были использованы: синтез, анализ, дедукция, сравнение.

Оригинальность / ценность исследования – объективная оценка современного состояния экологического туризма, в частности, туров в особо охраняемые территории, в Казахстане и Соединенных Штатах Америки (США) как зарубежного примера, что в совокупности позволяет создать основу для формирования эффективных методов организации и развития туризма в национальных парках.

Результаты исследования – анализируя уникальных природных ресурсов Алматинской области, авторы доказали высокий потенциал региона для развития внутреннего и въездного туризма. Основываясь на сравнительном анализе с США, авторы оценили современное состояние материально-технической базы национального парка «Иле-Алатау». Авторы представили несколько рекомендаций для улучшения текущей программы развития экологического туризма.

Ключевые слова: устойчивое развитие, экологический туризм, конкурентоспособность, туристические объекты, природный потенциал, туристическая инфраструктура.

ABOUT THE AUTHORS

Ussenova Albina Abduvazhitkyzy – Master's student, Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: albina.ussenova@narxoz.kz*

Akymbaeva Bakhyt Izbasarovna – Candidate of Geographical Sciences, associated professor, Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: bakyt.akymbaeva@narxoz.kz

MPHTI: 14.15.07

JEL Classification: I21, I28, I29

<https://doi.org/10.52821/2789-4401-2021-5-76-89>

ATTITUDES OF TEACHERS TOWARD INCLUSIVE EDUCATION IN KAZAKHSTAN: THE CASE OF MAINSTREAM SCHOOLS IN ALMATY

D. Sh. Yussupova^{1*}, M. M. Issabayev¹

¹Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the research is to reveal the factors influencing the attitudes of mainstream schoolteachers toward inclusive education process in Almaty. It analyzes teachers' viewpoints and experiences contributing to the formation of their positive or negative attitudes toward inclusion.

Methodology. This research presents the results of qualitative study. 25 teachers of 15 mainstream schools of Almaty city have participated in interviews. The data was codified by Atlas.ti software into several themes related to teachers' attitudes, which then was attributed to factors.

Originality / value of the research. Understanding the teachers' attitudes and their feelings toward inclusive education will contribute to identify the acute problems in the inclusion process thus preventing negative outcomes of it from teachers' part. Moreover, utilization of semi-structured interviews in the context of Kazakhstan helps to deeply explore the essence of teachers' attitudes toward inclusive education.

Findings. Six factors were identified as conceptual, social, technical, methodological and didactical, professional and media, that contributes for the formation of particular attitude of teachers. Findings showed more neutral and even negative attitude of teachers toward inclusion. They were more concerned with methodological/didactical and social factors in expressing their experiences with inclusive education process.

Keywords: inclusive education, special educational needs (SEN), teachers' attitudes, mainstream schools.

INTRODUCTION

Providing everyone with equal access to education is one of the key functions of educational policies around the world today. The UNESCO adopted a Salamanca Statement in 1994 calling the countries to apply special needs education. It interprets inclusive education as "a process aimed at meeting the diverse needs of all students by increasing their participation in learning, cultural activities and community life, as well as reducing social exclusion within the education system and avoiding exclusion from it" [1].

The principle of inclusion is based on the concept of special educational needs and affects the interests of all children who do not fit into the standard learning environment and have any learning difficulties. According to the definition given by OECD, children with *special educational needs* can be divided into three categories: a) *disabilities* – children with disabilities or impairments related to medical terms; b) *difficulties* – children facing difficulties in learning, with emotional and behavioral disorders; *disadvantages* – children facing disadvantages due to linguistic, cultural, social and economic backgrounds [2]. For all of these children education should be available according to their abilities and opportunities without any discrimination.

However, passing more than 20 years after Salamanca, the process of inclusion has been still difficult and controversial issue across the countries [3; 4]. The encouragement of inclusion may depend on many factors. C. Nilholm and K. Göransson point out that inclusion has different definitions worldwide and it still lacks conceptual clarity [5]. D. Mitchell and I. Desai emphasize the uneven progress level of inclusive education due to diverse histories, socio-cultural contexts, political and economic systems of countries [6]. Therefore, it is visible to encounter varied educational programs ranging from trivial to comprehensive, from segregated to inclusive provisions. For instance, in countries like Italy, UK and Australia the inclusive education is the most developed, where almost all children with SEN study in mainstream school. In France, Belgium, Holland

integration approach prevails, when a child receive education either in special school or in special correctional class of mainstream school, but spends extracurricular hours together with non-SEN children [7].

Moreover, the wide range of scholars [3; 8; 9; 10] insists on teachers' role for effective implementation of inclusion. Teachers are considered as key players of inclusion process, as they take the primary role and determine the success in implementing inclusive education [11]. M. H. Martins, et al. cite that academic staff play a significant role in promoting diversity and change [12]. Teachers promote a bottom-up approach for inclusion by interacting with children in inclusive classrooms. This approach is about the idea that teachers are direct persons who act on the ground, when inclusion takes place. They engage with children directly on daily basis, from whom the success of inclusion may depend. Children learn about social justice from the teachers' instruction, behavior and attitude. In addition, these are teachers, who contribute to create a more inclusive society [13]. Therefore, it is important for teachers to be open to inclusive transformations and to have positive attitude to promote inclusive education in order to make own class a more favorable, friendly and comfortable place for every child.

The most of the studies demonstrate the crucial developments in inclusion, especially in observing teachers viewpoints, attitudes and developments of inclusive education in Western countries. The scholars as T. M. Makoele [14], E. Avramidis and B. Norwich [15], P. Engelbrecht et al. [16], M. Fuller et al. [17], U. Sharma et al. [18], M. R. Nienke et al. [19] have contributed significantly to address the challenges in inclusive education around the world and within particular context. However, in Kazakhstan's case, researchers have done limited investigation of experiences and attitudes of teachers toward inclusive education. For instance, R. O. Agavelyan et al. conducted research with multiple regression analysis in Pavlodar city of Kazakhstan to explore the attitudes of teachers [20]. T. K. Omarova and Zh. Allan examined the attitudes of teachers and their concerns about inclusion of SEN children in mainstream schools of two major cities of Kazakhstan, utilizing another quantitative analysis [10]. It is concluded that the lack of readiness of general education teachers to work in inclusive classrooms remains one of the key challenges in Kazakhstan. Therefore, this research analyzes the attitudes of mainstream schoolteachers in Almaty city. It uses qualitative method to reveal the factors, which determine the positive or negative attitudes of teachers toward the inclusion process.

MAIN PART

Literature Review. Among all the rights and freedoms of any person, the right to education is considered as important one. The right of all children to education is guaranteed by Kazakhstan in its Constitution. In 1994, Kazakhstan ratified the UN Convention on the Rights of the Child, accepting all obligations to provide a child with disabilities in health and difficulties in development with effective access to educational services, as well as the right to full involvement in social life and the possibility of achieving personal development [7, p. 32]. By ratifying the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities in 2015, Kazakhstan embodied the inclusive education as one of the priority directions in its state programs.

Kazakhstan uses the Salamanca Declaration on principles, policies and activities in ensuring education for people with special needs and the Dakar Framework for Action in fulfilling collective obligations to achieve education for all as a methodological framework for developing its own normative basis of inclusive education. For instance, the state program for the development of education and science of Kazakhstan for 2020-2025, proclaims the provision of barrier-free access to education for persons with special educational needs as a main task. This program envisages by 2025, that 100 % of schools would create conditions for inclusive education [21].

According to regional and city psychological, medical and pedagogical consultation centers, there were 144 783 children (0-18 years old) with SEN at the beginning of 2017. It makes 2.65 % of the country's total child and adolescent population. Among 7-18 years old children with SEN, 14.4 % of them are taught in special schools for SEN; 13.9 % are enrolled in special classes of mainstream schools; 46.7 % of children are enrolled in general classes of mainstream schools; 11.8 % are registered as homeschoolers; 2.7 % are studying in professional schools and colleges; 2.6 % study in private educational institutions (Figure 1) [22]. Regarding the Almaty city in particular, the majority of mainstream schools started implementing inclusive education from 2017. As of the 2021-2022 academic year, 166 mainstream schools out of 207 are covered by inclusive

education and there are 41 resourced centers within these schools that show educational and social support for children with SEN [21].

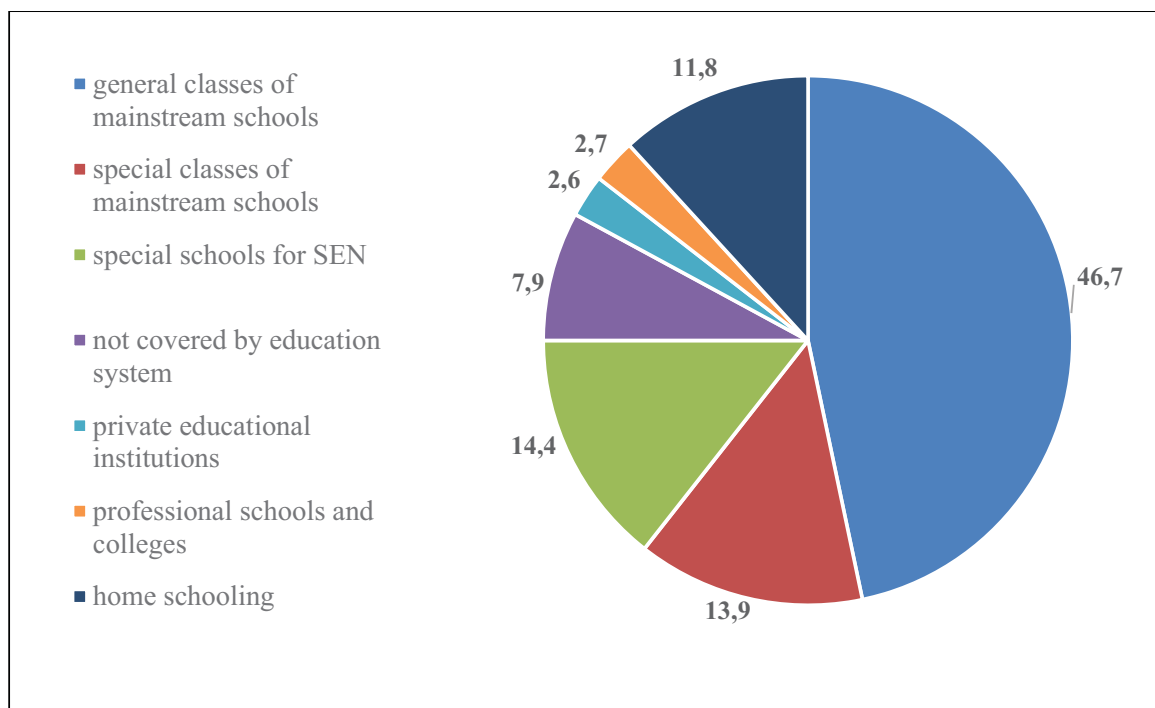

Figure 1 – Proportion of children with SEN enrolled in education

Note – The figure represents the percentage of all children with SEN out of 100 % taught in different types of educational institutions in Kazakhstan. Compiled by the authors based on the source [22].

Despite the coverage of children by inclusive education in Kazakhstan, the process of implementing it is still developing and young. However, up to recently “the rhetoric of inclusive education reform has been heavily focused on a disability perspective in the framework of education in Kazakhstan that is influenced by the Soviet legacy”, – state K. Rollan and M. Somerton [23]. It was mainly due to the separation of children with disabilities to special correctional schools or keeping and educating them at home. As insisted by V. Gevorgianiene and E. Sumskiene [23] this practice paved the way for the common thinking and belief of isolating people with disabilities in special institutions.

Nevertheless, one of the important barrier for inclusion remains the challenges with being ready to adapt inclusive practices in many educational institutions. It is mainly due to the lack of necessary qualifications of teaching staff, educational and methodological issues. Most of the schools face challenges in implementing the available techniques especially for children with disabilities. The limited professional skills and unreadiness of academic staff, the challenges of showing support for children with SEN and their parents, prevents the process of inclusion becoming effective [24].

The predominant number of studies observe the role of teachers in the success of inclusive education. B. Morgado et al. concludes that the effectiveness of inclusive education does not just lay in managing infrastructure, place and schedule [25]. Here, C. Barnes and A. Arnesen and L. Lundahl outline the importance of teaching methods, differentiation techniques, evaluation matters, etc. [26; 27]. Inclusion of children with special educational needs (SEN) into mainstream educational spaces is not just concentrated on the physical placement of them into classes, but also how inclusion regarded by main stakeholders, like teachers. In this manner, this process should not exclude the ‘abled’ students, but work toward “socially just pedagogy” to promote full inclusion for all categories of students [12].

The role of teachers in effectively engaging with special needs children suggests the way of effective realization of inclusive policies and the successful adaptation of marginalized group of children into mainstream society. F. L. Wilczenski and P. Engelbrecht et al. claim that teachers' support matters most in promoting the integration and inclusion in the classroom [28; 16]. M. H. Martins, et al. emphasize a significant role of academic staff in promoting diversity and change [12]. Therefore, it is recommended for them to stay open for inclusive transformations and changes. It considers important to establish positive environment in educational institutions, so the integration of SEN with non-SEN students can be effective.

R. F. Antonak and H. Livneh stress the importance of positive attitudes of teachers toward students with SEN [29]. However, most studies seems to show the controversial attitudes of teachers. For instance, A. De Boer, S. J. Pijl and A. Minnaert find out that the majority of teachers have neutral or even negative attitudes towards the inclusion of 'disabled' children into general classrooms [30]. L. S. Yeo, W. H. Chong, M. F. Neihart and V. S. Huan in studying the Singaporean case conclude that positive attitudes of teachers are connected critically with successful experience in inclusion. The positive experience was mostly associated with learners' progress and support from administration, children and parents. L. S. Yeo et al. investigate that negative experiences were related to challenging behaviors of students in the class who disturbed the learning process and demanded more attention [31].

A case study by E. Avramidis, Ph. Bayliss and R. Burden also shows that teachers' experience in using inclusive programs contributes to the formation of their positive attitude [32]. U. Sharma, C. Forlin and T. Loreman draw attention that teachers with special education training possess more positive and tolerant view about inclusion, than those who have not experienced working with 'disabled' people [18]. The experts agree that the major factors as lack of qualifications for teaching staff and the lack of institutional sensitivity are being barriers for inclusion [9; 12; 25]. Therefore, the training and advancement courses for academic staff and effective differentiated techniques in inclusive practices seems to play a greater role [17]. L. Florian and H. Linklater believe that modern educators should more effectively apply the knowledge and skills that they already have [33]. New types of research and modern theoretical developments are needed to advance knowledge about inclusive education.

According to N. I. Belyakov and V. P. Russanov, in recent years there has been a noticeable improvement in the quality of the teaching staff in Kazakhstan: the proportion of teachers with the highest category is growing, the proportion of teachers without a category has significantly decreased, but, unfortunately, the issue of staff shortage remains acute. In 2016, the need for teaching staff was 4480. Schools lack teachers of primary education, Math, Russian and English language. Low salaries, low social status, lack of a social package makes the teaching profession not prestigious [34].

Teachers have vital part in setting the inclusive environment in the classrooms. They also act as promoters and stabilizers of the situation and relations between SEN and non-SEN students [35]. Teachers can manage the learning process in the direction in which non-SEN children will not feel the negative learning outcomes that appeared as a result of inclusion. However, it is critical to set the overall strategies and provide necessary conditions for school inclusive settings by managers and educational leaders, which act as main actors in implementing the inclusion in their institutions [36].

Within Kazakhstani context researchers as R. O. Agavelyan et al. explore the attitudes of general schoolteachers of the Pavlodar region using multiple regression analysis. They use "The Sentiments, Attitudes and Concerns" scale to assess the teachers' attitudes toward inclusion. The conducted study summarizes the neutral attitude of teachers, where the sentiments subscale has the biggest value. It explains that teachers welcome the presence of children with SEN in their classroom [20]. In another study by T. K. Omarova and Zh. Allan determine that the teachers' attitude towards the inclusion of children with learning difficulties depends on the nature of the difficulties themselves. The greatest concern of Kazakh teachers is the lack of resources in schools, comparatively a possible increase in workload worries teachers less [10].

The attitudes of teachers are decisive as they are key holders of education process. In order to observe it, the work applies qualitative method as interviews. It looks at the teachers' role in regulating the relations between different categories of students, at how they refer to inclusion process and what can explain their attitudes. By exploring the teachers' attitudes, this research aims at contributing to the existing literature on

implementation problems of inclusive education from the perspectives of teachers. This analysis is important to prevent negative outcomes of inclusion from the teachers' part.

Methodology. *Research design.* The research used the qualitative method. Qualitative research was based on interviews which then were analyzed by Atlas.ti software. The qualitative method is especially effective in obtaining specific information about the values, opinions, behaviors, and social contexts of particular populations. As it "captures and communicates someone else's experience in his or her own words. Qualitative data tell a story" [37]. The answers of teachers were bracketed, analyzed and compared to identify the essences of inclusive education to them.

Data collection. Data was gathered through semi-structured in-depth interviews. The study utilized a purposive sampling to select the participants for interviews. The important criteria for choosing respondents was teachers who have a child with SEN in their classroom. Another criteria was purposefully chosen schools which implemented inclusive education in Almaty. Teachers from seven resourced (pilot) schools of seven districts have participated in the study. Moreover, one more school from each district was selected. Therefore, 25 teachers from 14 different mainstream schools of Almaty city took part in interviews, who have practical experiences teaching children with SEN in inclusive settings.

The interviews were taken in both online and offline formats due to circumstances related to COVID-19 pandemic. The audio recordings were transcribed by the author. Then the Atlas.ti software was used to analyze and codify the gathered information. The codified data was categorized into themes, and most repeatedly mentioned aspects related to attitudes were identified. Participants were required to identify their teaching grades and number of pupils with SEN in their classroom. All answers were recorded by the consent of respondents. Authors assured teachers about anonymity and confidentiality of their answers.

Interview questions were formulated according to the literature on teachers' attitudes toward inclusive education around the world [3], [15], [31]. The questions were aimed at exploring the attitudes of teachers in Kazakhstan, how they perceive the process of inclusive education, which problems do they face during implementation of it, what are their perspectives about the influence of inclusion on different students in class, how they regard the support of parents and administration in this process.

Questions used to guide the interview:

1. Do you have children with SEN in your classroom? What children with SEN have you encountered during your practice?
2. How do you understand/perceive inclusive education? Do you support it?
3. Do you think it is right to include all children with SEN in the general education process, for example, even those with severe disabilities? Or should inclusion only involve those with moderate and minor disabilities?
4. How do you perceive the influence of inclusive education on non-SEN children (their academic performance, behavior, development, etc.)?
5. How does inclusive education affect children with SEN?
6. Do parents support inclusive education? What is the nature of cooperation built between parents and school community?
7. To what extent the school administration supports teachers in this process (creating necessary conditions)?
8. What are the problems that you face during the process of inclusive education?
9. What motivates you to work with children with SEN?
10. What are your suggestions? What do you like to see in the organization of inclusive education?

Findings and discussion. From the responses of teachers several themes were defined that contributed to the formation of particular factors, as conceptual, technical, methodological and didactical, professional, social (supportive), media (Figure 2).

The work analyzes the most common themes from the respondents' answers showing their attitudes toward inclusive education, and attaches them under a particular factor, the name for which was given by the authors:

- *Conceptual factor* stands for teachers' viewpoints and understanding of concepts and definitions related to inclusive education.

- *Technical factor* combines themes associated with technical component of inclusive education, as infrastructure and other supportive equipment necessary for well-functioning of children with SEN in classrooms and school.

- *Methodological and didactical factor* includes themes materials and techniques used by teachers in the inclusive classrooms, like books, differentiation and individualized approaches, concerns with success of children in learning process and curriculum fulfillment.

- *Professional factor* was determined by themes linked with teachers' professional development, as access to trainings and courses to level up their qualifications to work in inclusive classrooms.

- *Social factor* links themes of administration support, parents' support and aid coming from institutions, like international, non-governmental and civil society organizations.

- *Media factor* combines themes that identify the contribution of media types (news, social media, inspirational movies, advertisement) to the formation of particular attitude of teachers toward inclusive education.

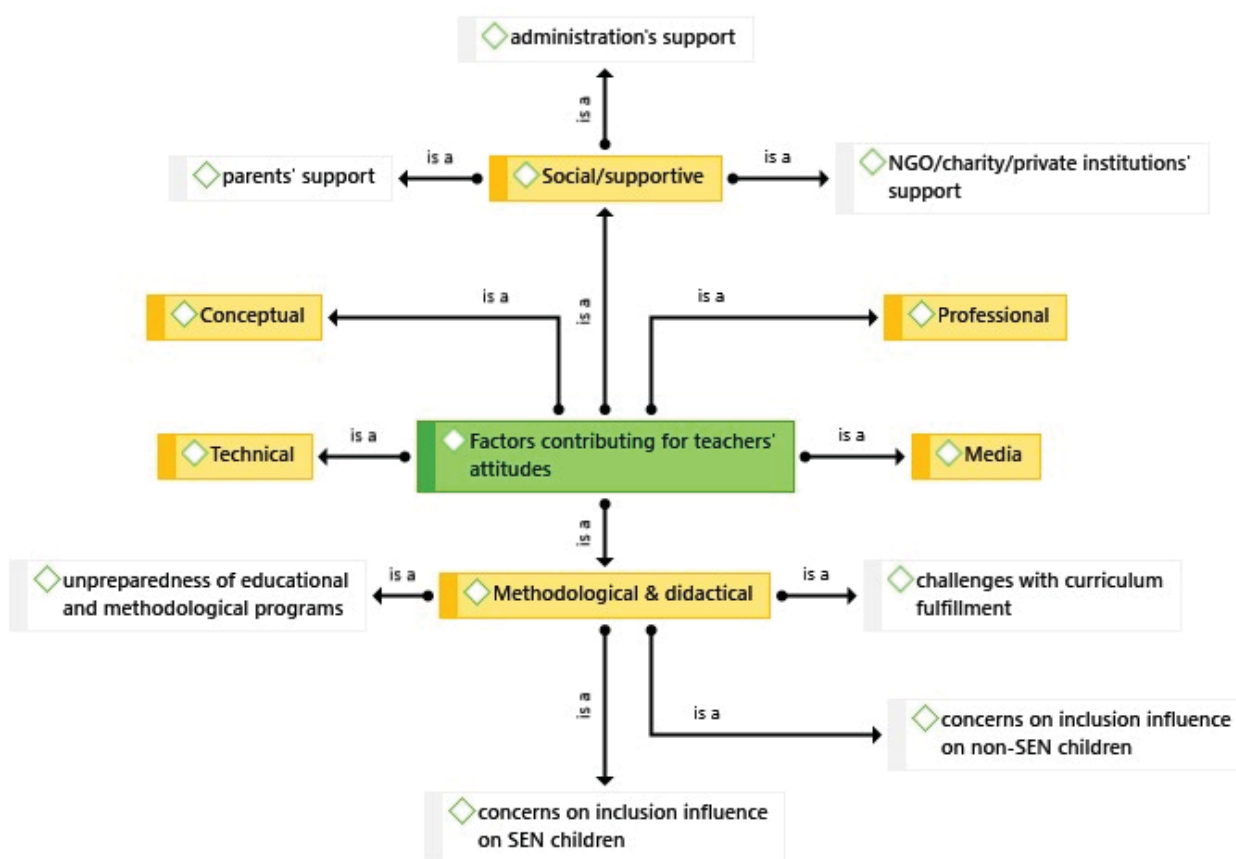

Figure 2 – Factors contributing to the formation of teachers' attitudes toward inclusive education

Note – This model was produced by the authors using Atlas.ti software. It represents several factors (yellow boxes) that expired from themes related to teachers' attitudes. Themes (white boxes) were codified from respondents' answers. Themes are significant for identifying the elements of education process that mostly influence teachers' attitudes toward inclusive education.

The *conceptual* factor combines the general understandings of teachers' definitions of inclusion related to inclusive education. It included the views of schoolteachers about inclusive education and reforms made in this field. According to responses, in general teachers (92 %) support the notion of inclusive education, as it promotes tolerance, the equality of rights, non-discrimination. As one said, "the situation is changing, teachers themselves are positively inclined to accept it today..." Another teacher expressed that "we are moving toward tolerant state, as we have signed the conventions of UN on the rights of children..." It seems possible to argue, from most of the answers that by the normative and instructional changes inclusion is perceived positively among teachers as well as in society. However, minor number of responses negatively expressed their view by referring that it may affect normal students reversely. Moreover, 25 % of teachers expressed the

negative attitude toward continuous changing on definitions and concepts from legal use (for example, not “children with disability” – but “children with limited health opportunities or health disorders”, not “inclusive classrooms” but “SEN classroom”, etc.). This makes it confusing and even exhausting when it comes to paperwork.

The conceptual factor also incorporates the teachers’ support for inclusion of all category of SEN children. Even though most of the teachers responded positively about their viewpoint, they didn’t show their support for including all students with SEN into mainstream schools. They rather hold the opinion that the SEN children should be carefully chosen depending on their disability, abilities to study and serve themselves. The children with severe disabilities should be taught in special schools, as it will be better for them:

“it will be really brutal to include all SEN children in general classroom...as they may feel discomfort, discrimination, non-availability of resources...” (respondent #1),

“they can fall behind the program” (respondent #5),

“the society should be ready...” (respondent #6),

“the school is not ready...” (respondent #18).

Some of the teachers argued that in order to include the certain child into mainstream classroom it is significant for parents being ready enough to accept all the consequences and difficulties that can arise during this process. If the parents are able and positively engaged into the process of education, then the inclusion of their child can get smoothly in schools.

Another factor that form the attitudes of teachers is *technical*, which includes the infrastructure and technology necessary in the provision of inclusive education. Teachers hold neutral attitude toward it, but they are concerned with limited appropriate equipment in the classrooms related to postural management, as disability chairs which are not effective and enough healthy for children with disabilities.

The most important factor defining the teachers’ attitudes was *methodological and didactical*. This factor includes the issues of limited knowledge of teaching methods, evaluation and differentiation techniques, curriculum fulfillment, limited learning materials for children with SEN, strict requirements of state educational standards, a lot of paper work, etc. Unpreparedness of education and methodological program possesses a big challenge for inclusive education. Teachers hold the view that it is difficult to follow the general education requirements in inclusive settings, as the types of examinations and the assessment criteria. Moreover, the number of students in mainstream schools (almost 35-40 children in one classroom) does not allow teachers to fulfill these requirements. Teachers say that inclusion take most of their time and patience. They suggest that it will be better to work in-group with other teachers, share their methods and implement the co-teachings during inclusion.

Under this factor, it is crucial to point out how the teachers regard the influence of inclusion on SEN as well as non-SEN students in the class.

Influence of inclusion on SEN children. Teachers hold the equal opinion on the positive influence of IE on SEN children about their socialization. However, the educational program is and will be difficult for them. If these schools have 30-40 children in one class it is hard for them to study and require individual approach. If families are materially sufficient, they can afford a private school for their child, but even these schools today have specialized direction, as deep education in math or languages. Moreover, in the middle or higher classes, these children might have severe difficulties with catching up the material. One of the respondents (#7) described that it is better to give these children to mainstream schools one year after than their peers, as it helps them to go in line with others in inclusion process.

Influence of inclusion on non-SEN children. Some scholars as Cole, Waldron, & Majd (2004) insist that non-SEN students who study with SEN children perform better in some courses. It might be due to that teachers pay a greater attention and time to teach the students with SEN. In this case the ‘abled’ children will have more time and opportunity to learn these subjects. As evidences show from the interviews, teachers’ opinions in this case were divided. The smaller percentage (18 %) of them have showed positive influence. They insist that in primary school and in youngest ages, children don’t have stereotypes, as can be seen by the answers:

“they are not cruel in this age” (respondent #3),

“children always respect the other children” (respondent #5/11/12/16/19/23).

Whether the bigger portion of answers (57 %) were critical, arguing that IE negatively influence the performance and also the behavior of non-SEN children, because teachers may not be able to allocate their time equally to present the subject, non-SEN children may be left without attention and not acquire the necessary skills. The setting may not promote the competitiveness thus reducing the motivation of them in learning process. The children can also repeat some stereotyping behavior of SEN children, thus promoting the negative attitude of their parents toward inclusion.

Teachers were concerned about *professional* factor, like development and training courses offered to them. Teachers who are well trained and have enough professional knowledge of including children with SEN hold more positive attitude toward inclusion, and consequently positive experience. As literature suggests, those who have experience with inclusion will positively regard to this process. However, most teachers (82 %) are concerned about their qualifications to meet the needs of children with SEN.

Majority of the answers were stick to the opinion that the main problem with the practice of inclusion is the lack of enough and appropriate trainings, consequently the staff who works with SEN children in inclusive settings. Even though, the trainings exist, they usually are more theoretical and do not apply practical solutions and techniques that can be applied in classrooms. There are limits of defectologists, speech therapists, who apply differentiated techniques related to disability types. For example, children with autisms may require particular methods of teaching, whether children with cochlear implant may need very different techniques. As inclusive education is a recent practice in our country, some schools do not provide still tutors or assistants that can help main teacher in education process. If they exist, they usually are not trained enough to show assistance especially for the children with disabilities.

The *social or supportive factor* includes the issues of administration and parents' support in inclusion process. In general, teachers hold neutral attitudes and experiences toward the administration support of them in inclusive education. Some of them are positive in regard to provide incentives, as awards, appraisals on their achievement during their teaching of children with SEN. Besides, additional payment to salary of teachers for every child with SEN in the classroom makes them feel more or less satisfied. However, a few teachers perceive that there are not enough conditions created for the effective implementation of inclusion. They are cautious that the administration may not support them with their suggestions, with provision of trainings and tutors, that general schools are hardly dependent on the budget from municipalities and state.

Most of the respondents see positive attitude of parents and their support in IE. They all agree that it is very crucial in the process. The parents of children with SEN are usually very helpful, and always engaged in the education:

“they take their child to several sections, as to defectologists, psychologists...” (respondent #14),

“they prepare hard their children to school, during summer...” (respondent #18),

“they always happy to take any chance...” (respondent #8/13)

However, not every parent can afford this additional education for his or her children due to financial circumstances. Nevertheless, teachers argued that the joint work of teachers with parents are vital.

Some teachers (35 %) emphasized the role of specialized centers, charity, non-governmental or civil society organizations. The support of these organizations in certain issues helps teachers to encounter positive experiences in inclusion. The NGOs show active involvement and organization of social and cultural events that help teachers to build favorable environment for integration of children with SEN. Teachers insist on the contributions from charity organizations that help accommodate the resourced rooms in most schools.

The last factor expired from interviews was *media*. Teachers are motivated by inspirational movies, presentations about including different categories of children in education. International propaganda about human rights and social justice also contributes for positive attitudes of schoolteachers in their regard to inclusion process. Recent developments in the world education and technology, successful international experiences related to inclusion form favorable conditions for the determination of positive attitude among teachers to engage enthusiastically in inclusive classroom management.

CONCLUSION

The current investigation was held with the purpose of determining the attitudes of teachers toward inclusive education. As they play important role in implementation process, the study revealed the generally cautious

viewpoints of teachers toward inclusion process. These cautious attitudes were determined by such features of inclusion, as the unequal influence of inclusive education on the students with SEN and non-SEN, the support of parents and administration, as well as several challenges as the nature of trainings, insufficient number of professionals, unpreparedness of schools, and number of students per class. Most of the teachers hold the view toward including all children, as there should be distinction between different category of children with disabilities, and who have the severe ones should stay in special schools, or at least, combine their education between general and correctional schools. As a result of the study six factors were identified as conceptual, technical, methodological and didactical, professional, social (supportive) and media, which influence to attitudes of teachers.

Teachers' attitude toward categorization of children seems to be related to experiences with the education of children with disabilities in the past. Historically, during the Soviet Union, the children with medical impairments and emotional or psychological disorders were taught in special schools. The historical past seems to influence the way of thinking of most teachers how they come to interpret the inclusive education. Most of them are satisfied with opportunities provided for children with SEN to take part in schooling today. They regard positive thinking toward children who are taught at home or kept at special classes. The majority of teachers hold the opinion that special schools should not be closed, as they are necessary to offer earlier correction help to SEN children. Some of them prefer combined school system, where SEN children will attend half of weekdays general classes and half of days they spend in special schools.

From the school visits and teachers' interviews, it was identified that resourced classrooms are highly dependent on private sectors and charity organizations for arrangement. Nevertheless, private sectors' involvement within ordinary school systems has become common in recent days; some of the schools are still behind in organizing their resourced rooms. Teachers are concerned on this issue too, as they think that well-equipped resourced rooms will encourage and help students with SEN in their learning and leisure time. In this manner, it is supposed for government to provide grants for private organizations to show support in opening and organizing resourced rooms in schools.

In addition, some teachers presented little interest in discussion of their experiences and opinions about inclusive education. It assumed that they are neutral or pleased with what is achieved in inclusion process. Less number of teachers expressed unwillingness to discuss their aims or anxiety to propose new ideas related their inclusive classroom issues.

In general, teachers showed insecurity toward their professional competence and methodological knowledge. Offered training courses seem to lack practical significance, where most of the knowledge comes as theoretical one with less practical techniques. However, teachers are glad to obtain certificates and diplomas indicating their ability to work in inclusive classrooms. Therefore, it would be essential to organize more effective trainings with practical nature, different case studies to present particular situations with solutions, which can be used during inclusive education. To inspire teachers for new learning and work in inclusive settings it is better for government and school administrations to provide more incentives apart from awards and certificates, as extra financial payment or favorable social packages.

Limitations of the study. Directions for future research. The findings determined in this research cannot be generalized to all schools and teachers of Kazakhstan, as the numbers of respondents were limited for some schools of Almaty city. Only interviews were gathered as a method of exploring the teachers' attitudes, which can create difficulties in assuming the realities in daily activities taking place in classrooms. Moreover, just teachers participated in research and the picture of inclusion was based purely on their experience and viewpoint. For further study, it is recommended to make field observations of teaching times and class hours to analyze the reality of situation. It also suggests collecting data from different stakeholders in this process, as parents and school administration.

REFERENCES

1. The Salamanca statement and framework for action on special needs education. Salamanca [Electronic resource] / UNESCO, Ministry of education and Science // UNESDOC Digital Library [website]. – 1994. – URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0009/000984/098427eo.pdf> (Accessed: 10.09.2021).

2. OECD. Students with Disabilities, Learning Difficulties and Disadvantages Policies, Statistics and Indicators. – Paris: OECD, 2007. – 234 p.
3. Saloviita T. Attitudes of Teachers towards Inclusive Education in Finland // *Scandinavian Journal of Educational Research*. – 2018. – № 64(6) – P. 1-13 – DOI: 10.1080/00313831.2018.1541819.
4. Messiou K. Research in the field of inclusive education: time for a rethink? // *International Journal of Inclusive Education*. – 2017. – № 21(2). – P. 146-159. – DOI: 10.1080/13603116.2016.1223184.
5. Nilholm C., Goransson K. What is meant by inclusion? An analysis of European and North American journal articles with high impact // *European Journal of Special Needs Education*. – 2017. – № 32(3). – P. 1-15. – DOI: 10.1080/08856257.2017.1295638.
6. Mitchell D., Desai I. Diverse socio-cultural contexts for inclusive education in Asia / In Mitchel, D. (Eds.) // *In Book: Contextualizing inclusive education. Evaluating old and new international perspectives*. – New York, NY: Routledge, 2005. – Chapter 8. – P. 167-201.
7. Мовкебаева З. А. Инклюзивное образование в Республике Казахстан: проблемы и перспективы: монография. – Алматы: ТП «Сағатдинова», 2014. – 190 с.
8. Florian L., Rouse M. The inclusive practice project in Scotland: Teacher education for inclusive education // *Teaching and Teacher Education*. – 2009. – № 25(4). – P. 594-601. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tate.2009.02.003>.
9. Moriña A. Inclusive education in higher education: challenges and opportunities // *European Journal of Special Needs Education*. – 2017. – № 32(1). – P. 3-17. – DOI: 10.1080/08856257.2016.1254964.
10. Омарова Т. К., Аллан Ж. Инклюзивное образование: отношение учителей общего образования и их беспокойства // *Вестник КазНУ. Серия педагогическая*. – 2017. – № 1(50). – С. 94-101.
11. Moberg S., Muta E., Korenaga K., Kuorelahti M., Savolainen H. Struggling for inclusive education in Japan and Finland: teachers' attitudes towards inclusive education // *European Journal of Special Needs Education*. – 2019. – № 35(1). – P. 100-114. – DOI: 10.1080/08856257.2019.1615800.
12. Martins M. H., Borges M. L., Gonçalves T. Attitudes towards inclusion in higher education in a Portuguese university // *International Journal of Inclusive Education*. – 2018. – № 22(5). – P. 527-542. – DOI: 10.1080/13603116.2017.1377299.
13. Sapon-Shevin M. Inclusion: a matter of social justice // *Educational leadership: Journal of the Department of Supervision and Curriculum Development*. – 2003. – № 61(2). – P. 25-28.
14. Makoelle T. M. Pedagogy of inclusion: a quest for inclusive teaching and learning // *Mediterranean Journal of Social Sciences*. – 2014. – № 2(20). – DOI: 10.5901/mjss.2014.v5n20p1259.
15. Avramidis E., Norwich B. Teachers' Attitudes towards Integration/Inclusion: A Review of the Literature // *European Journal of Special Needs Education*. – 2002. – № 17. – P. 129-147. – DOI: 10.1080/08856250210129056.
16. Engelbrecht P., Oswald M., Swart E., Eloff I. Including learners with intellectual disabilities: Stressful for teachers? // *International Journal of Disability, Development and Education*. – 2003. – № 50. – P. 293-308.
17. Fuller M., Bradley A., Healey M. Incorporating Disabled Students within an Inclusive Higher Education Environment // *Disability & Society*. – 2004. – № 19(5). – P. 455-468. – DOI: 10.1080/0968759042000235307.
18. Sharma U., Forlin C., Loreman T. Impact of training on pre-service teachers' attitudes and concerns about inclusive education and sentiments about persons with disabilities // *Disability & Society*. – 2008. – № 23. – P. 773-785.
19. Nienke M. R., Veen I. V., Peetsma T. H. Inclusive education and students without special educational needs // *Educational Research*. – 2010. – № 52(4). – P. 351-390. – DOI: 10.1080/00131881.2010.524749.
20. Agavelyan R. O., Aubakirova S. D., Zhomartova A. D., Burdina E. I. Teachers' Attitudes towards Inclusive Education in Kazakhstan // *Integratsiya obrazovaniya = Integration of Education*. – 2020. – № 24(1). – P. 8-19. – DOI: <https://doi.org/10.15507/1991-9468.098.024.202001.008-019>.
21. Nikulina L. I. Personal communication [Interview]. – Almaty. – 2021, October 18.
22. Ногайбаева Г. Рамка мониторинга инклюзивного образования в Республике Казахстан / Г. Ногайбаева, С. Жумажанова, Е. Коротких. – Астана: АО ИАЦ, 2017. – 185 с.
23. Rollan K., Somerton M. Inclusive education reform in Kazakhstan: civil society activism from the

bottom-up // *International Journal of Inclusive Education*. – 2019. – № 25(10). – P. 1109-1124. – DOI: 10.1080/13603116.2019.1599451.

24. Šukys S., Dumčienė A., Lapėnienė D. Parental involvement in inclusive education of children with special educational needs // *Social Behavior and Personality*. – 2015. – № 43. – P. 327-338. – DOI: <https://doi.org/10.2224/sbp.2015.43.2.327>.

25. Morgado B., Cortes-Vega M. D., Lopez-Gavira R., Alvarez E., Morina A. Inclusive education in higher education? // *Journal of Research in Special Educational Needs*. – 2016. – № 16(1). – P. 639–642. – DOI: 10.1111/1471-3802.12323.

26. Barnes C. Disability, higher education and the inclusive society // *British Journal of Sociology of Education*. – 2007. – № 28(1). – P. 135-145. – DOI: 10.1080/01425690600996832.

27. Arnesen A., Lundahl L. Still social and democratic? Inclusive education policies in Nordic welfare states // *Scandinavian Journal of Educational Research*. – 2006. – № 50(3). – P. 285-300. – DOI: 10.1080/00313830600743316.

28. Wilczenski F. L. Measuring Attitudes toward Inclusive Education // *Psychology in the Schools*. – 1992. – № 29. – P. 306-312.

29. Antonak R. F., Livneh H. Measurement of Attitudes towards Persons with Disabilities // *Disability and Rehabilitation*. – 2000. – № 22. – P. 211–224. – DOI: 10.1080/096382800296782.

30. De Boer A., Pijl S. J., Minnaert A. Regular primary schoolteachers' attitudes towards inclusive education: A review of the literature // *International journal of inclusive education*. – 2011. – № 15(3). – P. 331-353.

31. Yeo L. S., Chong W. H., Neihart M. F., Huan V. S. Teachers' experience with inclusive education in Singapore // *Asia Pacific Journal of Education*. – 2014. – № 36(1) – P. 1-15. – DOI: 10.1080/02188791.2014.934781.

32. Avramidis E., Bayliss Ph., Burden R. A Survey into Mainstream Teachers' Attitudes Towards the Inclusion of Children with Special Educational Needs in the Ordinary School in one Local Education Authority // *International Journal of Experimental Educational Psychology*. – 2000. – № 20(2). – P. 191–211. – DOI: 10.1080/713663717.

33. Florian L., Linklater H. Preparing teachers for inclusive education: using inclusive pedagogy to enhance teaching and learning for all // *Cambridge Journal of Education*. – 2010. – № 40(4). – P. 369–386. – DOI: 10.1080/0305764X.2010.526588.

34. Беляков Н. И., Русанов В. П. Инклюзивное образование в Республике Казахстан // Научный альманах Ассоциации France-Kazakhstan. – 2018. – № 1. – С. 59-67.

35. Damianidou E., Phtiaka H. Implementing inclusion in disabling settings: The role of teachers' attitudes and practices // *International Journal of Inclusive Education*. – 2018. – № 22(10). – P. 1078-1092.

36. Óskarsdóttir E., Donnelly V., Turner-Cmuchal M., Florian L. Inclusive school leaders—their role in raising the achievement of all learners // *Journal of Educational Administration*. – 2020. – № 58(5). – P. 521-537. – DOI: <https://doi.org/10.1108/JEA-10-2019-0190>.

37. Patton M. Q. *Qualitative Research & Evaluation Methods*. 3rd edition. – Sage Publications, Inc., 2002. – 688 p.

REFERENCES

1. UNESCO, Ministry of education and Science. (1994). The Salamanca statement and framework for action on special needs education. Salamanca. *UNESDOC Digital Library*. Retrieved September 10, 2021, from <http://unesdoc.unesco.org/images/0009/000984/098427eo.pdf>.

2. OECD. (2007). *Students with Disabilities, Learning Difficulties and Disadvantages Policies, Statistics and Indicators*. OECD, Paris, 234 p.

3. Saloviita, T. (2018). Attitudes of Teachers towards Inclusive Education in Finland. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 64(6), 1-13, DOI: 10.1080/00313831.2018.1541819.

4. Messiou, K. (2017). Research in the field of inclusive education: time for a rethink? *International Journal of Inclusive Education*, 21(2), 146-159, DOI: 10.1080/13603116.2016.1223184.

5. Nilholm, C. and Goransson, K. (2017). What is meant by inclusion? An analysis of European and North American journal articles with high impact. *European Journal of Special Needs Education*, 32(3), 1-15, DOI: 10.1080/08856257.2017.1295638.
6. Mitchell, D. and Desai, I. (2005). Diverse socio-cultural contexts for inclusive education in Asia. In *Book: Contextualizing inclusive education. Evaluating old and new international perspectives*. Routledge, New York, Chapter 8, 167-201.
7. Movkebaeva, Z. A. (2014). *Inklyuzivnoe obrazovanie Respublike Kazakhstan: problemy i perspektivy: monografiya*. TP «Sagatdinova», Almaty, 190 p. (In Russian).
8. Florian, L. and Rouse, M. (2009). The inclusive practice project in Scotland: Teacher education for inclusive education. *Teaching and Teacher Education*, 25(4), 594-601 DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tate.2009.02.003>.
9. Moraña, A. (2017). Inclusive education in higher education: challenges and opportunities. *European Journal of Special Needs Education*, 32(1), 3-17, DOI: 10.1080/08856257.2016.1254964.
10. Omarova, T. K. and Allan, Zh. (2017). *Inklyuzivnoe obrazovanie: otnoshenie uchitelej obshchego obrazovaniya i ih bespokojstva*. *Bulletin of KazNU. Journal of Educational Sciences*, 1(50), 94-101 (In Russian).
11. Moberg, S., Muta, E., Korenaga, K., Kuorelahti, M. and Savolainen, H. (2019). Struggling for inclusive education in Japan and Finland: teachers' attitudes towards inclusive education. *European Journal of Special Needs Education*, 35(1), 100-114, DOI: 10.1080/08856257.2019.1615800.
12. Martins, M. H., Borges, M. L. and Gonçalves, T. (2018). Attitudes towards inclusion in higher education in a Portuguese university. *International Journal of Inclusive Education*, 22(5), 527-542, DOI: 10.1080/13603116.2017.1377299.
13. Sapon-Shevin, M. (2003). Inclusion: a matter of social justice. *Educational leadership: Journal of the Department of Supervision and Curriculum Development*, 61(2), 25-28.
14. Makoelle, T. M. (2014). Pedagogy of inclusion: a quest for inclusive teaching and learning. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 2(20), DOI:10.5901/mjss.2014.v5n20p1259.
15. Avramidis, E., Norwich, B. (2002). Teachers' Attitudes towards Integration/Inclusion: A Review of the Literature. *European Journal of Special Needs Education*, 17, 129–147, DOI: 10.1080/08856250210129056.
16. Engelbrecht, P., Oswald, M., Swart, E. and Elof, I. (2003). Including learners with intellectual disabilities: Stressful for teachers? *International Journal of Disability, Development and Education*, 50, 293–308.
17. Fuller, M., Bradley, A. and Healey, M. (2004). Incorporating Disabled Students within an Inclusive Higher Education Environment. *Disability & Society*, 19(5), 455-468, DOI: 10.1080/0968759042000235307.
18. Sharma, U., Forlin, C. and Loreman, T. (2008). Impact of training on pre-service teachers' attitudes and concerns about inclusive education and sentiments about persons with disabilities. *Disability & Society*, 23, 773–785.
19. Nienke, M. R., Veen, I. V. and Peetsma, T. H. (2010). Inclusive education and students without special educational needs. *Educational Research*, 52(4), 351-390, DOI: 10.1080/00131881.2010.524749.
20. Agavelyan, R. O., Aubakirova, S. D., Zhomartova, A. D. and Burdina, E. I. (2020). Teachers' Attitudes towards Inclusive Education in Kazakhstan. *Integratsiya obrazovaniya = Integration of Education*, 24(1), 8-19, DOI: <https://doi.org/10.15507/1991-9468.098.024.202001.008-019>.
21. Nikulina, L. I. (October 18, 2021). Personal communication: Interview. Almaty.
22. Nogajbaeva, G. (2017). *Ramka monitoringa inklyuzivnogo obrazovaniya v Respublike Kazakhstan*. JSC IAC, Astana, 185 p. (In Russian).
23. Rollan, K. and Somerton, M. (2019). Inclusive education reform in Kazakhstan: civil society activism from the bottom-up. *International Journal of Inclusive Education*, 25(10), 1109-1124, DOI: 10.1080/13603116.2019.1599451.
24. Šukys, S., Dumčienė, A. and Lapėnienė, D. (2015). Parental involvement in inclusive education of children with special educational needs. *Social Behavior and Personality*, 43, 327-338, DOI: <https://doi.org/10.2224/sbp.2015.43.2.327>.

25. Morgado, B., Cortes-Vega, M. D., Lopez-Gavira, R., Alvarez, E. and Morina, A. (2016). Inclusive education in higher education? *Journal of Research in Special Educational Needs*, 16(1), 639–642, DOI: 10.1111/1471-3802.12323.
26. Barnes, C. (2007). Disability, higher education and the inclusive society. *British Journal of Sociology of Education*, 28(1), 135–145, DOI: 10.1080/01425690600996832.
27. Arnesen, A. and Lundahl, L. (2006). Still social and democratic? Inclusive education policies in Nordic welfare states. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 50(3), 285–300, DOI: 10.1080/00313830600743316.
28. Wilczenski, F. L. (1992). Measuring Attitudes toward Inclusive Education. *Psychology in the Schools*, 29, 306–312.
29. Antonak, R. F. and Livneh, H. (2000). Measurement of Attitudes towards Persons with Disabilities. *Disability and Rehabilitation*, 22, 211–224, DOI: 10.1080/096382800296782.
30. De Boer, A., Pijl, S. J. and Minnaert, A. (2011). Regular primary schoolteachers' attitudes towards inclusive education: A review of the literature. *International journal of inclusive education*, 15(3), 331–353.
31. Yeo, L. S., Chong, W. H., Neihart, M. F. and Huan, V. S. (2014). Teachers' experience with inclusive education in Singapore. *Asia Pacific Journal of Education*, 36(1), 1–15, DOI: 10.1080/02188791.2014.934781.
32. Avramidis, E., Bayliss, Ph. and Burden, R. (2000). A Survey into Mainstream Teachers' Attitudes Towards the Inclusion of Children with Special Educational Needs in the Ordinary School in one Local Education Authority. *International Journal of Experimental Educational Psychology*, 20(2), 191–211, DOI: 10.1080/713663717.
33. Florian, L. and Linklater, H. (2010). Preparing teachers for inclusive education: using inclusive pedagogy to enhance teaching and learning for all. *Cambridge Journal of Education*, 40(4), 369–386, DOI: 10.1080/0305764X.2010.526588.
34. Belyakov, N. I. and Rusanov, V. P. (2018). Inklyuzivnoe obrazovanie v Respublike Kazakhstan. *Nauchnyj al'manah Associacii France-Kazakhstan*, 1, 59–67 (In Russian).
35. Damianidou, E. and Phtiaka, H. (2018). Implementing inclusion in disabling settings: The role of teachers' attitudes and practices. *International Journal of Inclusive Education*, 22(10), 1078–1092.
36. Óskarsdóttir, E., Donnelly, V., Turner-Cmuchal, M. and Florian, L. Inclusive school leaders—their role in raising the achievement of all learners. *Journal of Educational Administration*, 58(5), 521–537, DOI: <https://doi.org/10.1108/JEA-10-2019-0190>.
37. Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Research & Evaluation Methods*. 3rd edition. Sage Publications, Inc., 688 p.

ОТНОШЕНИЕ УЧИТЕЛЕЙ К ИНКЛЮЗИВНОМУ ОБРАЗОВАНИЮ В КАЗАХСТАНЕ: КЕЙС ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ ГОРОДА АЛМАТЫ

Д. Ш. Юсупова^{1*}, М. М. Исабаев¹

¹ Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – выявление факторов, влияющих на отношение учителей общеобразовательных школ города Алматы к процессу инклюзивного образования. В работе анализируется восприятие и опыт учителей, способствующие формированию у них положительного или отрицательного отношения к инклюзии.

Методология. В данной работе представлены результаты качественного метода исследования. В интервью приняли участие 25 учителей из 15 общеобразовательных школ города Алматы. Данные были систематизированы программным обеспечением Atlas.ti по нескольким темам (кодировкам), связанные с отношением учителей, которые затем были распределены по факторам.

Оригинальность / ценность исследования. Понимание отношения учителей и их восприятия к инклюзивному образованию будет способствовать выявлению острых проблем, с которыми сталкивается процесс инклюзии при внедрении в школах. Это будет способствовать предотвращению негативных последствий со стороны учителей. Более того, использование полуструктурированных интервью в контексте Казахстана глубже проанализирует сущность отношения учителей к инклюзивному образованию.

Результаты исследования. Были определены шесть факторов, как концептуальные, социальные, технические, методологические и дидактические, профессиональные и медиа факторы, которые способствуют формированию определенного отношения у учителей к инклюзии. Результаты показали более нейтральное и даже отрицательное отношение учителей к инклюзии. Их больше волновали методологические / дидактические и социальные факторы при выражении своего опыта в процессе инклюзивного образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, особые образовательные потребности (ООП), отношение учителей, общеобразовательные школы.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ ИНКЛЮЗИВТІК БІЛІМ БЕРУГЕ КӨЗҚАРАСЫ: АЛМАТЫ ҚАЛАСЫНДАҒЫ ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕР КЕЙСІ

Д. Ш. Юсупова^{1*}, М. М. Исабаев¹

¹Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – Алматы қаласының жалпы білім беретін мектептері мұғалімдерінің инклюзивті білім беру үдерісіне деген көзқарастарына әсер ететін факторларды анықтауға бағытталған. Зерттеу жұмысында мұғалімдердің инклюзияға оң немесе теріс қатынасына ықпал ететін қабылдаулары мен тәжірибелері талданады.

Әдіснамасы. Бұл жұмыста сапалы зерттеу әдісінің нәтижелері берілген. Сұхбатқа Алматы қаласындағы 15 орта мектептен 25 мұғалім қатысты. Деректер Atlas.ti бағдарламалық жасақтамасымен мұғалімнің қарым-қатынасына қатысты бірнеше тақырыптарға (кодтамаларға) сәйкес жүйеленіп, факторлар бойынша жіктелді.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Мұғалімдердің инклюзивті білім беру туралы көзқарастары мен түсініктерін түсіну инклюзияны мектептерде енгізу процесінде кездесетін өзекті мәселелерді анықтауға көмектеседі. Бұл мұғалімдер тарапынан келеңсіз салдардың алдын алуға ықпал етеді. Сонымен қатар, Қазақстан жағдайында жартылай құрылымдық сұхбатты қолдана отырып, мұғалімдердің инклюзивті білім беруге көзқарастарын тереңірек зерттейді.

Зерттеудің нәтижелері. Мұғалімдер арасында инклюзияға белгілі бір көзқарасты қалыптастыруға ықпал ететін концептуалды, әлеуметтік, техникалық, әдістемелік-дидактикалық, кәсіби және медиа факторлары ретінде алты фактор анықталды. Нәтижелер мұғалімдердің инклюзияға бейтарап, тіпті теріс көзқарасын көрсетті. Олар инклюзивті білім беру үдерісінде өз тәжірибелерін білдіру кезінде әдістемелік / дидактикалық және әлеуметтік факторларының маңыздырақ екенін белгіледі.

Түйін сөздер: инклюзивті білім беру, ерекше білім алу қажеттіліктері, мұғалімдердің көзқарасы, жалпы білім беретін мектептер.

ABOUT THE AUTHORS

Yussupova Durdona Shukhratovna – PhD student, Narxoz University, Almaty Republic of Kazakhstan, e-mail: durdona.yussupova@narxoz.kz*

Issabayev Murat Maratovich – PhD, Associate Research Professor, Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: murat.isabayev@narxoz.kz, ORCID: 0000-0001-8608-488X

МРНТИ: 06.75.02

JEL Classification: H57

<https://doi.org/10.52821/2789-4401-2021-5-90-103>

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЗАКУПОК В КАЗАХСТАНЕ

Ж. М. Хамитов^{1*}, Г. А. Джунусбекова¹

¹Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан,
Нур-Султан, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Целью исследования является изучение существующих проблем в системе государственных закупок и пути их решения.

Методологической основой исследования выступают научные, научно-практические и публикационные исследования, раскрывающие проблематику управления государственными закупками в Республике Казахстан.

В статье использованы теоретические и эмпирические методы исследования, такие как описание, сравнение и анализ. Вместе с тем, приведены официальные статистические данные и изучен положительный международный опыт в данной области, а также применен социологический метод исследования. Инструментарий опроса разработан авторами и размещен на портале государственных закупок Республики Казахстан (опросник).

Оригинальность / ценность исследования. Сфера государственных закупок приобретает важную роль в развитии социально-экономического направления, полученные результаты могут применены при совершенствовании системы закупок.

Результаты исследования. Проанализирована текущая ситуация в сфере государственных закупок в Республике Казахстан и опыт передовых стран, на основе которого выделены проблемы функционирования в анализируемой сфере. Коррупция в сфере закупок проявляется в различных ситуациях. В целях решения данных проблем обоснована необходимость усиления общественного мониторинга государственных закупок, создания центров общественного контроля в сфере государственных закупок, ужесточения антикоррупционного законодательства и воспользоваться передовым опытом зарубежных стран. В заключении статьи предложен ряд рекомендаций, направленных на повышение эффективности мониторинга государственных закупок.

Ключевые слова: государственные закупки, коррупционные риски, коррупция, антикоррупционный мониторинг, электронные закупки.

ВВЕДЕНИЕ

Любая государственная система является единой структурой, состоящей из институтов и организаций, отвечающие за организацию социально-экономических структур общества и результаты ее стратегии и тактики. Учитывая тот факт, что фундаментальной составляющей государственного управления является национальная безопасность, коррупция в системе государственных закупок может отразиться на стабильности социально-экономических систем.

Коррупция не только снижает эффективность государственного управления, но также негативно влияет на инвестиционный климат в стране в целом, сдерживает развитие различных социально-экономических систем, в том числе системы государственных закупок.

Прежде чем, исследовать наличие коррупции в системе государственных закупок, следует определить основные дефиниции, входящие в исследуемую область, в том числе: риски, государственные закупки, коррупция, мониторинг, антикоррупционные меры.

История становления и развития системы государственных закупок уходит своими корнями в глубь веков. На протяжении всей истории своего существования государственные закупки выступают одним из ключевых процессов, обеспечивающих потребности государства и отражающих систему взаимодействия государства и хозяйствующих субъектов на рынке поставки товаров, выполнения работ, оказания услуг.

Обзор литературы. В современной юридической и экономической научной мысли встречаются достаточно разные определения и толкования государственных закупок.

Так, например, авторы Л. И. Юзвович и Н. Ю. Исакова считают, что государственные закупки – это регламентированная законодательством деятельность государства по приобретению товаров, работ и услуг с наибольшей эффективностью и наименьшими затратами с целью обеспечения деятельности государства, а также с целью взимания влияния на развитие частного сектора национальной экономики и выполнения социально значимых функций [1, с. 233].

Похожее определение дает М. В. Шмелева, которая подчеркивает, что государственные закупки – определенная, регламентированная законодательством деятельность государства по приобретению товаров, работ и услуг с наибольшей эффективностью и наименьшими затратами для обеспечения деятельности государства и влияния на развитие отраслей национальной экономики и укрепление социальной политики [2, с. 66-68].

Так, например, Е. В. Порезанова в своей работе отмечает, что анализ коррупционных рисков и противоречия в системе закупок необходимо проводить на постоянной основе, также автор описывает такие риски, как подкуп лиц, принимающих решение о закупке со стороны заказчика; предоставление закрытой информации, где третьим лицам предоставляются данные, где в дальнейшем конкурс становится не прозрачным [3, с. 364-368].

А. А. Храпкин считает, для снижения коррупционных фактов в сфере государственных закупок, необходимо предпринимать такие меры, как обеспечить системами контроля и видеонаблюдения рабочие места сотрудников закупок, мониторинг служебной почтовой переписки, применение современных информационных технологий [4].

Исследователи Е. Bosio, S. Djankov, E. Glaeser и A. Shleifer в 2019 году провели опрос используя данные о законодательстве и практике государственных закупок, опрос проводился среди специалистов-практиков и юристов в области государственных закупок, в результате которого пришли к выводу что государственные закупки более уязвимы к коррупции, присутствие коррупционных рисков в процедурах закупок дает возможность обогатиться некоторым участникам закупок, которое непосредственно влияет на качество товара и работ [5].

В свою очередь, А. А. Герасименко отмечает, что государственная закупка – это рыночная операция, что оставляет за рынком процесс «принятия решений», максимально используя преимущество конкуренции между всеми заинтересованными поставщиками товаров или услуг на рынок [6, с. 95-105].

По мнению Л. В. Борисовой, А. А. Саволайнен, государственная закупка – это приобретение (в том числе в порядке централизованной закупки) на конкурентной основе заказчиком товаров, работ и услуг, в соответствии с годовым планом закупок, за государственные средства, в порядке, установленном законом, с целью удовлетворения общественных потребностей в определенных ресурсах и обеспечения решения других задач государственной социально-экономической политики [7, с. 74-77].

А. Алтай считает, что закупки объединяют интересы заказчика и интересы государства, в связи с тем, что заказчик действует, в том числе, и в интересах общества, отдельной социальной группы или соответствующей территориальной общины, а также отмечает о возможных рисках в процессе закупок [8, с. 133-139].

В западных государствах (например, в США, Великобритании) активно используется термин «procurement» (закупки), который можно определить, как совокупность методов, позволяющих максимально эффективно удовлетворить потребности заказчика в товарах, работах и услугах. Упомянутая концепция ставит акцент на удовлетворении потребностей заказчика, что, учитывая социальную функцию государства выглядит недостаточно аргументированно. Необходимо различать потребности заказчика и общества (потребителя).

Большинство ученых – исследователей проблем становления государственных закупок обращают внимание на довольно важную роль государственных закупок как для развития отечественной экономики, так и государственной экономической политики. А. А. Романов подчеркивает важную роль государственных закупок в общественной жизни Казахстана [9, с. 31-35].

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Система государственных закупок в Казахстане находится в интенсивном развитии и демонстрирует масштабные сдвиги. В системе регулирования государственных закупок Республики Казахстан появилось множество нормативно-правовых актов, ряд уникальных технологических решений, оформлены принципиально новые основы взаимодействия между властью, бизнесом и общественностью.

Правовая база осуществления государственных закупок в последние годы претерпела множество изменений и нововведений, которые в свою очередь имеет как положительные, так и отрицательные отзывы со стороны заказчиков и поставщиков государственных закупок.

Несмотря на наличие веб-портала (goszakup.gov.kz) и предпринятых правительством Республики Казахстан законодательных реформ, процесс осуществления государственных закупок всё еще остается достаточно коррумпированной отраслью [10].

Механизм мониторинга по выявлению коррупционных рисков в системе государственных закупок требует более серьезного подхода со стороны государства и общественности, необходимо разработать единую методику с применением цифровых инноваций, а также обеспечить доступность и открытость для общественности о проводимых закупках.

Согласно статье 19 Закона Республики Казахстан о государственных закупках мониторинг государственных закупок осуществляется уполномоченным органом посредством веб-портала государственных закупок и на основе содержащей в ней информации [11].

Однако проводить мониторинг государственных закупок с помощью веб-портала закупок и по жалобам недостаточно, так как необходимо проанализировать всю закупочную процедуру от бюджетного планирования до приемки товаров, работ и услуг. По нашему мнению, одним из коррупционных рисков является на этапе приема товара, услуг и работ.

Высокие риски коррупционных действий обусловлены тем, что в сфере государственных закупок вращаются крупные суммы государственных финансов, а также имеется возможность для тесного взаимодействия должностных лиц с представителями частного бизнеса. Риски мошенничества, коррупции могут проявиться на всех без исключения этапах цикла государственных закупок.

Агентство по противодействию коррупции в Республике Казахстан проводит масштабную превентивно-профилактическую работу, которая базируется на партнерстве с общественными гражданскими организациями и осуществляет периодическое проведение мероприятий по устранению причин коррупции.

Издержки и ошибки, допущенные в ходе рыночных реформ в Казахстане, ослабление государственного и общественного контроля над коррупционной преступностью, отсутствие необходимой правовой базы обеспечили высокие риски коррупции в обществе и государственном аппарате. Естественное нежелание сотрудников госаппарата отказываться от легких денег мешает успешной борьбе с этим явлением.

В экономически развитых странах общепринято, что механизмы противодействия коррупции должны применяться комплексно. Для Казахстана главная проблема заключается в выборе таких механизмов противодействия коррупции, которые бы приносили наибольший эффект, снижали уровень коррупции и риски ее проявления в будущем.

Механизмы противодействия коррупции в Казахстане в сфере государственных закупок еще находятся в стадии формирования. Начальным этапом их создания можно считать вторую половину 90-х годов XX века. Например, мониторинг эффективности законодательства Республики Казахстан и практической деятельности государства и общества по предупреждению и искоренению коррупционных правонарушений начался только с 1999 года, со стороны международных организаций. Так, в 2012 году, в исследовании Transparency International от 27 января 2016 года Казахстан получил всего 28 баллов по 100-балльной шкале и занимал 133 место из 174 стран [12].

Учитывая необходимость ужесточения антикоррупционного законодательства, 18 ноября 2015 года в республике был принят новый Закон «О противодействии коррупции». Закон направлен на всестороннее освещение проблемы коррупции как явления в целом, определяет принципы и приоритеты реализации антикоррупционной политики, устанавливает цели и задачи государства по обеспечению предотвращения, раннего предупреждения и осуществления [13]. Особое внимание данный Закон уделяет выявлению причин и условий, способствующих коррупционным правонарушениям, устранению их последствий. Тогда же в 2015 году, был принят новый Закон о государственных закупках [14]. В п. 7 ст. 4 данный Закон закрепил «недопущение коррупционных преступлений» в качестве одного и ключевых принципов государственных закупок.

В 2014 году был подписан Договор о создании Евразийского экономического союза (далее – ЕАЭС), с 2015 года Казахстан был обязан адаптировать законодательство о государственных закупках в соответствии с Договором о ЕАЭС, в частности, в отношении: (а) обеспечения оптимального и эффективного расходования средств, используемых для государственных закупок; (b) предоставления государствам-членам национального режима закупок; (c) неприемлемость для третьих стран более благоприятного режима, чем тот, который предоставляется члену Союза; (d) обеспечения открытости информации и прозрачности закупок; (e) обеспечения беспрепятственного доступа потенциальных поставщиков и поставщиков из государств-членов для участия в закупках, проводимых электронным способом, посредством взаимного признания электронной подписи в соответствии с законодательством государства-члена [15].

Но обеспечить комплексный подход к противодействию коррупции в сфере государственных закупок Казахстану пока не удалось. Одной из первых попыток дать комплексную оценку законодательства Республики Казахстан применительно к государственным закупкам стал обзор, подготовленный Zertteu Research Institute в 2016 году [16]. Оценка проводилась с помощью специальной методики, содержащей элементы методологии и стандарты Европейского Банка Реконструкции и Развития (ЕБРР), стандарты по Соглашению о Государственных Закупках Всемирной Торговой Организации (ВТО), методологии и принципов ОЭСР, стандарты ЕС и других методологий, общепринятых в мировой практике. Методика включала пять групп показателей, которые представляли собой ключевые характеристики хорошо функционирующей, прозрачной и подотчетной системы государственных закупок, в том числе «прозрачность» (18 показателей); «равномерность законодательной базы» (14); «эффективность» (10); 1) «конкурентоспособность и беспристрастность» (10); «подотчетность и добросовестность» (7). Результаты оценки были представлены тремя способами:

1) общие результаты и оценка по стране определялась по шкале от 0 до 45, а затем преобразовывались в виде процентов (от 0 до 100 %);

2) бенчмарк (только в виде процентов);

3) результаты процесса государственной закупки (анализ разных фаз процесса госзакупки).

Визуализация результатов была представлена в виде разноцветных маркеров, которые соответствовали следующим значениям: красный (0-25 %); оранжевый (26-50 %); желтый (51-75 %); зеленый (76-100 %). Таким образом, наивысшей являлась оценка 100 %. Казахстан получил оценку 51,85 % (желтая зона).

В 2018 году масштабную комплексную оценку системы государственных закупок Казахстана принял Всемирный банк. Оценка проводилась совместно с Организацией экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), Европейским банком реконструкции и развития (ЕБРР), Исламским банком развития (ИБР) и Азиатским банком развития (АБР).

В настоящее время в республике уже налажена работа проектных офисов («Адалдық алаңы», «Саналы ұрпақ», «Сапалы жол»), мониторинговых групп и информационно-пропагандистских штабов Агентства Республики Казахстан по противодействию коррупции (Антикоррупционная служба). Например, общереспубликанский антикоррупционный проект «Адалдық алаңы» имеет цель минимизировать бытовую коррупцию; проект «Саналы ұрпақ» реализуется патриотичной молодежью Казахстана, нацеленной жить без коррупции; в рамках проекта «Сапалы жол» осуществляется мониторинг за качеством строительства и ремонта автомобильных дорог страны, в сфере железнодорожных пассажирских и грузовых перевозок. В частности, под эгидой проекта «Адалдық алаңы» принят комплекс

мер по усилению открытости и прозрачности деятельности государственных органов с активизацией перехода на сервисную модель. Уровень цифровизации государственных услуг в 2020 году достиг 93 % при международном стандарте 90 % [17].

Если рассмотреть удельный вес государственных расходов, приходящие на закупки услуг, работ и товаров, то можно проследить тенденцию увеличения, из приведенных данных плана закупок видно, что с 2016 года по 2021 годы объемы закупок увеличились почти в 2 раза (Рисунок 1).

С увеличением государственных расходов на закупки товаров, услуг и работ, необходимо учитывать на сколько они эффективны и целесообразны, уровень прозрачности осуществления процедуры закупок и справедливая доступность к участию всех поставщиков имеет важную роль.

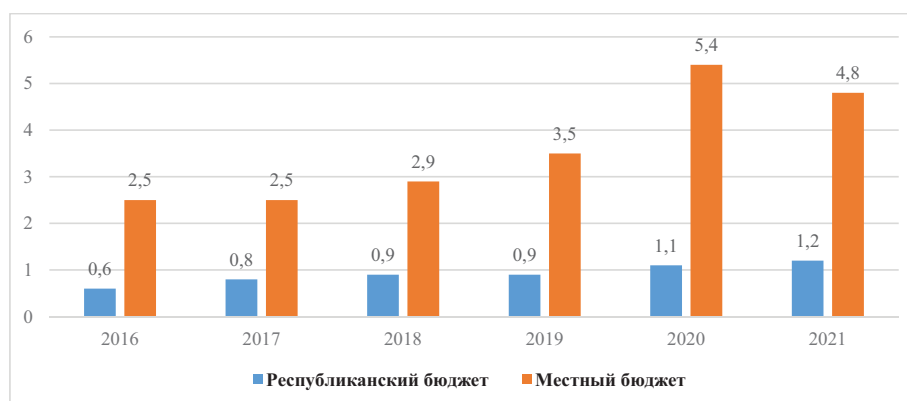

Рисунок 1 – Динамика плана государственных закупок Республики Казахстан, 2016-2021 годы, трлн. тенге

Примечание – составлено авторами по данным реестра планов государственных закупок [18]

В 2020 году уполномоченными органами Казахстана были проведены десятки различных внешних анализов и антикоррупционных мониторингов, по которым вынесены сотни рекомендаций, исполнение которых отслеживается на системной основе специалистами Агентства по противодействию коррупции и другими субъектами противодействия коррупции (Министерством внутренних дел, Комитетом национальной безопасности, органами прокуратуры, Службой экономических расследований).

Согласно Национального доклада о противодействии коррупции за 2020 год [19], системная превентивная работа позволила снизить число фактов коррупции. Если в 2016 году таких фактов было 2 807, то в 2020 выявлено 2 191 (Рисунок 2).

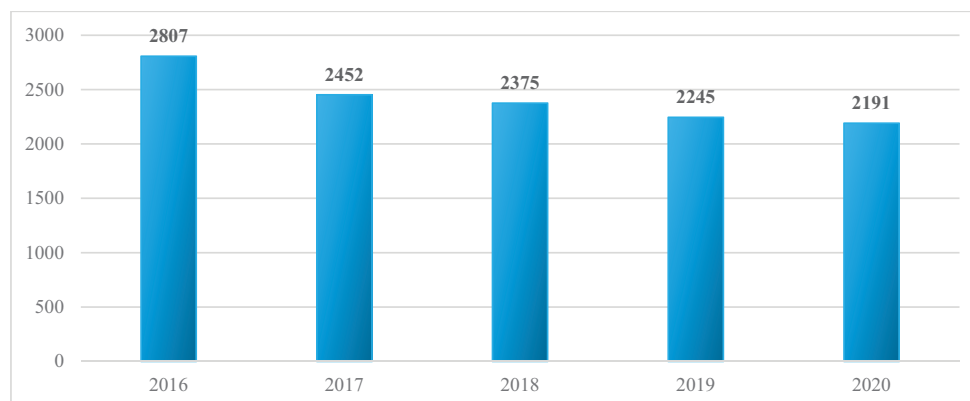

Рисунок 2 – Динамика выявленных фактов коррупции в Казахстане, 2016-2020 годы

Примечание – составлено авторами на основе источника [19]

На долю Антикоррупционной службы приходится 75 % выявленных коррупционных преступлений (Таблица 1).

Таблица 1 – Коррупционные преступления за 2019-2020 годы

Наиболее распространенные коррупционные преступления			
Вид преступления	2019	2020	Динамика
Получение взятки	649	568	-12,5 %
Дача взятки	440	624	+41,8 %
Мошенничество	327	316	-3,3 %
Присвоение или растрата вверенного чужого имущества	243	268	+10,3 %
Злоупотребление должностными полномочиями	283	193	-31,8 %
Примечание – составлено авторами на основе источника [19]			

Наиболее распространенными преступлениями в 2020 году являлись: дача взятки (624), получение взятки (568), мошенничество (316), присвоение или растрата вверенного чужого имущества (268), злоупотребление должностными полномочиями (193).

Кроме того, согласно данным Агентства Республики Казахстан по противодействию коррупции в 2020 году совместно с национальной палатой предпринимателей «Атамекен» была запущена аналитическая система «Единое окно закупок». Данная мера была принята в первую очередь для сокращения коррупционных рисков в системе закупок. В результате предпринятых шагов, по данным Агентства было предотвращено нерациональное использование бюджетных средств на сумму 22,8 млрд. тенге [19].

Последовательная деятельность субъектов по противодействию коррупции позволила Казахстану значительно улучшить свои позиции в Индексе восприятия коррупции Transparency International в 2020 году [20], страна впервые набрала 38 баллов, переместилась выше на 19 позиций и заняла 94 место среди 179 стран (Рисунок 3).

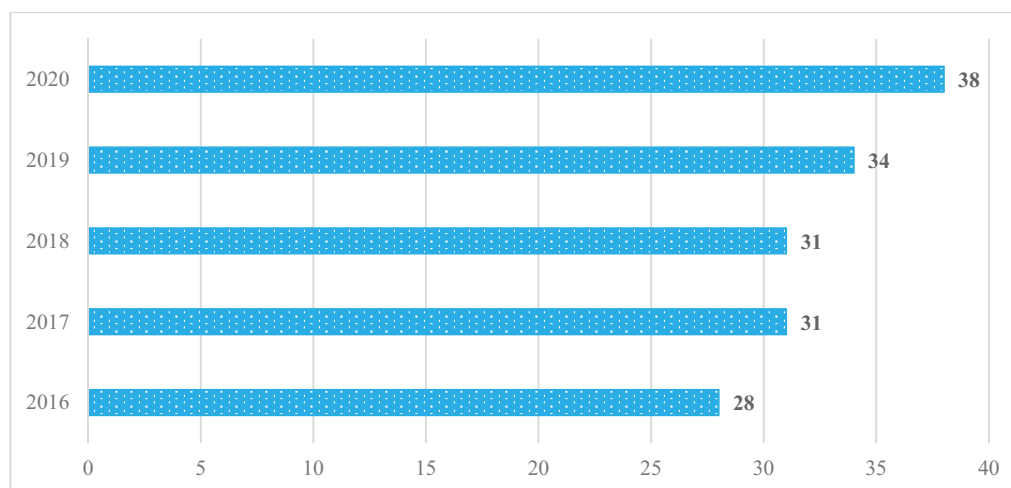

Рисунок 3 – Динамика показателей Казахстана в Индексе восприятия коррупции, 2016-2020 годы, баллы

Примечание – составлено авторами на основе источника [11; 20]

Для проведения полноценного анализа и исследования системы государственных закупок, выявления коррупционных рисков в системе закупок, авторами был проведен социологический опрос на Портале электронных государственных закупок Министерства финансов (далее – МФ) Республики Казахстан (<https://goszakup.gov.kz/>) среди участников закупок товаров, работ и услуг, в среде предпринимательского сообщества.

Общее число опрошенных составило более 6 000 респондентов. (Примечание: Социологическое исследование проводилось непосредственно авторами исследования, анкета опроса была размещена на официальном сайте Министерства финансов Республики Казахстан, доступ к опросу имел каждый желающий, исходя из этого принимались ответы и мнения каждого респондента).

Большинство респондентов указали, что являются субъектами малого 3 680 (70,3 %) и среднего 587 (11,2 %) предпринимательства.

Подавляющее количество опрошенных ответили, что предпочитают способ закупки 71,7 % «Запрос ценовых предложений», 52,5 % «Открытый конкурс» и 45,8 % «Из одного источника».

Результаты социологического опроса, проведенного на сайте портала государственных закупок Министерства финансов Республики Казахстан, показали, что 93 % опрошенных отмечают удобство электронной площадки «Электронные государственные закупки» (ЭГЗ), однако для улучшения системы и сокращения коррупционных рисков, респонденты ответили следующее:

- система позволяет заказчикам и организаторам допускать много ошибок при оформлении технической спецификации;
- сложности при оформлении и предоставлении всей документации в самой системе, технические недоработки при заполнении электронного акта;
- демпинг цен, которое сказывается в первую очередь на качество товара;
- нет необходимости в банковской гарантии и обеспечение договора, это большая нагрузка для поставщиков.

Вместе, с тем большинство респондентов, ответивших на вопросы на сайте портала государственных закупок, считают коррупционные факторы проявляются на этапе подготовки документации 27 % и при приемке товаров и работ 28 % (Рисунок 4).

Рисунок 4 – Результаты опроса, касательно проявления коррупции в сфере государственных закупок

Примечание – составлено авторами на основе социологического опроса

Наибольшее число респондентов (57,5 %) указали, что «знают» куда обращаться при решении возникшей (коррупционной) ситуации в процессе государственных закупок, 27,6 % «не знают», что делать и куда следует обращаться.

Большинство респондентов указали на следующие факты:

1. Коррупция в системе государственных закупок, по мнению респондентов, очень серьезная проблема, где необходимо предпринимать различные методы, ведущие к сокращению коррупционных рисков.

2. На сегодняшний день, коррупционные риски перешли на этап при приемке товаров и работ.
3. Возникает необходимость сокращения участия человеческого фактора, так как при формировании документации, при приемке товаров и работ происходит сговор между заказчиком и поставщиком.
4. Уровень доверия участников закупок к государственным закупкам Республики Казахстан должен стать главным показателем ее результативности.
5. СМИ, интернет и социальные сети являются основными источниками информации о борьбе с коррупцией. Контролирующим органам необходимо больше уделять внимание и информировать как заказчиков, так и поставщиков о проводимой работе и последствиях.

В ходе социологического опроса, отмечается большое количество ответов респондентов, что поставщики государственных закупок наблюдают наличие коррупционных рисков в процессе закупок, которые постоянно требуют тщательного мониторинга со стороны ответственных лиц за недопущение таких фактов. В ниже приведенной таблице 2 продемонстрированы возможные коррупционные риски.

Таблица 2 – Коррупционные риски в государственных закупках Республики Казахстан

Возможные виды коррупционных рисков в закупках	
Виды	Описание
Аффилированность м/у заказчиком и поставщиком	Аффилированность между заказчиком и поставщиком, организатором и поставщиком (<i>в том, числе через родственные, деловые связи, сотрудников организаций</i>);
Аффилированность поставщиков	Выход на конкурс аффилированных компаний и создания искусственных конкурсов;
Замена символов	Применения разнородных буквенно-цифровых написаний в объявлении, для вывода на конкурс нужных фирм;
Завышение цен	Объявление конкурсов по завышенным ценам (услуг, товаров и т.п.);
Сговор заказчика для дальнейшего обналичивания средств	Планирование закупки без явной потребности Закупка ненужного товара или услуги. Например, закупка дорогой узкоспециализированной медицинской техники, без последующего ее использования ввиду отсутствия специалистов или пациентов. Сюда же можно отнести закупку нетипичных товаров, работ, услуг для данной категории заказчиков.
Технические спецификации под определенного поставщика	“Заточенность” документации под определенного поставщика Наличие требований, характерных только для одного производителя или поставщика. Избыточные требования к поставщику.
Примечание – составлено авторами на основе открытых источников и социологического опроса	

В закупках важную роль имеет своевременное выявление коррупционных рисков. Коррупционные риски, по нашему мнению, можно классифицировать по нескольким признакам, которые указаны в таблице 3.

Безусловно в данной таблице рассмотрены лишь часть классификации коррупционных рисков, они могут отличаться и дополняться в зависимости от площадок закупок, сектора закупок и вводимых обновлений в законодательство.

Подводя итоги сказанному, отметим, что сфера государственных закупок является в Казахстане одной из наиболее сложной для оценки в точки зрения коррупционных злоупотреблений, так как именно в ней сосредоточены огромные бюджетные ресурсы. Поскольку коррупция – очень деликатный вопрос для правительства, она не является легким предметом для исследования. В результате, как уровень коррупции, так и влияние антикоррупционной политики все еще оцениваются либо с помощью законодательных обзоров, либо на основе социологических опросов или балльной оценки. В то время как другие области государственной политики изучаются с помощью ряда измеримых показателей, коррупция по-прежнему остается областью недостаточно надежных оценок, за исключением данных по числу коррупционных преступлений и лиц, привлеченных к уголовной ответственности. Чтобы позволить борьбе с коррупцией стать такой же доказательной базой, как и другие стратегии, в Казахстане еще только формируются механизмы измерения коррупции в сфере государственных закупок (ГЗ), что позволит, среди прочего, избежать необходимости догонять событий коррупции при заключении государственных контрактов.

Таблица 3 – Классификация коррупционных рисков в закупках.

Признаки	Характеристики
По предмету	- Товар; - Услуга; - Работа;
По способу	- Из одного источника; - Электронный магазин; - Открытый конкурс; - Аукцион; - Запрос ценовых предложений;
По причинам возникновения	- наличие взяткодателей; - отсутствие необходимых сертификатов; - слабое знание нормативно-правовых актов; - бюрократические форм; - профессиональный круг общения; - заинтересованность определенных лиц;
По территориальному признаку	- Город; - Область; - Район; - Сельский округ;
По размерам хищения	- Крупный; - Средний; - Мелкий;
Примечание – разработано авторами на основании [11]	

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

В современном мире роль государственных закупок становится важным драйвером в экономическом развитии. Исследование темы государственных закупок и наличия коррупционных рисков достаточно объемно и требует тщательного точечного подхода. Результаты проведенного нами исследования позволяет нам сделать определенные выводы.

Анализ ситуации в данной сфере выявляет необходимость решения некоторых проблем с помощью формирования следующих шагов:

- создания Системы по контролю за распределением бюджетных средств (основной задачей Системы будет отслеживание движения государственных денег на всем этапе их освоения от заказчика или организатора до конечного поставщика, субподрядчика;
- ужесточения административного контроля и формы наказания для сотрудников, непосредственно принимающих участие в системе государственных закупок;
- разработки мобильного приложения для предпринимателей с учетом оперативной передачи информации в компетентные органы о предпринимаемых коррупционных деяниях со стороны сотрудников государственных учреждений;
- создания областных и региональных центров общественного контроля в сфере государственных закупок в форме общественных организаций. Создание подобных центров позволит повысить уровень информированности граждан как осуществлять общественный мониторинг государственных закупок.

По нашему мнению, центр общественного контроля в сфере государственных закупок будет обучать общественных активистов как осуществлять публичные закупки, проводить эффективные исследования в данном направлении, будет способствовать улучшению доступа местных жителей к информации о публичных закупках.

Учитывая накопленный опыт, следует также формировать базы данных и аналитические материалы о совершенных публичных закупках, случаях нарушений и злоупотреблений в этой сфере для предотвращения коррупционных проявлений.

ВЫВОДЫ

Коррупция в сфере государственных закупок Казахстана свидетельствует о том, что в республике применяется ограниченный арсенал антикоррупционных механизмов. Наиболее сильными механизмами являются правовые механизмы; мониторинг со стороны правоохранительных органов; создание специального Кодекса для государственных служащих, осуществляющих деятельности в сфере государственных закупок; планирование государственных закупок; конкурсное размещение государственных заказов; рекомендации, оценки и рейтинги международных организаций. Прочие механизмы, в числе которых: создание четких механизмов контроля за точным соблюдением правил; судебные механизмы; антикоррупционный мониторинг эффективности законодательства; национальные рейтинги; специальные межведомственные комиссии; независимый негосударственный надзорный орган; административный контроль; гражданский контроль; международные рейтинги государств; социологические опросы используются слабо.

По сравнению с другими областями государственной политики, которые исследуются с помощью ряда измеримых показателей, коррупция остается областью недостаточно надежных оценок, за исключением данных по числу коррупционных преступлений и лиц, привлеченных к уголовной ответственности. Проблема в том, что субъекты экономической деятельности, участвующие в государственных закупках, особенно субъекты малого и среднего предпринимательства, не имеют полноценного открытого доступа к отчетности государственных предприятий в отношении торгов, на данный момент невозможно выявить, каким образом представители органов исполнительной власти осуществляют правонарушения. По нашему мнению, в законодательстве Республики Казахстан должна присутствовать норма, согласно которой каждое государственное предприятие или предприятие с государственным участием обязано предоставлять финансовую отчетность и сведения о проведении государственных закупок. А Министерство финансов Республики Казахстан обязан отчитываться об эффективности расходования бюджетных ресурсов.

Оценка числа участников, объема, стоимости и прозрачности государственной закупочной деятельности выявила, что, несмотря на имеющиеся недостатки, Система электронных закупок динамично развивается, число ее участников с каждым годом увеличивается, растет число заключенных договоров и объем государственных закупок. Вместе с тем, среди наиболее выраженных недостатков закупочной деятельности Казахстана – низкая прозрачность, которая детерминирует высокие коррупционные риски в сфере государственных закупок.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. Юзвович Л. И., Исакова Н. Ю. Система государственных закупок: теоретический и практический аспекты. – Изд-во Урал. ун-та, 2019. – 233 с.
2. Шмелева М. В. Категории "государственные закупки и "контрактная система" в теоретическом познании // Правовая политика и правовая жизнь. – 2018. – № 1. – С. 66-68.
3. Порезанова Е. В. Коррупционные риски в системе государственных закупок России // Журнал известия Саратовского университета. – 2015. – № 4. – С. 364-368. – DOI: 10.18500/1994-2540-2015-15-4-363-367.
4. Храпкин А. Противодействие коррупции в государственных закупках // Журнал «Бюджет». – 2007. – № 4. – Номер статьи 2.
5. Bosio E., Djankov S., Glaeser E., Shleifer A. Corruption in public procurement [Электронный ресурс] // VOXEU CEPR [web-портал]. – 2020. – URL: <https://voxeu.org/article/corruption-public-procurement> (Дата обращения: 13.10.2021).
6. Герасименко А. А. О понятии и принципах государственных закупок // Теология. Философия. Право. – 2020. – № 1(13). – С. 95-105.
7. Борисова Л. В., Саволайнен А. А. О понятии государственных электронных закупок // Самоуправление. – 2019. – Т. 2. – № 3(116). – С. 74-77.

8. Алтай А. Актуальные вопросы государственных закупок и система государственных закупок в РК // Сравнительное право и проблемы частноправового регулирования в России и зарубежных странах: сборник статей Международной научно-практической конференции. – Российский университет дружбы народов, 2016. – С. 133-139.
9. Романов А. А. Актуальные проблемы борьбы с коррупцией в системе государственных закупок РК // Евразийский союз ученых. – 2015. – № 6-5(15). – С. 31-35.
10. Портал государственных закупок Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2021. – URL: <https://www.goszakup.gov.kz/> (Дата обращения: 03.10.2021).
11. Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2015 года № 434-V ЗРК. [Электронный ресурс] // Әділет [web-портал]. – 2015. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000434> (Дата обращения: 15.10.2021).
12. Corruption Perceptions Index 2012 brochure [Электронный ресурс] // Transparency International [web-портал]. – 2012. – URL: https://images.transparencycdn.org/images/2012_CPI_brochure_EN_200407_130607.pdf (Дата обращения: 03.10.2021).
13. Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V ЗРК «О противодействии коррупции» (ред. от 01.01.2021) [Электронный ресурс] // ИАС «Әділет» [web-портал]. – 2015. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000410> (Дата обращения: 03.09.2021).
14. Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2015 года № 434-V ЗРК «О государственных закупках» (ред. от 01.02.2021) [Электронный ресурс] // ИАС «Әділет» [web-портал]. – 2015. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000434> (Дата обращения: 05.09.2021).
15. Закон Республики Казахстан от 14 октября 2014 года № 240-V ЗРК О ратификации Договора о Евразийском экономическом союзе [Электронный ресурс] // Әділет [web-портал]. – 2014. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000240> (Дата обращения: 15.10.2021).
16. Zertteu Research Institute. Казахстан Оценка Законодательства Государственных Закупок [Электронный ресурс] // Transparent Public Procurement Rating [web-портал]. – 2016. – URL: [https://www.tpp-rating.org/public/uploads/data/43/AOL/5d1f131d5c562PPL_Assessment_Kazakhstan_\(RUS\).pdf](https://www.tpp-rating.org/public/uploads/data/43/AOL/5d1f131d5c562PPL_Assessment_Kazakhstan_(RUS).pdf) (Дата обращения: 01.10.2021).
17. Свыше 700 тысяч казахстанцев охвачено деятельностью проекта «Адалдық алаңы» [Электронный ресурс] // ИА «КАЗИНФОРМ» [web-портал]. – 2020. – URL: https://www.inform.kz/ru/svyshe-700-tysyach-kazahstancsev-ohvacheno-deyatel-nost-yu-proekta-adaldyk-alany_a3667916 (Дата обращения: 09.10.2021).
18. Отчет годовых планов [Электронный ресурс] // Портал государственных закупок [web-портал]. – 2021. – URL: https://v3bl.goszakup.gov.kz/ru/reports/plans_report_admin/?filterpu=y&filterp%5Byear%5D=2016&filterp%5Bcustomer_name%5D=&filterp%5Bcustomer_bin%5D= (Дата обращения: 15.10.2021).
19. Национальный доклад о противодействии коррупции за 2020 год [Электронный ресурс] // АПК Республики Казахстан [web-портал]. – 2021. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption/documents/details/152774?lang=ru> (Дата обращения: 05.05.2021).
20. Рейтинг стран мира по индексу восприятия коррупции 2020 [Электронный ресурс] // Гуманитарный портал: Исследования [web-портал]. – 2020. – URL: <https://gtmarket.ru/ratings/corruption-perceptions-index> (Дата обращения: 05.10.2021).

REFERENCES

1. Juzvovich, L. I. and Isakova, N. U. (2019). *Sistema gosudarstvennyh zakupok: teoreticheskij i prakticheskij aspekty*. Ural University Publishing House, 233 p. (In Russian).
2. Shmeleva, M. V. (2018). Kategorii "gosudarstvennye zakupki i "kontraktnaja sistema" v teoreticheskom poznanii. *Pravovaja politika i pravovaja zhizn*, 1, 66-68 (In Russian).
3. Porezanova, E. V. (2015). Korrupcionnye riski v sisteme gosudarstvennyh zakupok Rossii. *Izvestiya of Saratov University*, 4, 364-368, DOI: 10.18500/1994-2540-2015-15-4-363-367 (In Russian).
4. Hramkin, A. (2007). Protivodejstvie korrupcii v gosudarstvennyh zakupkah. *Journal «Byudzhety»*, 4, Article number 2 (In Russian).

5. Bosio, E., Djankov, S., Glaeser, E. and Shleifer, A. (2020). Corruption in public procurement. *VOXEU CEPR*. Retrieved October 13, 2021, from <https://voxeu.org/article/corruption-public-procurement>.
6. Gerasimenko, A. A. (2020). O ponyatii i principah gosudarstvennyh zakupok. *Teologiya. Filosofiya. Pravo*, 1(13), 95-105 (In Russian).
7. Borisova, L. V. and Savolajnen, A. A. (2019). O ponyatii gosudarstvennyh elektronnyh zakupok. *Samoupravlenie*, 3(116), Vol. 2, 74-77 (In Russian).
8. Altay, A. (2016). Aktual'nye voprosy gosudarstvennyh zakupok i sistema gosudarstvennyh zakupok v RK. *Sravnitel'noe pravo i problemy chastnopravovogo regulirovaniya v Rossii i zarubezhnyh stranah: sbornik statej Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii*, Rossijskij universitet družby narodov, 133-139 (In Russian).
9. Romanov, A. A. (2015). Aktual'nye problemy bor'by s korrupciej v sisteme gosudarstvennyh zakupok RK. *Evrasijskij soyuz uchenyh*, 6-5(15), 31-35 (In Russian).
10. *Portal of public procurement of the Republic of Kazakhstan*. (2021). Retrieved October 3, 2021, from <https://www.goszakup.gov.kz/> (In Russian).
11. Zakon Respubliki Kazakhstan ot ot 4 dekabrya 2015 goda № 434-V ZRK. (2015). *Adilet*. Retrieved October 15, 2021, from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000434> (In Russian).
12. Corruption Perceptions Index 2012 brochure. (2012). *Transparency International*. Retrieved October 3, 2021, from https://images.transparencycdn.org/images/2012_CPI_brochure_EN_200407_130607.pdf.
13. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 18 noyabrya 2015 goda № 410-V ZRK «O protivodejstvii korrupcii» (red. ot 01.01.2021). (2015). *Adilet*. Retrieved September 3, 2021, from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000410> (In Russian).
14. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 4 dekabrya 2015 goda № 434-V ZRK «O gosudarstvennyh zakupkah» (red. ot 01.02.2021). (2015). *Adilet*. Retrieved September 5, 2021, from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000434> (Data obrashcheniya: 05.09.2021).
15. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 14 oktyabrya 2014 goda № 240-V ZRK O ratifikacii Dogovora o Evrazijskom ekonomicheskom soyuze. (2014). *Adilet*. Retrieved October 15, 2021, from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000240> (In Russian).
16. Zertteu Research Institute. (2016). Kazakhstan Ocenka Zakonodatel'stva Gosudarstvennyh Zakupok. *Transparent Public Procurement Rating*. Retrieved October 1, 2021, from [https://www.tpp-rating.org/public/uploads/data/43/AOL/5d1f131d5c562PPL_Assessment_Kazakhstan_\(RUS\).pdf](https://www.tpp-rating.org/public/uploads/data/43/AOL/5d1f131d5c562PPL_Assessment_Kazakhstan_(RUS).pdf) (In Russian).
17. Svyshe 700 tysyach kazahstancov ohvacheno deyatelnost'yu proekta «Adaldyk alany». (2020). *IA «KAZINFORM»*. Retrieved October 9, 2021, from https://www.inform.kz/ru/svyshe-700-tysyach-kazahstancov-ohvacheno-deyatelnost-yu-proekta-adaldyk-alany_a3667916 (In Russian).
18. Otchet godovyh planov. (2021). *Portal gosudarstvennyh zakupok*. Retrieved October 15, 2021, from https://v3bl.goszakup.gov.kz/ru/reports/plans_report_admin/?filterpu=y&filterp%5Byear%5D=2016&filterp%5Bcustomer_name%5D=&filterp%5Bcustomer_bin%5D= (In Russian).
19. Nacional'nyj doklad o protivodejstvii korrupcii za 2020 god. (2021). *APK Respubliki Kazakhstan*. Retrieved May 5, 2021, from <https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption/documents/details/152774?lang=ru> (In Russian).
20. Rejting stran mira po indeksu vospriyatiya korrupcii 2020. (2020). *Centre for Human Technologies*. Retrieved October 5, 2021, from <https://gtmarket.ru/ratings/corruption-perceptions-index> (In Russian).

**MODERN PROBLEMS OF IMPLEMENTATION
OF PUBLIC PROCUREMENT IN KAZAKHSTAN**

Zh. M. Khamitov^{1*}, G. A. Junusbekova¹

¹Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan,
Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the research is to study the existing problems in the public procurement system and ways to solve them.

The methodological basis of the research is scientific, scientific-practical and publication studies that reveal the problems of public procurement management in the Republic of Kazakhstan.

In the article uses theoretical and empirical research methods, such as description, comparison and analysis. At the same time, official statistics are given and positive international experience in this area is studied, as well as a sociological research method is applied. The survey toolkit was developed by the authors and posted on the public procurement portal of the Republic of Kazakhstan (questionnaire).

The originality / value of the study. The sphere of public procurement acquires an important role in the development of the socio-economic direction, the results obtained can be applied in improving the procurement system.

Findings. The current situation in the field of public procurement monitoring in the Republic of Kazakhstan and the experience of advanced countries are analyzed, on the basis of which the problems of functioning in the analyzed area are highlighted. Procurement corruption manifests itself in different situations. In order to solve these problems and develop the institute of anti-corruption monitoring in the public procurement management system of the Republic of Kazakhstan, it is proposed to use the best practices of foreign countries. The necessity of strengthening public monitoring of public procurement and the creation of public control centers in the field of public procurement is substantiated. In conclusion, the article offers a number of recommendations aimed at improving the effectiveness of monitoring public procurement.

Keywords: public procurement, corruption risks, corruption, anti-corruption monitoring, electronic procurement.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК САТЫП АЛУДЫҢ ҚАЗІРГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ж. М. Хамитов^{1*}, Г. А. Джунусбекова¹

¹Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – мемлекеттік сатып алу жүйесіндегі бар проблемаларды және оларды шешу жолдарын зерттеу.

Әдіснамасы. Қазақстан Республикасында мемлекеттік сатып алуды басқару проблематикасын ашатын ғылыми, ғылыми-практикалық және жарияланымдық зерттеулер зерттеудің әдіснамалық негізі болып табылады.

Мақалада сипаттау, салыстыру және талдау сияқты теориялық және эмпирикалық зерттеу әдістері қолданылған. Бұл ретте ресми статистикалық мәліметтер келтіріліп, осы саладағы оң халықаралық тәжірибе зерделенді, сонымен қатар социологиялық зерттеу әдісі қолданылды. Сауалнама авторлармен әзірленді және Қазақстан Республикасының мемлекеттік сатып алу порталында орналастырылды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Мемлекеттік сатып алу саласы әлеуметтік-экономикалық бағытты дамытуда маңызды рөлге ие болады, алынған нәтижелер сатып алу жүйесін жетілдіруде қолданылуы мүмкін.

Зерттеу нәтижелері. Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік сатып алу мониторингі саласындағы ағымдағы жағдай және алдыңғы қатарлы елдердің тәжірибесі талданып, соның негізінде талданып отырған саладағы жұмыс істеу проблемалары айқындалды. Сатып алудағы сыбайлас жемқорлық әртүрлі жағдайларда көрінеді. Осы проблемаларды шешу және Қазақстан Республикасының мемлекеттік сатып алуды басқару жүйесінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторинг институтын дамыту мақсатында шет елдердің озық тәжірибесін пайдалану ұсынылады. Мемлекеттік сатып алудың қоғамдық мониторингін күшейту және мемлекеттік сатып алу саласында қоғамдық бақылау орталықтарын құру қажеттілігі негізделген. Мақаланы қорытындылай келе, мемлекеттік сатып алу мониторингінің тиімділігін арттыруға бағытталған бірқатар ұсынымдар жасалды.

Түйін сөздер: мемлекеттік сатып алу, сыбайлас жемқорлық тәуекелдері, сыбайлас жемқорлық, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторинг, электрондық сатып алу.

ОБ АВТОРАХ

Хамитов Жаслан Мейрманович – докторант PhD, Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, Нур-Султан, Республика Казахстан, e-mail: zhaslankadet@list.ru*

Джунусбекова Гульсара Аширбаевна – кандидат экономических наук, профессор, Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, Нур-Султан, Республика Казахстан, e-mail: gulsara.dzhunusbekova@apa.kz

МРНТИ 06.52.13

JEL Classification: Q14

<https://doi.org/10.52821/2789-4401-2021-5-104-114>

ҚАЗАҚСТАНДА АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН НЕСИЕЛЕНДІРУДІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

А. С. Дускалиев¹, А. Г. Тюмамбаева^{2*}, А. Ш. Абдешова²

¹Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

²Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті,
Орал, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – Қазақстан Республикасының аграрлық секторын несиелендіру жүйесінің қажеттілігін арттыру үшін теориялық-әдістемелік әзірлемелер негізінде мәселелерді анықтау және оларды шешу бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу әдіснамасы. Зерттеуде авторлар ауыл шаруашылығы несиесін талдауға және саланың табысты жұмысына әсер ететін факторларды анықтауға тырысты. Мақаланы зерттеу мен жазу барысында экономикалық зерттеулерге тән әдістер қолданылды: мәліметтерді топтастыруға негізделген экономикалық-статистикалық әдіс, салыстырмалы әдіс, кестелік әдіс және жалпылау әдісі.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Зерттеу нәтижелері аграрлық секторды несиелендіру бойынша қаржыландыру арналарын кеңейту бағдарламаларын әзірлеу, ауыл шаруашылығы өндіріс кешенін дамыту бойынша субсидиялау механизмін өзгерту кезінде қолданылуы мүмкін.

Зерттеу нәтижелері. Бұл мақалада ауыл шаруашылығы секторы үшін қолжетімді несие ресурстарына талдау келтірілген, сонымен бірге ауыл шаруашылығы секторын түрлі көздер арқылы несиелендірудің түрлі бағдарламалары ұсынылған. Аграрлық секторды несиелендіру бойынша Қазақстанда туындаған мәселелер анықталды және оларды азайту мен шешу жолдары бойынша ұсыныстар келтірілді.

Түйін сөздер: несие, ауыл шаруашылығы, пайыздық мөлшерлеме, коммерциялық банк, несие қабілеттілік, кепіл, несие қоржыны, азық-түлік қауіпсіздігі, тауар өндіруші, мемлекеттік қолдау.

КІРІСПЕ

Ауыл шаруашылығын дамытудың көптеген мемлекеттік бағдарламаларының орындалуына және аграрлық секторды мемлекеттік қолдаудың түрлі шараларын қолдануға қарамастан әлі де көптеген қиындықтар туындауда. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, ауыл шаруашылығы өндірісін мемлекеттің қолдауынсыз жүзеге асыру өте қиын, тіпті кейбір жағдайларда мүмкін де емес. Мемлекеттік қолдау шаралары жүйесіндегі орталық орын нарықта алынған бағалар мен кірістерді реттеу мен қолдау саясатына берілуі тиіс. Бюджеттік қолдау, экспортты жан-жақты қолдау мен несиелеу, жеңілдікпен несиені қамтамасыз ету және инфрақұрылымның дамуында көмекші, бірақ маңызды рөлді атқаруы керек.

Ауыл шаруашылығы өндірісінің маусымдық сипаты және онымен байланыстары шығандары мен резервтердің сипаты ауыл шаруашылығына несие беруді талап етеді. Сонымен қатар, өндірістік циклдың ұзақтығына байланысты тұрақты қаржыландыру көздерінің жоқтығын білдіреді. Осындай ерекшеліктер ауыл шаруашылығы өндірісін және ауылардың әлеуметтік саласын үздіксіз қаржыландыру үшін жағдай жасауды және аграрлық сектордың экономикалық механизміне қарыз қаражаттарын беруді қамтамасыз ететін қаржылық-несиелік инфрақұрылымның тиімді жұмыс істеуінің маңыздылығын анықтайды [1].

Зерттеу тақырыбының өзектілігі ел экономикасының басым секторларының бірі – ауыл шаруашылығы мәселелерін шешу қажеттілігінің артуымен байланысты, ауыл шаруашылығы тау-

ар өндірушілері үшін несиенің рөлі мен қолжетімділігін арттыру жолдары, несиелендіру шарттарын жақсарту, аграрлық сектордағы кәсіпорындарды несиелендірумен, сондай-ақ қолдау формаларын дамытумен айналысатын мекемелердің қаржылық қызметінің тиімділігін арттыру.

Бүгінде, өкінішке орай, бұл секторда шығарылатын өнімдер шетелдік өндірушілермен бәсекеге қабілетті емес, ал еңбек өнімділігінің деңгейі мен кәсіпорындардың материалдық-техникалық базасы көбінесе қазіргі талаптарға сәйкес келмейді, бұл несиелік шарттарды жақсартуды және несиелік нарықты, инфрақұрылымды дамытуды талап етеді.

Агроөнеркәсіптік кешен мен коммерциялық банктер арасындағы несиелік қатынастардың ерекшеліктері анықталды. Қазақстанның агроөнеркәсіп кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы контекстінде Қазақстанның агроөнеркәсіп кешенін несиелендірудің қазіргі жағдайына аналитикалық шолу ұсынылған. Салаларды несиелендірудің негізгі мәселелері көрсетіліп, оларды шешу жолдары ұсынылды.

Агроөнеркәсіп кешенін қолға алу бойынша Қазақстанда Агроөнеркәсіп кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында, соның ішінде несиелендіру жүйесі нақты көрсетілсе де қазақстандық және шетелдік ғалымдармен әлі де терең зерттелуде. Отандық және шетелдік ғалымдар мен практиктердің еңбектерінде ауыл шаруашылығын арзан және қолжетімді несиені қамтамасыз ету, сондай-ақ тікелей мемлекеттік көмек беру туралы сұрақтары кеңінен таралған.

Б. Т. Аймурзина [2], А. М. Уахитжанова [3], Г. Ж. Абдыкорова [4], Г. К. Кишибекова [5] сияқты қазақстандық ғалымдардың және шетелдік М. С. Коробейников [6], В. Маслова [7] еңбектерінде аграрлық секторды қаржыландырудың тиімді әдістерін әзірлеу мәселелері қарастырылады.

Жоғары пайыздық мөлшерлеме мен банктік несиенің шағын көлемі мәселесін шешу үшін аграрлық секторға шетелдік тәжірибеге жүгінуі қажет. М. С. Коробейниковтың айтуынша, Батыс Еуропада қарыз қаражатын пайдаланудың артуы – ауыл шаруашылығы өндірісінде өнеркәсіптік қайта құрылымдау қуатты серпініне айналды. Несие ресурстары ауыл шаруашылығы өндірісінің табыстылығы мен пайыздық мөлшерлеменің көлемі арасындағы оңтайлы қатынасы есебінен қол жетімді бола бастады. Бұған мемлекеттің және осы саладағы несиелендіруді мемлекеттік реттеудің тікелей қатысуы арқылы қол жеткізілді [6].

Қазақстанда несиелендіру механизмін жүзеге асыру үшін ТМД елдерінің тәжірибесін қолдануға болады. Мысалы, Беларусь ауыл шаруашылық тауар өндірушілеріне аграрлық сфераны мемлекеттік бағдарламамен несиелендірудің жеңілдіктері ұсынылған, ал Ресей мемлекеті қаржылай ресурстардың келуін пайыздық мөлшерлемені субсидиялау арқылы ынталандырады.

НЕГІГІ БӨЛІМ

Аграрлық сектор – ұлттық экономиканың дамуындағы маңызды секторлардың бірі болып табылады. Республиканың экономикалық дамуының басым бағыттарының бірі ретінде ауыл шаруашылығының орасан зор әлеуеті және көптеген артықшылықтары бар.

Қазақстанның экономикалық, әлеуметтік және экологиялық дамуында да ауыл шаруашылығы маңызды рөл атқарады.

Ауыл шаруашылығы кешені – бұл елдің азық-түлік қауіпсіздігін құрайды.

Қазақстанда климаттық ауысымның болуы егін шаруашылығы мен мал шаруашылығын дамытуға қолайлы жағдай жасайды. 2018 және 2020 жылдар аралығында ауыл шаруашылығы мемлекеттің жалпы ішкі өнімінің орта есеппен 4,5 %-ын құрады. Бірақ та, үшінші жыл қатарынан Қазақстан Республикасының жалпы ішкі өнімінің құрылымында аграрлық сектордың үлесі төмендеуде, нашар деп те айтуға болады.

Ел Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев 2020 жылғы Қазақстан халқына арналған Жолдауында ауыл шаруашылығын дамытуды, соның ішінде еңбек өнімділігі мен экспортты арттыруды көздейтінін атап айтқан еді. Экспортты қолдауға бағытталған жоспарланған 500 млрд. теңгенің 20 %-ы ауыл шаруашылығы экспортына бағытталған [8].

Ауыл шаруашылығы несиесі – бұл экономикадағы несиелік қатынастардың ерекше формасы, ол банктер мен банктік емес мекемелер арқылы мемлекеттік көмек пен реттеуді үйлестіре отырып не-

гізгі және айналым капиталдары түрінде түрлі категориядағы ауыл шаруашылығы өндірушілері үшін ақшалай қаражат беруімен сипатталады.

Ауылшаруашылығы несиесінің басқа несиесіне нысандарына қарағанда ерекшелігі болып мыналар табылады:

- біріншіден, ауыл шаруашылығы тауарын өндіруші ретінде әрекет ететін заңды және жеке тұлғаларға қаражат беру;
- екіншіден, банктер де, басқа да несиелік-қаржылық институттар несиесі беруші бола алады;
- үшіншіден, несиесі ағымдағы және инвестициялық мақсаттарға берілуі мүмкін;
- төртіншіден, ауылшаруашылығы несиелері негізінен басқа салалармен салыстырғанда жеңілдікпен беріледі.

Ауыл шаруашылығы тауар өндірушілеріне қызметтерін тиімді жүзеге асыру үшін жеткілікті мөлшерде қаржыландыру қажет. Қазіргі кезде ауыл шаруашылығы саласы қолжетімді несиесіне қаражаты мен инвестицияға өте мұқтаж.

Ауыл шаруашылығы өнеркәсіппі кешені субъектілерін қаржыландыру бойынша оларға деген қолжетімділікті арттыру негізінде 2019 жылы инвестициялық субсидиялау бағдарламасын іске асыру қолға алынды. Ауыл шаруашылығы өнеркәсіп кешені субъектілерінің арасында мемлекет тарапынан қолдау бойынша қаржыландыру қазіргі уақытта үлкен сұранысқа ие болып отыр. Осы бағдарлама негізінде 2019 жылдың басында 66,5 млрд. теңге бөлінсе, одан кейін агробизнестің қажеттілігін қанағаттандыру бойынша бөлінген қаражаттың жетіспеушілігіне байланысты жыл соңында қосымша 41,1 млрд. теңге бөлінген болатын [8].

Ауыл шаруашылығын қаржыландырудың қолжетімділігін арттырудың келесі құралы – ол несиесі мен лизинг бойынша сыйақы мөлшерлемелерін субсидиялау. Бұл бағдарлама ауыл шаруашылығына қажетті техниканың, негізгі құралдарды сатып алуға арналған несиелер бойынша сыйақы мөлшерлемесінің 10 %-ын және айналым қаражатын толықтыруға арналған қарыз шарттары бойынша 5 %-ын өтеуді қарастырады.

Дегенмен де, ауыл шаруашылығы секторын қаржыландыруда өзіндік қиындықтар да бар.

Жоғары пайыздық мөлшерлемелер мен несиелендіру шарттарының қолайсыздығы ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерінің несиесі нарығында бәсекелестікке қабілеттілігін шектейді.

Ауыл шаруашылығы құрылымдарының қызметін шектейтін факторлардың ішінде ауыл шаруашылығын мемлекеттік қаржылай қолдаудың жетіспеушілігі, несиелер бойынша жоғары пайыздық мөлшерлеме, несиесі қабілеттілікті талдаудағы қиыншылықтар, айналым қаражаттарының жетіспеушілігі, өнімдерді сатып алу бағасы, материалдық-техникалық базаның нашарлығы басым болып отыр [9].

Сондықтан да, қаржыландырудың жетіспеушілігі ауыл шаруашылығы сферасын дамытуда кедергі болып отырған негізгі себептердің бірі.

Сонымен бірге экономиканың аграрлық секторы өндірістің маусымдық сипатындағы түріне байланысты несиесіне аса мұқтаж, ал бұл қаржы ресурстарының ағынының біркелкі еместігін көрсетеді.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, аграрлық секторды қолдау бойынша несиесі жүйесін қалыптастыруда бірінғай көзқарас жоқ. Дегенмен де, ауыл шаруашылығы тауар өндірушілері үшін қолжетімді несиесі мен басқа да қызметтерге мемлекет тарапынан қолдау қажет екенін ешкім жоққа шығара алмайды.

Жоғарыда айтылып кеткендей Қазақстанда 2017-2021 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың мемлекеттік бағдарламасы жүзеге асырылуда.

Бағдарламаның негізгі мақсаты:

- ауыл шаруашылығындағы жалпы өнімді көбейту;
- өңделген өнім экспортын 2,5 есеге 2,7 млрд. АҚШ долларына дейін ұлғайту;
- тартылған несиелік қаражат көлемін 2021 жылда 2017 жылғы деңгейге дейін 9 есе ұлғайту;
- саланың негізгі капиталына деген инвестициялық ағымды 3 есе көбейту [10].

Барлығымызға белгілі болғандай, аграрлық сектордың ерекшелігі өндірістің маусымдық сипатымен байланысты және несиелік ресурстарға қатты тәуелді.

Қазақстан Республикасында агроөнеркәсіптік секторды мемлекеттік қолдау қаржылық көмектің бірнеше арнасы арқылы жүзеге асады.

Ауылшаруашылығы несиелер нарығында қаржы институттарының арасында «ҚазАгро» Ұлттық басқарушы холдингі» АҚ басым болып табылады, олар нарықтық бағадан едәуір төмен пайыздық мөлшерлемен несиелік және лизингтік қызметтер көрсетеді. Нәтижесінде ауыл шаруашылығында ұзақ мерзімді инвестициялар мемлекеттік қаржыландыруға қатты тәуелді болуда.

Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын несиелендіруде холдинг құрылымында «Аграрлық несие корпорациясы» АҚ, «ҚазАгроҚаржы» АҚ және «Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры» АҚ несие беруді жүзеге асырады, олардың әрқайсысы өз аумақтары бойынша және мақсатты топтарын қаржыландырады.

2019 жылдан бастап қарапайым заттар экономикасына арналған бағдарлама бар, сонымен қатар мал шаруашылығын дамытуға арналған Сыбаға бағдарламасы мен Агробизнес, Агротехника, Agroexpert, Іскер жобалары бар. Осы бағдарламалар аясында аграрлық сектордағы кәсіпкерлерге жеңілдетілген несие алуға болады. «ҚазАгро» АҚ осы бағдарламалардың көпшілігінің операторы және қаржылық институт болып табылады. Бұл ұйымның аймақтарда үш бөлімшесі бар – «Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры» АҚ, «Аграрлық несие корпорациясы» АҚ және «ҚазАгроҚаржы» АҚ, олардың әрқайсысы өз функцияларын орындайды.

«Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры» АҚ жобаларды 30 миллион теңгеге дейін қаржыландыра алады. 30 миллион теңгеден жоғары сомаларды «Аграрлық несие корпорациясы» АҚ бере алады.

Егер де кәсіпкер құралдарды лизингке алуды қалаған жағдайда, онда «ҚазАгро» холдингі арқылы ала алуға мүмкіндік бар.

«Бәйтерек» ұлттық басқарушы холдингі және «ҚазАгро» ұлттық басқарушы холдингі» акционерлік қоғамдарын қайта ұйымдастыру туралы Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 31 желтоқсанындағы № 952 қаулысымен 2021 жылдың наурыз айында «Бәйтерек» ұлттық басқарушы холдингі» акционерлік қоғамы оған «ҚазАгро» ұлттық басқарушы холдингі» акционерлік қоғамын қосу жолымен қайта ұйымдастырылды [11].

«ҚазАгро» холдингінің миссиясы – ауыл шаруашылығы өнеркәсібі кешенінде мемлекеттік саясатты іске асыру және стратегиялық мақсаттарға қол жеткізу мақсатында Қазақстан Республикасы ауыл шаруашылығы өнеркәсібі кешенінің тұрақты экономикалық өсуіне көмек көрсету. Бүгінгі таңда инвестициялық қоржынды қалыптастыру бойынша шығынсыз қызметті қамтамасыз ету үшін стандартты бизнес жоспар бойынша нұсқаулықтар бар.

Қазіргі таңда несиелендірудің іске асуы барысында несие қоржыны жыл сайын артып келеді. Мысалы, 2019 жылы шағын және орта бизнес үшін ерекше жыл болғанын атап өтуге болады, себебі оларды дамытуға аса көңіл бөлінген болатын. Соңғы үш жылда холдинг 38 539 жаңа жұмыс орнын қалыптастыруға септігін тигізді.

Жаңадан бастаған мал шаруашылығы бойынша кәсіпкерлердің жобалары «Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры» АҚ арқылы қаржыландырылады. Несие екі бағытта беріледі: егер шаруа қожалықтары «Еңбек» бағдарламасы бойынша қаржыландырылса, 4 миллион теңгеге дейін қаржыландырылады, ал егер зәкірлік кооперация қаржыландырылса, 12 миллион теңгеге дейін алуға болады. Жобаға меншікті қаражат есебінен несие берілген жағдайда, «Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры» АҚ-нан 30 миллион теңгеге дейін несие алуға мүмкіндік алады. 2020 жылдың басынан бері бұл ұйымның нормативтік актілеріне бірқатар өзгерістер енгізілді. Қаражатты бірнеше бағдарлама бойынша бөлуге болады. Мысалы, бірінші бағыт бойынша мал шаруашылығына, екіншісі егістікке, үшіншісі жалпы бизнесті дамытуға арналған [12].

«Еңбек» бағдарламасы бойынша ауылдық жерлер мен шағын қалаларда бизнестерін іске асырып жұмыс жасап жүрген немесе жаңадан бизнеспен айналысқысы келіп алдарына мақсат қойып жоспарлап жүрген қатысушыларға шағын несие беру бойынша жұмыстарды іске асырады.

Шағын несиені беруге байланысты қаржы құралдарын облыстың әкімдіктеріне бюджеттік несие түрінде беріледі. Әкімдік бұл қаржы құралдарын микроқаржы ұйымдары мен несие серкітестіктерді

одан әрі қорландыру үшін Аграрлық кредиттік корпорация, сонымен бірге тікелей несие беру үшін Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры арасында бөледі.

2019 жылдың қорытындысына сәйкес жалпы республика бойынша бөлінген қаражат 100 % игерілді [10].

Экономика салалары бойынша берілген шағын несиелер:

- мал шаруашылығы – 75 %;

- өсімдік шаруашылығы – 5 %;

- ауыл шаруашылығына қатысы жоқ (шаштараз, тігінші, т.б.) бизнес түрлері – 20 % дамытуға берілді [10].

Сыбаға бағдарламасы бойынша ірі қара мен қой сатып алуға болады. Қаржыландыру несиелік серіктестік арқылы 4 %-бен және тікелей «Аграрлық несие корпорациясы» АҚ арқылы 5 %-бен жүзеге асырылады. Несиенің мерзімі 180 ай болып саналады. «Сыбаға» бағдарламасының ерекшелігі – ірі қара мал үшін – 30 айға дейін, қой – 24 айға дейін жеңілдік кезеңі бар. Сонымен қатар, асыл тұқымды малды шетелден сатып алу үшін бір мал басына 225 мың теңге көлемінде субсидия қарастырылған, отандық асыл тұқымды малды сатып алуға субсидия мөлшері – 150 мың теңге.

2019 жылдың наурызында ауыл шаруашылығымен айналысқысы келетін азаматтар үшін «Қарапайым заттар экономикасы» бағдарламасы енгізілді. Алғашында бұл бағдарлама тек ірі қара малдарды сатып алу үшін екінші деңгейлі банктер арқылы қаржыландырылды. Жобалық кеңседе жасалған ұсыныстардың нәтижесінде қаржыландыру сонымен қатар «Аграрлық несие корпорациясы» АҚ арқылы жүзеге асады, бұл бағдарламаға жылқы шаруашылығы, түйе өсіру, ешкі өсіру, балық аулау және асқабақ шаруашылығы қатыса алады. «Қарапайым заттар экономикасы» бағдарламасы бойынша несие мерзімі болып 10 жыл саналады, ал несие мерізімінің үштен бір бөлігі жеңілдік кезеңі ретінде пайдалануы мүмкін.

2020 жылдан бастап «Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры» АҚ-да егін шаруашылығы бойынша бағдарлама енгізілді. Бұл мақсат бойынша қаржыландыру «Еңбек» бағдарламасы арқылы және қордың өз қаражаты есебінен жүзеге асырылуы мүмкін. Несиенің мерзімі болып 3 жыл саналады. Көктемгі дала жұмыстары басталмай тұрып, өндірушілер тұқым, жанар-жағармай сатып алуға несие алып, жұмысшыларына жалақы төлей алады. Бұл бағдарламаның ерекшелігі – жеңілдік кезеңі 9 айдан 12 айға дейін ұзартылған, бұл өз кезегінде ауыл шаруашылығы тауар өндірушісіне өсірілген өнімді сатуға және несиені өтеу бойынша өз міндеттемелерін орындауға мүмкіндік береді. Бұл бағдарламаның тағы бір ерекшелігі – дайындалған кепіл құжаттары үш жылға жарамды. Несие бір жылдың ішінде өтелсе де, ауыл шаруашылығы тауарын өндіруші дайындалған құжаттарға сәйкес несиені үш жыл ішінде төлеуге мүмкіндік алады [13].

Соңғы үш жылдағы ауыл шаруашылығы саласына берілген несиелердің жағдайы келесі кестеде берілген (Кесте 1).

Кесте 1 – Қазақстанның ауыл шаруашылығы саласына берілген несиелері (млрд.тг.)

	2018 ж.		2019 ж.		2020 ж.	
	млрд.тг	үлесі,%	млрд.тг	үлесі,%	млрд.тг	үлесі,%
«ҚазАгро» ҰБХ»	400	45	477	65,3	445,7	66,4
Екінші деңгейлі банктердің несие қоржыны	489	55	254	34,7	225,3	33,6
Барлығы	889	100	731	100	671	100
Ескерту – [14; 15] дереккөздері негізінде авторлармен құрастырылған						

Қазақстанның ауыл шаруашылығына берген несиелерінің жалпы сомасы 2018 жылы 889 млрд. теңгені құраса, ал 2020 жылы 671 млрд. теңгеге дейін төмендеп отыр. Соның ішінде екінші деңгейлі банктер мен холдингтің компаниялар тобының ауыл шаруашылығындағы жиынтық несие қоржыны 2018 жылдан бері екі есе кеміді, яғни 2018 жылы 489 млрд. теңгеден 2020 жылы 225,3 млрд. теңгеге дейін төмендеді. Керісінше «ҚазАгро» ҰБХ» берген несиелері жылдан жылға артып отыр, яғни 2020

жылды 2018 жылмен салыстырғанда 11,4 %-ға өскен. 2020 жылдың қорытындысы бойынша несиелер қоржынындағы коммерциялық банктердің үлесі 33,6 %, ал «ҚазАгро» ҰБХ» үлесі 66,4 %-ын құрап отыр.

Қазақстанда агроөнеркәсіптік кешенге банк несиелерінің төмендеу үдерісі байқалады (Кесте 2).

Кесте 2 – Қазақстан Республикасының облыстары бойынша екінші деңгейлі банктермен ауыл шаруашылығына берілген несиелер көлемі, млрд.тенге

Облыстар	2018ж.	2019ж.	2020ж.
Республика бойынша барлығы	489,0	254,0	225,3
Ақмола	50,2	13,7	7,8
Ақтөбе	7,9	3,4	2,1
Алматы	5,9	3,1	3,0
Атырау	581,0	90,1	73,5
Шығыс Қазақстан	12,6	6,1	4,8
Жамбыл	2,9	1,1	1,3
Батыс Қазақстан	5,1	1,8	1,6
Қарағанды	6,4	2,6	3,2
Қостанай	16,2	4,3	3,8
Қызылорда	1,2	0,9	1,8
Манғыстау	417,0	60,1	51,7
Павлодар	7,6	3,3	3,1
Солтүстік Қазақстан	10,4	3,4	2,8
Оңтүстік Қазақстан	0	1,3	1,1
Алматы қаласы	109,4	35,3	38,3
Нұр-Сұлтан қаласы	244,1	23,5	25,4
Ескерту – [15] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған			

2020 жылды 2018-2019 жылдардың көрсеткішімен салыстырғанда екінші деңгейлі банктермен ауыл шаруашылығына берілген несиелер көлемі айтарлықтай төмендеген, яғни 2018 жылы берілген несиелердің көлемі 489,0 млрд. тенге болса, ал 2020 жылы 225,3 млрд.тенгеге дейін азайып отыр. Оның себебін елдегі орын алған пандемияға байланысты сұраныстың аз болуымен және көптеген шектеулердің болуымен түсіндіруге болады. 2020 жылы Алматы және Нұр-Сұлтан қалаларында аз да болса берілген несиелер көлемі өскен, себебі бұл жерлерде халық көп шоғырланғандықтан кәсіпкерлерге жұмыс жасау басқа облыстарға қарағанда тиімді болып отыр.

Қарастырылып зерттелген мәліметтер негізінде ауыл шаруашылығы саласын несиелендірудің ба-
сым жақтары мен әлсіз жақтарын қарастыруды жөн деп санаймыз (Кесте 3).

2021 жылдың 1 қаңтарына ауыл шаруашылығы несиелерінің жалпы сомасы Қазақстан Республикасының екінші деңгейлі банктері бойынша 225,3 млрд. теңгені құрап отыр – бұл өткен жылдың кезеңімен салыстырғанда 11,2 %-ға төмен. Ауыл шаруашылығы активтері мен жердің кепіл құнының төмендігі, сонымен қатар өтімді қамтамасыз етудің жоктығы екінші деңгейлі банктердің не-
сие өнімдеріне қол жеткізуді қиындатады.

Оның үстіне банктер ірі бизнестерге жиі несиелер береді, яғни ауыл шаруашылығында жұмыс жа-
сап тұрған барлық компаниялардың 99,6 % шағын және орта бизнес өкілдері болса, ал ірі бизнес осы саладағы компаниялардың 0,4 %-ын ғана құрайды.

Ауыл шаруашылығындағы қызметті шектейтін негізгі факторларға ақша қаражаттары мен айналым қаражаттарының жетіспеушілігі, несиелер бойынша жоғары пайыздық мөлшерлеме және т.б. әсер етеді. Бұл коммерциялық банктердің ауыл шаруашылығын қаржыландыруды айтарлықтай қысқартуына бай-
ланысты.

Бұл жағдайдың негізгі себептері: банктердің қарыз алушылардың кепілдік базасына қатаң талап қоюы; ұзақ мерзімді өтімділікпен жобаларды қаржыландыру үшін қажет ұзақ мерзімді қаржыландыру көздерінің теңгемен болмауы және несиелер бойынша пайыздық мөлшерлемелердің жоғарылауы.

Кесте 3 – Қазақстанның ауыл шаруашылығын несиелендіру бойынша SWOT талдау

Күшті жақтары	Әлсіз жақтары
Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығы салысын мемлекеттік қолдаудың бар болуы	Қоғамның сыйақы мөлшерлемесі құнының бюджеттік қаржыландыруға тәуелділігі
Жеңілдікпен несиелендіру шарттары және төмен пайыздық мөлшерлемен бюджеттік несие ресурстарының бары	Қаржыландыру көздерінің әлсіз диверсификациясы
Қоғам филиалдарының кең аймақтық желісі	Қаржы институттары мен Агроөнеркәсіп кешені субъектілеріне қаржылық емес қызмет көрсетудің дамымауы
Агроөнеркәсіп кешені саласындағы ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерді және қаржы институттарын қаржыландыру бойынша жинақталған тәжірибе	Қолданыстағы салалық тәуекелдерді хеджирлеу құралдарының болмауы
Мерзімі өткен несиелердің төмен деңгейі (NPL 6 %-дан аспайды)	Инвестициялық жобаларды бағалаудың әдістемелік негіздерінің жеткіліксіздігі
Білікті мамандардың болуы	
Мүмкіндіктер	Қауіптер
Агроөнеркәсіп кешені субъектілерін несиелендіру үшін екінші деңгейлі банктерде, микроқаржы ұйымдарында, лизингтік компанияларда қаржыландыру жүйесін әзірлеу	Қолайсыз климаттық жағдайлар мен эпидемиялар
Агроөнеркәсіп кешені субъектілерін қаржыландыру үшін құралдарды кеңейту	Мемлекет тарапынан ауыл шаруашылығы саласын қаржыландыру үлесінің төмендеуі
Қаржыландыру көздерін және тарту механизмдерін әртараптандыру	Компанияның рейтингін төмендеуі
Несие серіктестіктерінің институционалдық жетілуі мен тәуелсіздігін дамытуға белсенді көмек көрсету	халықаралық қаржы нарығындағы проблемаларға, инфляциялық жүктеменің және валюталық тәуекелдердің артуына байланысты тартылған қаржыландыру бойынша пайыздық мөлшерлеменің артуы;
Компанияның «ҚазАгро» ҰБХ» АҚ синергиясына қол жеткізу	Агроөнеркәсіп кешені субъектілерінің төлем қабілеттілігінің төмендеуі
Инвестициялық жобаларды бірлесіп қаржыландыру және қолдау	қаржы институттарының агроөнеркәсіптік кешенді қаржыландыруға және қоғаммен ынтымақтастықты дамытуға қызығушылықтарының төмендігі
Ескерту – [14] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған	

Еуропа елдеріндегі ауыл шаруашылығы өнеркәсіп кешенін дамытудың басты себебі – ол кәсіпкерлердің кооператив түрінде құрылуы, сонымен бірге өзін-өзі қаржылай ақтамайтын салаға мемлекет тарапынан қолдау көрсетудің қолжетімділігінің болуы.

Ауыл шаруашылығы ұзақ мерзімді несиелерге өте мұқтаж, олар ғылыми-техникалық прогрестің жеделдеуіне қарай негізгі қорларды көбейтудің және олардың құрылымын жақсартудың маңызды көзі болып табылады. Демек, ауыл шаруашылығы өндірісін индустрияландыру деңгейі неғұрлым жоғары болса, несиенің рөлі соғұрлым маңызды болады. Өкінішке орай, несиелік ұйымдар, бір жағынан, несие бойынша дефолт қаупінің жоғары болуына байланысты, екінші жағынан, жоғары пайыздық мөлшерлеме мен қысқа мерзімділікке байланысты, ауыл шаруашылығындағы қарыз алушылармен жұмыс істеуге қызығушылықтары да жоқ және дайын да емес. Бұл олардың қаржылық жағдайын одан әрі ушықтыратындықтан, ауыл шаруашылығы тауар өндірушілері коммерциялық банктен несие алғысы келмейді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Талдау нәтижесі бойынша аграрлық секторды несиелендірудегі туындаған мәселелер мен оларды шешу жолдары:

1. Коммерциялық банктер агроөнеркәсіптік секторға несие беруге құлықсыз, себебі несие тәуекелдерінің жоғары болуы және кепіл құнының төмен болуы. Сондықтан да несие мерзімін ұзартып және пайыздық мөлшерлемені сәйкесінше төмендету арқылы несиелендіру шарттарын жетілдіру қажет.

2. Ауыл тұрғындарының қаржылай сауатының төмендігі, себебі олардың қаржы институттарға деген сенімділігі төмен болғандықтан және қаржы есептерін дұрыс жүргізе алмауынан несие алуға ынталары төмен. Сондықтан да, ауыл тұрғындары үшін сапалы курстар мен оқу семинарларын көптеп және тегін жүргізу қажет. Ауыл шаруашылығы өнім өндірушілердің құзыреттіліктерін дамыту үшін ғылыми-өндірістік шаралар жүргізу.

3. Банкердің ауылдық жерлерде филиалдар ашуы тиімсіз, себебі транзакциялық шығындардың жоғары болуына байланысты. Бұдан ауылдық жерлерде шағын және орта бизнес зардап шегеді. Сондықтан да құжаттарды электронды қабылдау үшін интернет желілері мен мобильді технологияның енуін жақсы дамыту.

4. Қарыз алушының несиелік қабілетін бағалауда ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерінің қызметін есепке алу туралы ақпарат жеткіліксіз болғандықтан белгілі бір қиындықтар туындайды. Сондықтан да жергілікті орындарда кепіл мүлкін есептеу бойынша мамандарды ауылдық жерлерде жұмыс жасауға ынталандыру.

5. «Қарапайым заттар экономикасы» бағдарламасының бағытын 10-15 жылға төмен пайыздық мөлшерлемен кепілсіз несие беретіндей бағдарлама ұсыну;

6. Жергілікті атқарушы органдар отандық өнім үшін сауда нүктелерінің жұмысын дұрыс ұйымдастыру және қадағалау.

Халықаралық тәжірибе көрсеткендей, нарықтық қатынастарда ауылшаруашылық ұйымдары өз өнімдерін сату арқылы ғана ұдайы өндірісті ұдайы ұстап тұру үшін жеткілікті табыс ала алмайды, экономикада сұраныстың икемділігі өте төмен болғандықтан және ешқашан мемлекеттік реттеуден босатыла алмайды. Қазіргі уақытта аграрлық саладағы жағдайды тұрақтандыру мемлекеттің белсенді қатысуымен ғана жүзеге асуы мүмкін.

Қазақстанның аграрлық жағдайы көптеген мүмкіндіктерге ие, бұл болашақтағы бес жылдықта ауыл шаруашылығы саласында үлкен жетістіктерге жетуге мүмкіндік берері сөзсіз. Сондықтан да алдымен ауыл шаруашылығы өнеркәсіп кешені саласына инвестицияларды тарту бойынша жұмыстарды алға қою керек. Ауыл шаруашылығы саясатының қысқа және ұзақ мерзімді басымдықтарын нақты әзірлеу және қолдау құралдарын тұрақтандыру бойынша жұмыстарды жүргізу қажет.

Сұраныстың төмен икемділігі мен бағаның өте төмен икемділігіне байланысты ауыл шаруашылығы ешқашан мемлекеттік реттеуден босатыла алмайтынын мойындау керек.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Дорожкина Н. И., Суворина Ю. С. Особенности кредитования сельхозпроизводителей // Социально-экономические явления и процессы. – 2017. – № 5. – С. 41-47.
2. Аймурзина Б. Т. Современные направления финансового обеспечения хозяйствующих субъектов аграрного сектора // Вестник КазУЭФМТ. – 2019. – № 3. – С. 73-80.
3. Уахитжанова А. М. Финансовое обеспечение агропромышленного комплекса РК // Проблемы агрорынка. – 2017. – № 4. – С. 58-67.
4. Абдыкерова Г. Ж. Пути финансирования агропромышленного комплекса Казахстана // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2015. – № 12. – С. 7-10.
5. Кишибекова Г. К., Омарханова Ж. М. Финансовое обеспечение развития сельского хозяйства Республики Казахстан // Доклады Национальной Академии Наук Республики Казахстан. Общественные науки. – 2017. – № 314. – С. 115-125.
6. Коробейников М. Состояние и стратегия развития АПК России // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2009. – № 2. – С. 8-11.
7. Маслова В. Совершенствование кредитного механизма на современном этапе // АПК: экономика, управление. – 2014. – № 2. – С. 51-59.
8. Ветеринарлық талаптар, инвестиция тарту, өнім экспорты – 2019 жылы Қазақстанның ауыл шаруашылығын дамытуда қандай нәтижелерге қол жеткізілді [Электронды ресурс] // Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің ресми ақпараттық ресурсы [web-сайт]. – 2020. – URL: <https://>

primeminister.kz/kz/news/reviews/2019-zhyly-k-azak-stannyn-auyl-sharuashylyg-yn-damytuda-k-anday-natizhelerge-k-ol-zhetkizildi (Қарау уақыты: 04.07.2021).

9. Шайкин Д. Н., Әбутәліп Д. О. Аспекты имплементации государственных программ поддержки АПК в Казахстане // Сборник трудов Международной научно-практической конференции «Современные тенденции и перспективы развития национальных экономик в условиях вызовов мировой пандемии». – Нұр-Сұлтан, 2020 – С. 226-231.

10. Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 июля 2018 года № 423 Об утверждении Государственной программы развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017 – 2021 годы [Электронды ресурс] // Әділет [web-портал]. – 2018. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000423> (Қарау уақыты: 05.07.2021).

11. «Бәйтерек» ұлттық басқарушы холдингі және «ҚазАгро» ұлттық басқарушы холдингі акционерлік қоғамдарын қайта ұйымдастыру туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2020 жылғы 31 желтоқсандағы № 952 қаулысы [Электронды ресурс] // Әділет [web-портал]. – 2020. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2000000952> (Қарау уақыты: 05.07.2021).

12. Мал шаруашылығын дамыту бойынша несиелеу бағдарламасы [Электронды ресурс] // «Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры» АҚ [web-сайт]. – 2021. – URL: <https://fagri.kz/kz/credit-products/836/> (Қарау уақыты: 05.07.2021).

13. Өсімдік шаруашылығын дамыту бойынша несиелеу бағдарламасы [Электронды ресурс] // «Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры» АҚ [web-сайт]. – 2021. – URL: <https://fagri.kz/kz/credit-products/837/> (Қарау уақыты: 05.07.2021).

14. Годовой отчет АО «Аграрная кредитная корпорация» за 2020 год [Электронды ресурс] // AgroCredit Аграрлық несиелеу корпорациясы [web-сайт]. – 2020. – URL: <https://www.agrocredit.kz/upload/iblock/a74/a741e7ebecada61a11796f7bc1fbf0c6.pdf> (Қарау уақыты: 05.07.2021).

15. Национальный Банк Казахстана. Кредиты, выданные банками, в разрезе отраслей экономики и ставки вознаграждения по ним // Статистический бюллетень Национального банка Республики Казахстан. – 2020. – № 4(305). – С. 39-42.

REFERENCES

1. Dorozhkina, N. I. and Suvorina, Yu. S. (2017). Osobennosti kreditovaniya sel'hozproizvoditelej. *Social-Economic Phenomena and Processes*, 5, 41-47 (In Russian).
2. Ajmurzina, B. T. (2019). Sovremennye napravleniya finansovogo obespecheniya hozyajstvuyushchih sub"ektov agrarnogo sektora. *KazUEFIT Herald*, 3, 73-80 (In Russian).
3. Uahitzhanova, A. M. (2017). Finansovoe obespechenie agropromyshlennogo kompleksa RK. *Problems of AgriMarket*, 4, 58-67 (In Russian).
4. Abdykerovala, G. Zh. (2015). Puti finansirovaniya agropromyshlennogo kompleksa Kazahstana. *Aktualnye problemy gumanitarnykh i estestvennykh nauk*, 12, 7-10 (In Russian).
5. Kishibekova, G. K. and Omarhanova, Zh. M. (2017). Finansovoe obespechenie razvitiya sel'skogo hozyajstva Respubliki Kazakhstan. *Reports of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Social Sciences*, 314, 115-125 (In Russian).
6. Korobejnikov, M. (2009). Sostoyanie i strategiya razvitiya APK Rossii. *International Agricultural Journal*, 2, 8-11 (In Russian).
7. Maslova, V. (2014). Sovershenstvovanie kreditnogo mekhanizma na sovremennom etape. *The journal "AIC: economics, management"*, 2, 51-59 (In Russian).
8. Veterinarlyk talaptar, investiciya tartu, onim eksporty – 2019 zhyly Kazakstannyn auyl sharuashylygyn damytuda kandaj natizhelerge kol zhetkizildi. (2020). *Official information resource of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan*. Retrieved July 4, 2021, from <https://primeminister.kz/kz/news/reviews/2019-zhyly-k-azak-stannyn-auyl-sharuashylyg-yn-damytuda-k-anday-natizhelerge-k-ol-zhetkizildi> (In Kazakh).
9. Shajkin, D. N. and Abutalip, D. O. (2020). Aspekty implementacii gosudarstvennyh programm podderzhki APK v Kazahstane. *Sbornik trudov Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii «Sovremennye*

tendencii i perspektivy razvitiya nacional'nyh ekonomik v usloviyah vyzovov mirovoj pandemii», Nur-Sultan, 226-231 (In Russian).

10. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 12 iyulya 2018 goda № 423 Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2017 – 2021 gody. (2018). *Adilet*. Retrieved July 5, 2021, from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000423> (In Russian).

11. «Bajterek» ulttyk baskarushy holdingi» zhane «KazAgro» ulttyk baskarushy holdingi" akционерlik kogamdaryn kajta ujymdastyru turaly Kazakstan Respublikasy Ukimetinin 2020 zhylgy 31 zheltoksandagy № 952 kaulysy. (2020). *Adilet*. Retrieved July 5, 2021, from <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2000000952> (In Kazakh).

12. Mal sharuashylygyn damytu bojnynsha nesieleu bagdarlamasy. (2021). *JSC "Fund for Financial Support of Agriculture" website*. Retrieved July 5, 2021, from <https://fagri.kz/kz/credit-products/836/> (In Kazakh).

13. Osindik sharuashylygyn damytu bojnynsha nesieleu bagdarlamasy. (2021). *JSC "Fund for Financial Support of Agriculture" website*. Retrieved July 5, 2021, from <https://fagri.kz/kz/credit-products/837/> (In Kazakh).

14. Godovoj otchet AO «Agrarnaya kreditnaya korporaciya» za 2020 god. (2020). *AgroCredit*. Retrieved July 5, 2021, from <https://www.agrocredit.kz/upload/iblock/a74/a741e7ebecada61a11796f7bc1fbf0c6.pdf> (In Russian).

15. National Bank of Kazakhstan. (2020). Kredity, vydannye bankami, v razreze otraslej ekonomiki i stavki voznagrashdeniya po nim. *NBK Statistical Bulletin*, 4(305), 39-42 (In Russian).

THE CURRENT STATE OF AGRICULTURAL LENDING IN KAZAKHSTAN

A. Duskaliyev¹, A. Tyumambayeva^{2*}, A. Abdesheva²

¹University Narxoz, Almaty, Republic of Kazakhstan

²West Kazakhstan Agrarian Technical University named after Zhangir Khan, Uralsk, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the research is to identify problems on the basis of theoretical and methodological developments to increase the need for a loan in the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan and develop recommendations for their solution.

Methodology. In this study, the authors attempted to analyze agricultural lending and identify the factors that influence the success of the industry. The article used methods typical for economic research: an economic-statistical method based on data grouping, a comparative method, a tabular method and a generalization method.

Originality / value of the research. The research results can be used in the development of programs to expand the financing channels for lending to the agricultural sector, change the mechanism for subsidizing the development of agricultural production.

Findings. This article analyzes the available credit resources for the agricultural sector, and also proposes various programs for lending to the agricultural sector from different sources. Problems in the country with regard to lending to the agricultural sector were identified and recommendations were made to reduce and resolve them.

Keywords: credit, agriculture, interest rates, commercial banking, creditworthiness, collateral, loan portfolio, food security, manufacturers, government support.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ КРЕДИТОВАНИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В КАЗАХСТАНЕ

А. С. Дускалиев¹, А. Г. Тюмамбаева^{2*}, А. Ш. Абдешова²

¹Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

²Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана,
Уральск, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – выявить проблемы на основе теоретических и методических разработок по увеличению потребности в кредите в аграрном секторе Республики Казахстан и разработать рекомендации по их решению.

Методология исследования. В этом исследовании авторы попытались проанализировать сельскохозяйственное кредитование и определить факторы, влияющие на успех отрасли. При изучении и написании статьи использовались методы, характерные для экономических исследований: экономико-статистический метод на основе группировки данных, сравнительный метод, табличный метод и метод обобщения.

Оригинальность / ценность исследования. Результаты исследования могут быть использованы при разработке программ по расширению каналов финансирования кредитования аграрного сектора, изменению механизма субсидирования развития сельскохозяйственного производства.

Результаты исследования. В данной статье анализируются доступные кредитные ресурсы для аграрного сектора, а также предлагаются различные программы кредитования аграрного сектора из разных источников. Были выявлены проблемы в стране по кредитованию аграрного сектора и даны рекомендации по их сокращению и решению.

Ключевые слова: кредит, сельское хозяйство, процентные ставки, коммерческое банковское дело, кредитоспособность, обеспечение, ссудный портфель, продовольственная безопасность, производители, государственная поддержка.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ

Дускалиев Асылбек Серикович – экономикалық ғылымдар кандидаты, қауымдастырылған профессор, Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: asylbek.duskaliev@narхоз.kz

Тюмамбаева Айслу Галиулловна – аға оқытушы, Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал, Қазақстан Республикасы, e-mail: aislu.gt@mail.ru*

Абдешова Альберта Шынболатовна – экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал, Қазақстан Республикасы, e-mail: alberta_alberta81@mail.ru

МРНТИ: 06.73.65

JEL Classification: G23

<https://doi.org/10.52821/2789-4401-2021-5-115-126>

РЫНОК ЛИЗИНГОВЫХ УСЛУГ КАЗАХСТАНА: РЕАЛИИ И НОВЫЕ ВЫЗОВЫ

С. Б. Урпежанов¹, А. А. Адамбекова^{2*}

¹АО «ForteLeasing», Алматы, Республика Казахстан

²Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – на основе актуальных исследований и результатах анализа ключевых особенностей развития рынка лизинговых услуг в Казахстане, разработать предложения по их дальнейшему развитию с учетом тенденций в странах ЕАЭС.

Методология исследования. В данной работе наряду с логическими методами исследования информации по рынку, позволившим выявить ключевые тенденции в развитии, были использованы качественный и количественный анализ данных, а также метод графической визуализации, для формирования аргументации полученных выводов. При этом, широкое применение статистических методов экономического анализа рынка на основе данных стран ЕАЭС, позволило показать перспективные возможности для развития национального сектора.

Оригинальность / ценность исследования. Выявление основных тенденций и проблем в развитии лизинговых услуг в Казахстане и в странах ЕАЭС с целью выявления возможностей для расширения инструментов инвестирования бизнеса. В работе проведен сопоставительный анализ показателей лизингового сектора, позволяющий выявить схожие и противоречивые тенденции для стран, имевших некогда единые базовые условия для развития.

Результаты исследования. В Казахстане наблюдается оживление рынка лизинговых услуг даже несмотря на кризисные явления на фоне пандемии. Влияние квазигосударственных лизинговых компаний на рынке дестимулирует развитие частного бизнеса в данном финансовом секторе услуг. Необходимость расширения спектра лизинговых услуг и качественное обновление механизмов финансирования частных лизинговых компаний позволит казахстанскому рынку стать конкурентным в системе стран ЕАЭС.

Ключевые слова: лизинговые услуги, лизингодатели, инвестиции в основной капитал, ЕАЭС.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность проведенного исследования определена текущими тенденциями в пост пандемический период развития национальной экономики. В частности, проблематика обновления основных фондов и технического перевооружения предприятий является насущной как для отраслей производства, так и сферы услуг. Следует отметить, что наблюдается высокая доля износа основных средств у отечественных предприятий и согласно статистическим данным, требуется обновление более 45,7 % основных средств предприятий [1]. Решение данной проблемы предлагается достичь за счет расширения и качественного обновления механизма лизинговых услуг.

Обзор литературы. Развитие научных исследований по проблематике лизингового финансирования и соответствующего рынка затрагивает следующие аспекты. Исследователи отмечают неиспользованный потенциал развития лизинговых отношений, который следует запустить в производство и решить проблему его технологического перевооружения [2]. Именно данная проблема стала по мнению М. Мокейчевой [3] стимулом для динамичного роста: отложенный на период пандемии спрос, нашел свою реализацию в потребности по обновлению техники, автотранспорта и оборудования. В этих же работах отмечен недостаток, а точнее практическое отсутствие длинных денег на финансовом рынке

как ключевой фактор, сдерживающий развитие лизинга, в качестве источника финансирования данного обновления основных фондов. В качестве кейсов по решению дефицита долгосрочного финансирования, изучается опыт успешных привлечений фондирования казахстанских лизинговых компаний через облигации [4].

Отдельного внимания заслуживает работа S. M. Huseynova «Directions of Formation of Favorable Competitive Environment in Azerbaijan's Leasing Services Market» [5]. В работе изложены выводы по оценке актуальных аспектов механизма лизингового финансирования, отмечены конкурентные преимущества рынка лизинговых услуг. Интересными, на наш взгляд, являются выводы по элементам эффективно функционирующего на рынке маркетингового механизма. Достойны внимания, отмеченные автором особенности ценообразования на лизинговые услуги и SWOT-анализ лизингового рынка Азербайджана. Кроме того, в статье подчеркивается важность выбора основных стратегических направлений и методов конкуренции на рынке лизинговых услуг. Значимость данного исследования подтверждается актуальностью с точки зрения изучения международного опыта по совершенствованию маркетинговой политики лизинговой компании, а также формирования благоприятной конкурентной среды на рынке лизинговых услуг в целом, независимо от структуры его участников.

Недооцененность лизингового рынка, слабое использование преимуществ его механизма для целей финансирования индустриального производства, недоучет недостатков выявленных в опыте компаний других стран отмечены как сдерживающие факторы развития в работах Т. Рахманова [6], Т. Маловой и др. [7]. При этом данные выводы сопровождаются оценкой преимуществ и ограничений механизма лизингового финансирования, определены угрозы рынку лизинговых услуг в посткризисный период, выявлены приоритеты финансового, структурного и институционального регулирования лизинговой деятельности. В работах Л. Капрановой [8] и Н. Афанасьевой [9], лизинг оценен как косвенный инструмент создания новых рабочих мест, снижения издержек и повышения эффективности производства.

В статье «Loss given default in SME leasing» авторского коллектива F. Kaposty, Ph. Klein, M. Löderbusch, A. Pfingsten [10], детально анализируется массив данных, охватывающих показатели деятельности лизингополучателей, об объекте лизинга, а также о специфике договорных отношениях по лизингу на европейском рынке. Авторы исследуют новые определяющие факторы убытков по лизингам, такие как внешний кредитный рейтинг, ограниченная ответственность арендатора (лизингополучателя), а также количество переданных в аренду активов и тип \ качество обеспечения. Выводы данного исследования помогают как лизинговым компаниям, так и регулирующим органам оценить эффективный риск договоров лизинга и позволяет лизинговым компаниям улучшить свои процессы управления рисками. Основной акцент в исследовании был сделан на анализ исполнения обязательств по лизинговым операциям.

В отдельных исследованиях изучаются правовые аспекты организации лизингового финансирования и на этой основе предложены меры по их совершенствованию [7], определены направления государственной политики в сфере лизинга [8]. В аналитических отчетах АО Фонда развития промышленности [6] и научных публикациях [11], мы получили подтверждение необходимости более углубленного изучения накопленных достижений в лизинговом финансировании в мировой практике. В отмеченной работе выделены такие проблемы в развитии российского рынка лизинговых услуг как сокращение его объемов, что во многом связано с отрицательной динамикой крупных корпоративных клиентов. Кризис повлиял и на клиентской базе, что выразилось в росте объема проблемных активов на балансах лизинговых компаний и, как следствие, снижению показателей рентабельности.

Оказываемые лизинговые услуги направлены на приобретение основных фондов для дальнейшего развития бизнеса. Как правило, частичная замена элементов оборудования, запасных частей и агрегатов в лизинговании не рассматривается. Последствия коронакризиса обострили проблему источников финансирования и возобновления темпов экономического роста и развития бизнеса. На этом фоне лизинговые услуги в Казахстане стали более востребованы как финансовый продукт во всех

отраслях экономики и стабильно сохраняют динамику роста. Постепенное оживление инвестиционного климата, определяет перспективность положительных трендов в развитии рынка лизинговых услуг.

Для получения сопоставимых выводов и значимых с позиции применимости, в качестве региональных объектов исследования были выбраны страны со схожей структурой экономики и тенденций в развитии лизинговых отношений. Так, базой для исследования стали данные по рынку лизинга стран ЕАЭС: Казахстана, Российской Федерации, Республики Беларусь, Кыргызской Республики и Республики Армении [12]. Обзор показателей лизингового рынка позволил отметить, что данный сегмент финансового рынка развивается благодаря наличию системы налоговых льгот и реализации специальных государственных программ. Следует также отметить, что деятельность профессиональных ассоциаций лизинговых компаний также способствует качественному развитию лизинга в изучаемых странах.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Рынок лизинговых услуг в Казахстане растет, несмотря на кризисные явления в экономике, благодаря государственной поддержке, которая идет по нескольким каналам. Эти стимулы распространяются лизинговыми компаниям через фондирование на льготных условиях, а также лизингополучателям через субсидирование процентной ставки и через налоговые льготы и преференции по полученным финансовым лизингам.

Несмотря на неплохую положительную динамику в плане финансовых показателей, в настоящее время рынок финансирования лизинга испытывает некоторые трудности в развитии. В целом объем инвестиции в основной капитал через финансовые институты составляет около 1 % от ВВП страны [13], в то время как в некоторых странах ЕАЭС этот показатель в три-четыре раза выше [14].

Сравнение показателей по объемам рынка лизинговых услуг в странах ЕАЭС отраженное на рисунке 1, позволяет заключить, что казахстанский сегмент в данном сообществе остается незначительным. Хотя следует отметить, что доля рынка возросла за последние пять лет с 5,7 % до 11 % и существенный в динамику общих показателей внес именно Казахстан.

Рисунок 1 – Объем лизинговых услуг, млн. долларов США

Примечание – составлено авторами на основе источников [6; 14]

Так, если совокупный объем лизингового рынка стран ЕАЭС вырос за последние 5 лет на 1291 млн. долл., то вклад в этот прирост от Казахстана составил 84,5 % или 1091 млн. долл. Это свидетельствует о наличии определенного потенциала, который, при условии решения внутренних проблемных вопросов, позволит Казахстану повысить объем своего рынка и создать достойную конкуренцию белорусским и российским коллегам.

На сегодня в Казахстане реализация государственных программ Государственной программы индустриально-инновационного развития (далее ГПИИР) [15], Единой программы поддержки и развития бизнеса (далее ЕДКБ) [16], Государственной программы инфраструктурного развития «Нұрлы жол» [17] по развитию транспортного и транзитного потенциала страны дали серьезный импульс для роста спроса со стороны операторов перевозки на обновление основных фондов, что способствовало увеличению спроса на лизинговое финансирование. Оптимистические прогнозы относительно развития рынка лизинговых услуг внушают и реализуемые крупные инфраструктурные проекты в рамках ГПИИР, в частности в нефтегазовом секторе и автодорожном строительстве, а также крупные программы государственной поддержки экономики и в других экономических секторах. Так, в рамках ГПИИР на 2020-2025 годы на лизинговое финансирование на 2020-2025 годы предусмотрены средства на общую сумму 220 млрд. тенге. В эту сумму включены проекты по обновлению дорожно-строительной техники, энергетической, газовой, жилищно-коммунальной инфраструктуры, а также проекты в рамках поддержки отечественных автопроизводителей. Для Казахстана следует отметить особо важную тенденцию, наметившуюся в последние годы. Конкуренция со стороны частных лизингодателей растет, они расширяют свое предложение и осваивают сегменты рынка, в которых раньше почти не были представлены (например, в сфере лизинга недвижимости, операционный лизинг, рассрочка и т.д.). Несмотря на то, что лизинговое финансирование развивается довольно медленно, и данному сегменту финансового рынка еще далеко до сколько-нибудь значительного вклада в экономику, лизинг растет и все больше закрепляется в списке финансовых инструментов.

Инвестиции от лизингового финансирования направляются только на обновление основного капитала предприятий, при этом финансирование через финансовые институты является наиболее предпочтительным источником финансирования. Поэтому для расчетов максимального значения данного рынка взяты данные по инвестициям в основной капитал через финансовые институты (включает банки, лизинговые компании, микрофинансовые организации). При этом следует учесть, что некоторые банки Казахстана и стран ЕАЭС напрямую финансируют проекты по обновлению основного капитала как лизинг.

Для оценки объема инвестиции широко распространено использование показателя устойчивости развития (далее – УР), который применим для оценки объема инвестиции в структуре ВВП страны, а также как синтетический показатель, характеризующий стабильность динамики развития данного типа инвестиций по отношению к общей динамике развития национальной экономики [18]:

$$УР = \frac{\text{объем инвестиции в основной капитал через финансовые институты страны}}{\text{объем ВВП страны}} \quad (1)$$

В тоже время, данный показатель характеризует устойчивость развития рынка лизинговых услуг по отношению к развитию национальной экономики. По результатам исследования показателей стран ЕАЭС с 2015 по 2020 годы, отраженных в таблице 1, было установлено, что экономика Республики Казахстан (выделено желтым) имеет более низкий показатель устойчивости развития лизингового сектора по сравнению с Беларусью (выделено зеленым), Россией, Кыргызстаном и одинаково слабый показатель с Арменией (выделено желтым). При этом среднее значение по лизинговому сектору, отражающее фактически его качественное состояние, достаточно низкое: снизилось с 5 % до 3 %. Хотя следует отметить, что в отличие от остальных стран, в России и Армении, данный показатель демонстрирует устойчивую динамику, хотя, несомненно, 2019 и 2020 годы в абсолютных показателях сложились ниже предшествующего периода. Хотя при этом, устойчивость динамики развития осталась прежней – 3 %. Для большинства стран, кроме России и Армении характерна одна и та же тенденция – объем инвестиций в основной капитал через финансовые институты (это в основном лизинг и прямое кредитование обновления основных фондов) за последние пять лет сократился почти вдвое.

Таблица 1 – Объем инвестиции в основной капитал через финансовые институты, млн. долларов США

Страны ЕАЭС	2015		2016		2017		2018		2019		2020	
	Объем	УР	Объем	УР	Объем	УР	Объем	УР	Объем	УР	Объем	УР
Россия	33 907	2%	36 156	3%	43 963	3%	44 071	3%	43 597	3%	39 448	3%
Беларусь	7 540	14%	5 445	11%	4 116	8%	4 573	8%	3 253	5%	3 595	6%
Казахстан	2 358	1%	1 403	1%	1 534	1%	1 851	1%	1 999	1%	1 771	1%
Кыргызстан	553	8%	603	9%	656	9%	372	4%	411	5%	215	3%
Армения	109	1%	128	1%	159	1%	175	1%	168	1%	155	1%
Сред.знач.		5%		5%		4%		3%		3%		3%

Примечание – составлено авторами на основе источника [14]

В Республике Беларусь наблюдается высокий показатель устойчивого развития и несмотря на кризис в 2020 году наблюдается положительная динамика объема инвестиции, благодаря государственной поддержке по модернизации и обновлению основных фондов предприятий. Доля инвестиции в основной капитал предприятий Казахстана и Армении через финансовые институты в структуре ВВП стабильно не превышает 1 %. И следует отметить, что роль данного типа инвестиций в формирование национального ВВП весьма незначительно по всем странам. К примеру, роль банковских активов в той же Беларуси и Армении в среднем за весь период варьировалось в диапазоне 51-65 %. Все это указывает на значительное отставание данного типа инвестиций (более чем в 50 раз) от других направлений финансирования развития национальных экономик данных стран. Это в свою очередь, подтверждает их перспективность как источников капитальных вложений, когда институциональным инвестором могли бы стать именно финансовые институты и организации и именно через инструменты лизинга. Подтверждением данных аргументов служит и анализ данных, отраженных в таблице 2, по износу основных фондов.

Таблица 2 – Степень износа основных средств, %

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Казахстан	38,7	36,8	37,0	38,3	41,2	45,7
Россия	47,7	48,1	47,3	46,6	37,8	39,0
Беларусь	40,8	41,0	42,0	43,1	44,8	45,0

Примечание – составлено авторами на основе источника [14]

Согласно представленным в таблице 2 данным, в Казахстане более 45,7 % основных фондов изношены и требуют ремонта. В таких странах как Беларусь и Россия степень износа основных средств варьируется от 39 % до 45 %. При этом. Если в России за последние пять лет состояние основных фондов постепенно улучшается (с 47,7 % до 39 %), то в Казахстане и Беларуси качественное состояние основных фондов с каждым годом только ухудшается. Так, если в 2015 году каждые 2 из 5 единиц основных фондов требовали ремонта, то к 2020 году уже каждая вторая единица требовала обновления.

В Казахстане зарегистрировано около 80 лизингодателей, из них активно работают не более 20 компаний. Как показано в таблице 3, в целом, объем текущего лизингового портфеля на начало 2021 года составляет 877 млрд. тенге и по сравнению с прошлым годом он вырос на 23 %.

Таблица 3 – Основные показатели крупных лизингодателей в Казахстане

Компания	Сумма портфеля на конец 2020 г., млн. тг.		Объем сделок за 2020 г, млн. тг.		Количество сделок в 2020, ед.		Средняя сумма сделки, млн. тг.		Общий рейтинг / балл
	Объем	Рейтинг	Объем	Рейтинг	Кол-во	Рейтинг	Сумма	Рейтинг	
Фонд развития промышленности	465 823	1	263 756	1	407	2	648	1	1/5
КазАгроФинанс	264 287	2	110 519	2	4 927	1	22	7	2/12
Средний рынок									

Иджара Компания	7 788	3	5 557	3	75	5	74	4	3/15
ForteLeasing	6 136	5	4 490	4	56	6	80	3	4/18
Лизинг Групп	6 622	4	4 382	5	113	4	39	5	4/18
Astana Motors Finance	3 346	6	3 676	7	158	3	23	6	6/22
Халык Лизинг	2 796	7	4 144	6	42	7	99	2	6/22
Capital Leasing Group	860	8	773	8	42	7	18	8	8/31
MedLeasing	266	9	222	9	33	9	7	9	9/36
Примечание – составлено авторами на основе источника [2]									

Большую часть объема новых выдач лизингодателей формируют два лидера, это квазигосударственные компании, на которых приходится более 70 % совокупного объема заключенных договоров [6]. Рынок лизинга Республики Казахстан в основном развивается в силу мер государственной поддержки, оказываемых через государственные лизинговые компании – АО «Фонд развития промышленности» (далее АО ФРП) и АО «КазАгроФинанс». В среднем 9 из 10 сделок производится квазигосударственными компаниями.

Представленные в таблице 3 данные свидетельствуют о том, что Фонд развития промышленности осуществляя свою деятельность от лица государства и напрямую работая с лизингополучателями, проводит как весомое количество сделок (в 5,5 раз больше, чем среднее значение по представленным компаниям), так и заключает крупнейшие сделки – в 13,5 раз превышающие среднерыночные параметры. Следует отметить, что в среднем сегменте – первые четыре компании заключают все вместе столько же сделок, сколько заключает один АО ФРП. При этом, если не брать в расчет две квазиорганизации, то по сопоставимому показателю – средней сумме одной сделки – лидером отрасли, несомненно, является Халык Лизинг, хотя значение его лизингового портфеля меньше ForteLeasing в 2,2 раза. Более детальный анализ данных по активам и капиталу лизинговых компаний дополняет сделанные нами выводы (Рисунок 2).

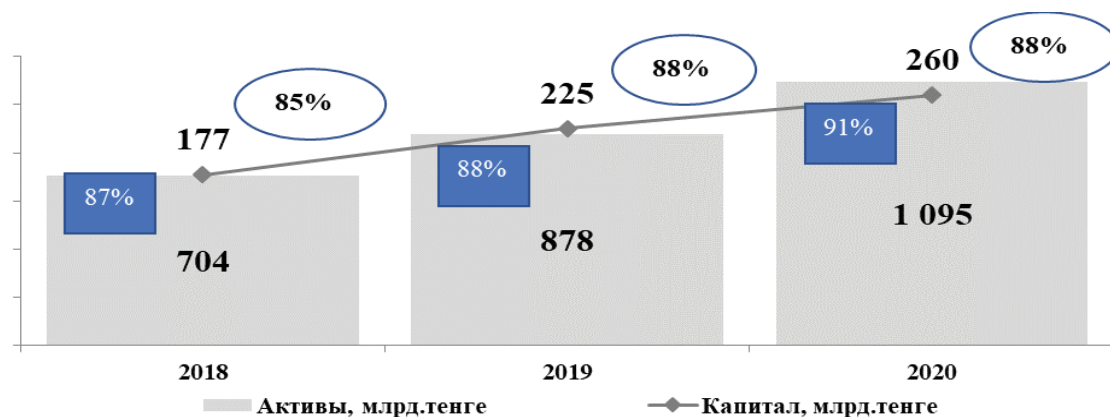

Рисунок 2 – Финансовые показатели деятельности лизинговых компаний Казахстана, млрд. тенге (в % указана доля квазигосударственных компаний)
Примечание – составлено авторами на основе источника [6]

Основная проблема, которая прослеживается на рисунке 2, в том, что рынок лизинга в Казахстане – это, по сути, монополия квазигосударственных компаний. Данные выводы подтверждены уровнем концентрации как активов с ежегодной динамикой в 215 млрд. тенге, так и стабильно высоким уровнем капитала двух монополистов. А где монополия, там нет конкуренции и практически отсутствуют стимулы для развития. В соответствии с ГПИИР, государство стимулирует развитие квази-

государственных лизингодателей, и они являются операторами долгосрочного лизингового финансирования. Кроме того, нестабильность цен на предметы лизинга вследствие изменений курса национальной валюты, ограничивает лизингодателей на приобретение предметов лизинга с длинными сроками поставки. Государственная поддержка квазимонополистов практически нивелирует все попытки частного бизнеса по качественному развитию и продвижению лизинга, как это могло бы быть в условиях реальной рыночной конкуренции. Имея преимущества как в «длине» своих ресурсов, так и в их стоимости, монополисты не способствуют росту инновационных, иногда более рискованных проектов.

Несмотря на это, в целом наблюдается оживление рынка лизинговых услуг и существуют основные аргументы для роста рынка:

1. Рост показателей лизингодателей даже с учетом пандемии. Активы лизингодателей росли в среднем на 25 % в год. Уровень капитала выглядит достаточно устойчиво и 24 % активов компании обеспечены собственным капиталом.

2. Высокий коэффициент износа основных средств в Казахстане подтверждает потребность именно в данном типе источников финансирования для обновления основных фондов. Ежегодно около 10 % основных средств обновляются, более 45 % основных средств предприятий являются изношенными и требуют инвестиций.

3. Реализация крупных инфраструктурных проектов. К 2026 году в Казахстане планируют запустить 418 предприятий, общий объем инвестиций составит 11,1 трлн. тенге. Будет создано 100,3 тыс. постоянных рабочих мест. Все запускаемые проекты более чем за 60 % включают в себя создание основных фондов [19]. Это в свою очередь повлияет и на развитие действующих основных фондов и продвижение их инфраструктурного (сервисного) сопровождения, что также может быть реализовано и за счет лизингового финансирования.

4. В рамках индустриально-инновационного развития в 2021-2025 годах из республиканского бюджета предусмотрено выделение 264,3 млрд. тенге, из которых на лизинговое финансирование (автобусы, спецтехника, сельхозтехника, объекты машиностроения) – 220,4 млрд. тенге [15].

5. Развитие сектора автопрома способствует реализации специальной техники. В 2020 году было реализовано 92 989 новых автомобилей на сумму 972 млрд. тенге, что на 24 % больше, чем в 2019 году. В 2021 году ожидается реализация 120 тыс. ед. [20].

6. Финансовые организации (в том числе и банки) расширяют спектр оказываемых финансовых услуг, направленных на финансирование обновления основных фондов. Их присутствие на рынке в лице дочерних банковских организаций говорит о пересмотре стратегических направлений развития и повышения роли финансовых институтов в развитии реального сектора экономики, в смене фокуса от спекулятивного \ ультрафинансового контента реализуемых банковских услуг на выполнение их классической роли – «кровеносной системы государства».

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ (ВЫВОДЫ)

Результаты исследования показывает необходимость проведения SWOT-анализа рынка лизинговых услуг Казахстана. Так, функционирование рынка лизинговых услуг сопряжено с рядом серьезных недостатков, преодолев или минимизировав негативные последствия, которых, возможны позитивные улучшения на рынке лизинговых услуг. В таблице 4 предоставлен SWOT-анализ сильных и слабых сторон внешней, а также внутренней среды.

Результаты позволяют нам сделать вывод, что рынок лизинговых услуг растет и имеет несомненные перспективы развития. Правительству Казахстана необходимо создать конкурентные условия частным лизинговым компаниям наравне с квазигосударственными компаниями. Кроме того, надо расширять спектр лизинговых продуктов и оказывать поддержку лизинговым компаниям для выхода на рынки ЕАЭС. Исследование показывает, что развитие рынка лизинговых услуг в Казахстане может сыграть ключевую роль в стабилизации темпов экономического роста национальной экономики и обеспечить внутренний спрос, а также стимулирование производства, ориентированного на экспорт.

Таблица 4 – SWOT-анализ рынка лизинговых услуг

Сильные стороны	Слабые стороны
Рост показателей лизингодателей даже с учетом пандемии Активы Лизингодателей росли в среднем на 25 % в год Уровень капитала выглядит достаточно устойчиво Наличие государственной поддержки отрасли	Высокая доля квазигосударственных компаний Высокая доля проблемных проектов Слабая представленность продуктами в регионах Отсутствие ассоциации лизинговых компаний Отсутствие качественной статистической информации
Возможности	Угрозы
Реализация крупных проектов по стране на сумму более 11 трлн. тенге. Высокий коэффициент износа основных средств в Казахстане Введение новых услуг (исламское финансирование, лизинг физлиц) Предоставление услуг в странах ЕАЭС	Введение лицензирования деятельности лизинговых услуг Снижение платежеспособности лизингополучателей в связи с ухудшением темпов экономического развития Недостаточность доступности рыночных источников фондирования Снижение конкурентоспособности клиентов в условиях ВТО и ЕАЭС
Примечание – составлено авторами	

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. Статистические данные Казахстана [Электронный ресурс] // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [web-портал]. – 2021. – URL: <https://stat.gov.kz/search> (Дата обращения: 01.10.2021).
2. Домнин С. Объем нового рынка лизинга в 2020 году в Казахстане увеличился на 29 % [Электронный ресурс] // Kursiv.kz [web-портал]. – 2021. – URL: <https://kursiv.kz/news/otraslevye-temy/2021-05/kursiv-research-obem-novogo-rynka-lizinga-v-2020-godu-v-kazakhstan> (Дата обращения: 05.10.2021).
3. Мокейчева М. Лизинг взбодрился. Драйвером рынка остается грузовой и легковой автотранспорт [Электронный ресурс] // Фронталка.Ру [web-сайт]. – Сентябрь 2021. – URL: <https://www.fontanka.ru/2021/09/06/70119533/> (Дата обращения: 08.10.2021).
4. Галушко М. Лизинг в Казахстане: куда растет рынок? [Электронный ресурс] // Ekonomist [web-сайт]. – Июнь 2021. – URL: <https://ekonomist.kz/domnin/lizing-v-kazahstane-kuda-rastet-rynok/> (Дата обращения: 01.10.2021).
5. Huseynova S. M. Directions of Formation of Favorable Competitive Environment in Azerbaijan's Leasing Services Market // Universal Journal of Accounting and Finance. – 2021. – № 9(1). – P. 116-121. – DOI: 10.13189/ujaf.2021.090112.
6. Анализ рынка лизинговых компаний Казахстана [Электронный ресурс] // АО «ФРП Даму» [web-сайт]. – Май 2021. – URL: <https://damu.kz/poleznaya-informatsiya/informatsiya-fonda/analitika/> (Дата обращения: 10.10.2021).
7. Малова Т., Кокурин А. В. Лизинговое финансирование и перспективы его развития в посткризисный период // «Вестник МГПУ», серия «Экономика». – 2014. – № 2(1). – С. 68-77.
8. Капранова Л. Инвестиции в лизинг: проблемы и перспективы развития лизинга // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2021. – № 17(1). – С. 39-66.
9. Афанасьева Н. Разновидности лизинга: лизинг недвижимости, лизинг оборудования и лизинг транспортных средств, их сходства и различия // Молодой ученый: серия Экономика и управление. – 2020. – № 47(337). – С. 80-83.
10. Kaposty F., Klein P., Löderbusch M., Pfingsten A. Loss given default in SME leasing // Review of Managerial Science. – Springer Science and Business Media LLC, 2021. – DOI: 10.1007/s11846-021-00486-5.
11. Советкина З., Коршунов Р., Сараев А. Прогноз рынка лизинга на 2021 год: оперативная трансформация [Электронный ресурс] // Рейтинговое агентство Эксперт, Лизинговый рынок [web-сайт]. – 2021. – URL: <https://www.raexpert.ru/researches/leasing/2020/> (Дата обращения: 14.10.2021).

12. Лизинговый рынок зарубежных стран [Электронный ресурс] // АО «Фонд развития промышленности» [web-сайт]. – 2021. – URL: <https://idfrk.kz/ru/investors/analytics/> (Дата обращения: 18.10.2021).
13. Статистические данные Казахстана [Электронный ресурс] // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [web-портал]. – 2021. – URL: <https://stat.gov.kz/search> (Дата обращения: 23.10.2021) (электронный ресурс)
14. Статистические данные ЕАЭС [Электронный ресурс] // Евразийская экономическая комиссия [web-сайт]. – URL: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/union_stat/Pages/default.aspx (Дата обращения: 16.10.2021).
15. Об утверждении Государственной программы индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2020-2025 годы Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 декабря 2019 года № 1050 [Электронный ресурс] // Әділет [web-портал]. – 2019. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001050> (Дата обращения: 03.10.2021).
16. Об утверждении Государственной программы поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса-2025» Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 декабря 2019 года № 968 [Электронный ресурс] // Әділет [web-портал]. – 2019. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000968> (Дата обращения: 14.10.2021).
17. Об утверждении Государственной программы инфраструктурного развития «Нұрлы жол» на 2020-2025 годы Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 декабря 2019 года № 1055 [Электронный ресурс] // Әділет [web-портал]. – 2019. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001055> (Дата обращения: 07.10.2021).
18. Adambekova A. A., Andekina R. E. Financial market and its definitions: Transformation of scientific concepts // *World Applied Sciences Journal*. – 2013. – Issue 27. – P. 12-16. – DOI: 10.5829/idosi.wasj.2013.27.elelc.3.
19. В новые предприятия планируют вложить 11 трлн тенге [Электронный ресурс] // Kapital.kz [web-сайт]. – 2021. – URL: <https://kapital.kz/economic/100104/v-novyue-predpriyatiya-planiruyut-vlozhit-11-trln-tenge.html> (Дата обращения: 14.10.2021).
20. Авторынок РК итоги 2020 года в цифрах [Электронный ресурс] // Ассоциация казахстанского автобизнеса (АКАБ) [web-сайт]. – 2021. – URL: <https://akab.kz/avtorynok-rk-itogi-2020-goda-v-czifrah/> (Дата обращения: 03.10.2021).

REFERENCES

1. Statistical data of Kazakhstan. (2021). *Website of the Bureau of national statistics of the Agency for strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan*. Retrieved October 1, 2021, from <https://stat.gov.kz/search> (In Russian).
2. Domnin, S. (May, 2021). Ob'em novogo rynka lizinga v 2020 godu v Kazahstane uvelichilsya na 29 %. *Kursiv.kz*. Retrieved October 5, 2021, from <https://kursiv.kz/news/otraslevye-temy/2021-05/kursiv-research-obem-novogo-rynka-lizinga-v-2020-godu-v-kazahstane> (In Russian).
3. Mokejcheva, M. (September, 2021). Lizing vzbodrilisya. Drajverom rynka ostaetsya gruzovoj i legkovoj avtotransport. *Frontalka.Ru*. Retrieved October 8, 2021, from <https://www.fontanka.ru/2021/09/06/70119533/> (In Russian).
4. Galushko, M. (June, 2021). Lizing v Kazahstane: kuda rastet rynek? *Ekonomist*. Retrieved October 1, 2021, from <https://ekonomist.kz/domnin/lizing-v-kazahstane-kuda-rastet-rynek/> (In Russian).
5. Huseynova, S. M. (2021). Directions of Formation of Favorable Competitive Environment in Azerbaijan's Leasing Services Market. *Universal Journal of Accounting and Finance*, 9(1), 116-121, DOI: 10.13189/ujaf.2021.090112.
6. Analiz rynka lizingovyh kompanij Kazahstana. (May, 2021). *Damu Entrepreneurship Development Fund JSC website*. Retrieved October 10, 2021, from <https://damu.kz/poleznaya-informatsiya/informatsiya-fonda/analitika/> (In Russian).

7. Malova, T. and Kokurin, A. V. (2014). Lizingovoe finansirovanie i perspektivy ego razvitiya v postkrizisnyj period. "The Academic Journal of Moscow City University", series "Economics", 2(1), 68-77 (In Russian).
8. Kapranova, L. (2021). Investicii v lizing: problemy i perspektivy razvitiya lizinga. *National Interests: Priorities and Security*, 17(1), 39-66 (In Russian).
9. Afanaseva, N. (2020). Raznovidnosti lizinga: lizing nedvizhimosti, lizing oborudovaniya i lizing transportnyh sredstv, ih skhodstva i razlichiya. *Molodoj uchenyj: seriya Ekonomika i upravlenie*, 47(337), 80-83 (In Russian).
10. Kaposty, F., Klein, P., Löderbusch, M. and Pfingsten, A. (2021). Loss given default in SME leasing. *Review of Managerial Science*. Springer Science and Business Media LLC, DOI: 10.1007/s11846-021-00486-5.
11. Sovetkina, Z., Korshunov, R. and Saraev, A. (2021). Prognoz rynka lizinga na 2021 god: operativnaya transformaciya. *Rating agency Expert, Leasing market*. Retrieved October 14, 2021, from <https://www.raexpert.ru/researches/leasing/2020/> (In Russian).
12. Lizingovyy rynek zarubezhnyh stran. (2021). *Industrial development fund JSC website*. Retrieved October 18, 2021, from <https://idfrk.kz/ru/investors/analytics/> (In Russian).
13. Statistical data of Kazakhstan. (2021). *Website of the Bureau of national statistics of the Agency for strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan*. Retrieved October 1, 2021, from <https://stat.gov.kz/search> (In Russian).
14. Statisticheskie dannye EAES. (n.d.). *Official website of the Eurasian Economic Commission*. Retrieved October 16, 2021, from http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/union_stat/Pages/default.aspx (In Russian).
15. Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy industrial'no-innovacionnogo razvitiya Respubliki Kazahstan na 2020-2025 gody Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 31 dekabrya 2019 goda № 1050. (2019). *Adilet*. Retrieved October 3, 2021, from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001050> (In Russian).
16. Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy podderzhki i razvitiya biznesa "Dorozhnaya karta biznesa-2025" Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstana ot 24 dekabrya 2019 goda № 968. (2019). *Adilet*. Retrieved October 14, 2021, from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000968> (In Russian).
17. Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy infrastruktturnogo razvitiya "Nyrly zhol" na 2020-2025 gody Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 31 dekabrya 2019 goda № 1055. (2019). *Adilet*. Retrieved October 7, 2021, from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001055> (In Russian).
18. Adambekova, A. A. and Andekina, R. E. (2013). Financial market and its definitions: Transformation of scientific concepts. *World Applied Sciences Journal*, 27, 12-16, DOI: 10.5829/idosi.wasj.2013.27.elelc.3.
19. V novye predpriyatiya planiruyut vlozhit' 11 trln tenge. (2021). *Kapital.kz*. Retrieved October 14, 2021, from <https://kapital.kz/economic/100104/v-novyie-predpriyatiya-planiruyut-vlozhit-11-trln-tenge.html> (In Russian).
20. Avtorynok RK itogi 2020 goda v cifrah. (2021). *The Association of Kazakhstan Automobile Business (AKAB) website*. Retrieved October 3, 2021 <https://akab.kz/avtorynok-rk-itogi-2020-goda-v-cifrah/> (In Russian).

LEASING MARKET IN KAZAKHSTAN: REALITIES AND NEW CHALLENGES

S. Urpeshanov¹, A. Adambekova^{2*}

¹AO «ForteLeasing», Almaty, Republic of Kazakhstan

²Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the paper is to develop proposals for development of the market of Kazakhstan's leasing services, based on current research and analysis of their key features, taking into account trends in the EAEU countries.

Methodology. In this paper there were used following methods of data analysis: logical methods of researching information on the market (which made it possible to identify key trends in development), qualitative and quantitative data analysis, as well as a graphical visualization method. At the same time, the widespread use of statistical methods of economic market analysis based on data from the EAEU countries made it possible to show promising opportunities for the development of the national sector.

Originality / value of the research. Identification of the main trends and problems in the development of leasing services in Kazakhstan and in the EAEU countries in order to identify opportunities for expanding business investment instruments. The paper presents a comparative analysis of the leasing sector indicators, which makes it possible to identify similar and contradictory trends for countries that once had the same basic conditions for development.

Findings. In Kazakhstan, there is a revival of the market for leasing services, even despite the crisis events against the pandemic. The influence of quasi-state leasing companies on the market discourages the development of private business in this financial services sector. The need to expand the range of leasing services and qualitatively update the mechanisms for financing private leasing companies will allow the Kazakhstani market to become competitive in the system of the EAEU countries.

Keywords: leasing services, lessors, investments in fixed assets, the EAEU.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЛИЗИНГТІК ҚЫЗМЕТТЕР НАРЫҒЫ: ШЫНАЙЫЛЫҚ ЖӘНЕ ЖАҢА СЫН-ҚАТЕРЛЕР

С. Б. Урпежанов¹, А. А. Адамбекова^{2*}

¹АО «ForteLeasing», Алматы, Қазақстан Республикасы

²Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – ЕАЭО елдеріндегі тенденцияларды ескере отырып, ағымдағы зерттеулер мен Қазақстандағы лизингтік қызметтер нарығының дамуының негізгі ерекшеліктерін талдау нәтижелері негізінде оларды одан әрі дамыту бойынша ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Әдіснамасы. Бұл жұмыста дамудың негізгі тенденцияларын анықтауға мүмкіндік берген нарықтағы ақпаратты зерттеудің логикалық әдістерімен қатар, мәліметтердің сапалық және сандық талдауы, сондай-ақ қорытындылардың аргументін қалыптастыру үшін графикалық визуализация әдісі қолданылды. Бұл ретте ЕАЭО елдерінің деректеріне негізделген экономикалық нарықты талдаудың статистикалық әдістерін кеңінен қолдану ұлттық секторды дамытудың перспективалық бағыттарын көрсетуге мүмкіндік берді.

Зерттеудің бірегейлігі/құндылығы. Бизнесі инвестициялау құралдарын кеңейту үшін мүмкіндіктерді анықтау мақсатында Қазақстанда және ЕАЭО елдерінде лизингтік қызметтерді дамытудағы негізгі үрдістер мен проблемаларды анықтау. Жұмыста лизинг секторының көрсеткіштеріне салыстырмалы талдау жасалып, бір кездері дамудың негізгі жағдайлары болған елдер үшін ұксас және қарама-қайшылықты тенденцияларды анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері. Қазақстанда пандемия кезіндегі дағдарыстық құбылыстарға қарамастан лизинг қызметтері нарығының жандануы байқалады. Квазимемлекеттік лизингтік компаниялардың нарыққа әсері осы қаржы секторындағы көрсетілетін қызметтердің жеке бизнесінің дамуын ынталандырмайды. Лизингтік қызметтер аясын кеңейту және жеке лизингтік компанияларды қаржыландыру тетіктерін сапалы жаңарту қажеттілігі қазақстандық нарықтың ЕАЭО елдері жүйесінде бәсекеге қабілетті болуына мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: лизингтік қызметтер, лизинг беруші, негізгі капиталға инвестициялар, ЕАЭО.

ОБ АВТОРАХ

Урпежанов Саят Бакшабекович – Заместитель Председателя Правления АО «ФортеЛизинг», Алматы, Республика Казахстан, e-mail: sayat.urpezhanov@narxoz.kz

Адамбекова Айнагуль Амангельдиновна – доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: ainagul.adambekova@narxoz.kz*

Central Asian Economic Review №5 (140) 2021

Жазылатын индекс / – 74002

Редакторлары / Редакторы – ***А.Ж. Сарсембаева***
Компьютерде беттеген / Компьютерная верстка – ***А.Т. Акылова***

Басуға / Подписано к печати 29.10.2021

Пішімі / Формат 70×100¹/₈.

Көлемі б.т./ Объем 17,0 п.л. / Есептік б.т. / Уч-изд. 15,8 п.л. / Шартты б.т./ Усл. 13,9 п.л.

Таралымы / Тираж 300 дана /экз.

«Фортуна полиграф» баспасы» ЖШС / ТОО «Издательство «Фортуна полиграф»
050063, Алматы қаласы, 1-ықшам ауданы, 81-үй / 050063, г. Алматы, 1-микрорайон, д. 81.

Fpolygraf@bk.ru

Тел: +7 701 787 32 92, +7 771 574 57 05,
+7 701 940 76 86